

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

کیشە نەتەوەییەکان و رووداوە سیاسییەکانی جیهان و کوردستان

د. گەمال مەعروف

سێنەدەن، **إقرأ الثقافي**

للکتاب (کوردی - عێری - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

2005

حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان

وه‌زاره‌تی روشنبیری

به‌رپه‌وه‌به‌ریتیی گشتیی چاپ و بلاوکردنه‌وه

زنجیره (٣١٧)

کێشه نه‌ته‌وه‌یه‌کان و رووداوه سیاسیه‌کانی کوردستان و جیهان

لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی سیاسیه

د. که‌مال مه‌عروف

سلیمانی - ٢٠٠٥

کیشه نه ته وه ییه کان و رووداوه سیاسیه کانی کوردستان و جیهان

نورسینی: د. کهمال مه عروف

بابهت: لیکۆلینه وهی سیاسی

نه خشه سازی کۆمپیوتهر: مه هدی نه جمه د

سه رپهرشتیاری چاپ: سه لام فاتح

به رگ : دیاری جه مال

چاپ: چاپخانه ی تیشك

تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

ژماره ی سپاردن: (۱۲۷) ی سالی ۲۰۰۵ ی وه زاره تی روشنبیری پێدراوه

[www.roshnbiri . org](http://www.roshnbiri.org)

پیشکەشە

بە ھەردوو جگە رگۆشە کە م (شیئناو و ئاکوون)

پیشہ کی

دوا بہدوای کۆتایی ہاتنی شہری سارد و نہمانی یہکیٹی سؤقیہت
کہ پرودادویکی سیاسی مہزن بوو، بہنہمانی جہمسہری ناکۆک لہنیوان
ولایہتہ یہکگرتوہکانی ئەمریکا و ئەوہوپادا، سیستہمیکی نویی
جیہانی ہاتہ ئاراوہ، ئەم سیستہمہ نوییہش کەخۆی
لہدیموکراسیہت و فرہ حیزبی و بازاری نازاد دہنواند، ئیمہرۆ ئەمریکا
تاکہ زلہیزہ لہپرووی سیاسی و ئابووری و سہربازیہوہ لہسہرانسہری
جیہاندا، کەتوانی عیراق لہدہست دیکتاتۆری خوین پڑپزگار بکا و
ئەزمونیکی نویی میژووی لہبہردہم گەلانی عیراق والا بکا و خەون و
ئاواتہکانیان بہرہ و پۆناکی بہہرێ، بہتایبہتی بہشداری کردنی گەلی
کورد لہگەل ھاویہیمانہکان بہتہفروتونا کردنی مۆلگاکانی تیژوریست
لہکوردستاندا و لہپزگارکردنی کەرکوک و مووسلێش دا لہپیشہوہ
ہیرشہکە دابوون، بہمەش توانی شوینی شیاوی خۆی لہکیشہ
جیہانیہکاندا دیاری بکات. بہہۆی ئەم گۆرانکاریانہوہ کەلہناوچہکەدا
پرووی دا، گەلی کورد توانی ہندی لہداخوازیہکانی لہدہستووری
کاتی دا بہرجہستہ بکات و لہدہستوری ہەمیشہیش دا سہرجہم
خەونہکانی بہینیئتہ دی بہدیاری کردنی تہواوی سنووری کوردستانی
باشوور، بہکەرکوک و خانہقین و شارو شارۆچکەکانی تر کەدووچاری
پاگواستن و ویرانکاری ببونہوہ. لہکاتیکیدا کەئەوہوپا بہرہ و
تہواوکردنی یہکیٹی ئەوہوپوی ہەنگاو دہنی، بہشیوہیہکی واقعی و
دیموکراسیانہ ہەولی چارہسەرکردنی کیشہی نہتہوہیییہ ہەریمەکان

لەناو دەولەتی نەتەوهیی گەوره دەدا، بەگواستنهوهی هەندی
 دەسهلاتی ناوهندی بۆ هەریم و ناوچهکان و فراوان کردنی چه مکی
 ئۆتۆنۆمی که له گەڵ ئاوات و تایبهتمه نديهکانیان بگونجی که له یاسای
 دهستووری ئه وروپی دا جیگیر کراوه. تاکو بهرەنگاری شه پۆله
 جوداخوازه توندپه وهکانی، هەندی بزوتنهوهی نەتەوهیی ناوچهیی
 بێته وه، به تایبهتی هەندی له ولاته ئه وروپی به پیشکه وتوه کان دا
 ده یانه و ئه به ریگای دیموکراسی و دبلۆماسی چاره سه ری کیشه کان
 بکه ن، وه ک باسک و که ته لو نیا له ئیسه پانیادا لو ماریا و سر دینیا و
 سه قه لیه و ناوچهکانی ئه له ب له ئی تالیادا، ئی سکوتلندا و یلزو ئیر له ندا
 له به ری تانیادا، هەریمهکانی پۆژه له لاتی (براند سبورگ) له ئه لمانیادا.
 که چی چاره سه رکردنی کیشه نەتەوهیی یه کان به لای هەندی ده ولەته وه
 چ ئه وروپی پیشکه وتوو بئ یا خود ولاته تازه گه شه سه ندوو هه کانه وه
 بئ به لاوازی ده ولەتی گه و ره ی داده نی ن و به ری گای چه ک و تو قان دن
 وه لامیان ده دهنه وه، بۆ نموونه کیشه ی چی چانه کان، مه کدونی هه کان.
 له ولاته تازه گه شه سه ندوو هه کانی ش وه ک خوارووی سوودان، کیشه ی
 کشمیر، کیشه ی که بیه له کان (به ره ره کان)، کیشه ی بیابانی پۆژئاوا،
 کیشه ی کورده کان له تورکیا و ئیران و سوریا دا).

له دوو تۆپی ئه م کتیه دا جگه له کاره ساتهکانی گه لی کورد،
 له تۆژینه وه که مدا باسی هه ره س هی نانی یه کی تی سۆشیال تی سو قیه ت،
 کیشه ی چی چانه کان، کیشه ی مه کدونی هه کان، کیشه ی به ره ره کان،
 کیشه ی بیابانی پۆژئاوا، کیشه ی ولاتی باسک کراوه، هه روه ها ئا ما ژه
 به دوو سه رکرده ی می ژووی سۆشیال دیموکرا ته کان، مسیۆ می تران و
 ئۆلف پا لمه کراون که پۆلی گرنگیان گێ پراوه له چاره سه رکردنی
 کیشهکانی جیهانی سییه مدا مسیۆ می تران به ئه زموون و باز دانی کی

گهورهی فەرهەنسا دادەنری کەتوانی هەموو شێزە چەپەکان بە پارادیکا و شیوعی یەکان لە دەووری حیزبی سۆشیال دیموکرات کۆیکاتەوه، وەبۆ یەكەم جار مسیۆ میتراڤ سەرۆکی دەوڵەتی فەرهەنسا لە شەوی ۱۹۹۱/۳/۳ دا لە تەلەفزیۆن رایگەیاندا کە فەرهەنسا پاش نەمانی شەپری کەنداو هەول دەدات بۆ ناستی و چارەسەرکردنی گێروگرفتی، فەلەستین، لوبنان و کورد، هەروەها مەروڤ نابی ئەو هەموو خەمخۆری و کۆشش و هەلوێستە جوامێرانەیی دانیال میتراڤ کە خێزانی سەرۆک میتراڤ لە یاد بکات کە بوو هۆی سازکردنی کۆنفرانسیکی نیو نەتەوهیی لە ۱۹۸۹/۱۰/۱۵-۱۶ دا بە ناوی مافی مەروڤایەتی و کەسایەتی کەلتووری کورد. ئۆلف پالمەش وەک سەرکردهیەکی سۆشیال دیموکرات دژی چەوساندنەوهی پەش پیستەکانی باشووری ئەفریقا و دژی دەست تێوەردانەکانی ئەمریکا بوو لە قیتمان و خۆرەلاتی ناوهراسست دا، سیاسەتمەدارێکی بە توانا و سەرسەخت و خاوەن هەلوێست بوو دژی تێرۆر و تۆقاندن وەستا، پشتگیری دۆزی گەلی کورد و فەلەستینەکان بوو، لە پرسیاریکدا کە مەحمود باکی پۆژنامەنوس و نووسەری کوردستانی باکوور ئاراستەیی ئۆلف پالمەیی کردبوو، سەبارەت بە چۆنیەتی سەیرکردنی سۆشیال دیموکرات بۆ دۆخی کوردەکان، ئۆلف پالمە لەوە لایدا دەلیت: ئێمە پیمان وایە کە کوردەکان شەریعیەتیکی نەتەوهییان هەیە، کە ئەومانایە دەبەخشیت کە جیی خۆیەتی مافی خۆبەپێوە بردن وەر بگرن ئەم خۆ بەپێوە بردنە جیی خۆیەتی بەگفتوگۆ و دەست بەیتریت واتە بەپێگای ناستی.

لە کۆتاییدا دەمەوی ئەوه بلیم کە لە تەك خۆیندنی دکتۆراکەم کە لە سەر شیعی نوێیە، سالی ۱۹۸۷ لە گەل پروفیسۆری میژوو

محەمەد شیخ موس گوزیل (Mehmet sehmus Guzel)
له زانکۆی پارێسی هەتدا، ماجستێره کهم له سهەر ناسینی جیهانی
سییه م

(Le Diplome detudes Approndies de
Connaissance des Tiers Mondes) خویند

هیوادارم به م کورته لیكۆلینه وهیه توانیبیتم خزمهتیکی
بچووکی میژووی گه له کهم کردبێ.

کاره ساتی هه له بجه له دیدی نه وروپیه کانه وه

کاره ساتی هه له بجه هه موو جیهانی هه ژاند، به لام حکومه ته کانی نه وروپای نه وروژاندو به په سمی له لایه نه ته وه یه کگرتو وه کانه وه عیراق سه رزه نشت نه کرا!! نه مهش به هوئی هه لویستی چه ند ولاتی که وه بوو، که دژی نه وه را وه ستان عیراق تاوانبار بکری، به بیانی پاراستنی ته رازووی هیزه کان و به رزه وه ندیی ه ئابووریه کانیانه وه، نه نجومه نی نوینه رانی نه مریکا له پیریاری (۲۷۶۳- S) دا دهر باره ی قه ده غه کردنی تاوانی جینۆسایدی سالی ۱۹۸۸ په فتاری رژیمی عیراق له کوردستاندا به جینۆساید پیناسه ده کات. ^(۱)

به فه رمانی سه روکی کاروباری دهر وه له کۆنگریسی نه مریکی دوو نوینه ری په رله مانی هاتنه کوردستان بو لی کۆلینه وه له وه زعی کورد هه ردو نوینه ره که (پیتهر کالبرایت و کریستوفهر/ قان هولین) بوون له راپورتیکی تایبه تییدا که له ۱۲ ی نه یلولی ۱۹۸۸ دا داویانه به کۆنگریسی نه مریکی، سیاسه تی عیراق به کوشتن و به کاره یانی گازو راگواستن تاوانبار ده که ن دیاره مه به سستی فه وتاندنی که لتورو تایبه تمه ندی جوړی ژبانی کورده، نه گهر نه مهش جینۆساید نه بی، به پراستی هه ره کو له په یمان نامه که دا پیناسه کراوه، نه وا په فتاری عیراق بیگومان خه سله تی زوری هه یه که به ته واوی له گه ل نه م تاوانده ده گونجی... ^(۲)

له ٧ى سيبته مېر كارى ئه نجومه نى پىرانى ئه مريكى بهرده وام بوو، له خولى ناوه ندى كهشى هاوين له روژى دوايى برپارى ژماره (٢٧٦٣) دژى له ناو بردنى گهلى كورد پيشكهش كراو داواكرا كه سزاي عىراق بدرىت، له ٩ى سيبته مېر ئه نجومه نى پىرانى ئه مريكى به زورينه دهنك برپارىيان له سهردا، بهم جوړه تاوانباركردنى عىراق له نيوان كوڼگروم ئه نجومه نه وه هاتووچوى پيكر، به داخه وه له دواييدا كارى پينه كراو برپارى رهسمى پى دهرنه چوو، به لام دواى ساليك به گويزه برپارى ژماره (٨٩٥) برپاردا كه په يوه ندى ئابوورى بېرى له نيوان ئه مريكاو هر دهوله تيك كه چه كى كيمياوى و بايولوجى به كار بهينى كه دژى شهرعيه تى دهولييه، ئه م برپاره له لايه ن ليژنه ي كاروبارى دهره وه له ئه نجومه نى پىران برپارى له سهر دراو بو ئه م مېهسته ش نامه يه كه بو عىراق ناردرا ئه وه ي په يوه ندى به فهره نساوه بيت، ميسوميتران پارايى و نيگه رانى خو ي به رامېر به به كارهيئانى چه كى كيمياوى دهرېرى، به لام به شيويه كى رهسمى عىراق سهره نشت نه كرا، بو ئه م مېهسته ش دهوله تى فهره نسا له ١٧/١١/١٩٩٠ د كوڼفراسيكي نيو نه ته وه يى ريك خست به سهرؤكايه تى ميسوميتران بو قه دهغه كردنى چه كى كيمياوى، به لام ئه وه ي له هه موو شت سهرتر بوو به هيچ شيويه كه رژيمى فاشى عىراق يان تاوانبار نه كردو و به تاكه ووشه يه كه چي يه راسته وخو باسى هه له بجه يان نه كردو ريگاشيان نه دا كه كورد نوينه ريكي له كوڼفرانسه كه دا هه بيت.

دهوله تى بهر يتانيا و ئه لمانيا ي فيدراليش ناږه حه تى و نيگه رانى خو يان دهرېرى و داوايان له عىراق كرد كه واز له م كارانه بهينى و ريگاي ئاشتيانه بگريته بهر بو چاره سهر كردنى كيښه ي گهلى كورد،

یەکیټی سۆڤیه‌تی جارانی‌ش یەکیټ بوو لەو دەولەتانه‌ی دژی ئه‌وه راوه‌ستا که‌عیراق سه‌رزه‌نشست بکری. له‌روژنامه‌ی پراڤداشدا ته‌نیا کورته‌هه‌والێک له‌سه‌ر قێکردنی به‌کۆمه‌ڵی خه‌لکی بیگونا‌هی هه‌له‌بجه‌و ناوچه‌کانی دیکه‌ی عێراق نووسرابوو (ئه‌لکسندهر زۆتۆف) که‌ لیپرسراویکی کۆمیته‌ی ناوه‌ندی پارتی کۆمونیستی سۆڤیه‌ت بوو ده‌لی: - ((بۆ ئێمه‌ شه‌رمه‌ له‌کاتی‌کدا که‌هه‌موو جیهان پشتیوانی له‌کورده‌کان ده‌کهن، هاوبه‌شی خه‌میانن که‌چی واپێشان ده‌ده‌ین که‌گوايه‌هیچ پووی نه‌داوه‌^(٢).

بۆ ولاتی تروه‌کو سوید، دانیمارک، فینله‌ندا، هۆله‌ندا و نه‌رویجیو چه‌ند ولاتیکی که‌، داویان له‌ سکریتیژی گشتی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌کان کرد که‌ له‌مه‌سه‌له‌ی به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیاوی بکۆلنه‌وه‌. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش وه‌فدی خۆیان نارده‌ کوردستان بۆ ساغ کردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که‌ ئایا چه‌کی کیمیاوی به‌کارهاتوه‌ یاخود نه‌؟ چونکه‌ حکومه‌تی عێراق به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک نه‌فی کردو حه‌مله‌یه‌کی دبلۆماسی‌شی کرد بۆ ئه‌وه‌ی ده‌ولته‌ عه‌ره‌بیه‌کان پالپشتی بکهن له‌راستی‌شدا به‌شی‌ک له‌ولاته‌ عه‌ره‌بیه‌کان پشتیان گرت. (غوین روبرتیس) روژنامه‌نووس و ده‌رهێنه‌ری ته‌له‌فزیوونی به‌ریتانی، کۆمه‌ڵی فیلم و به‌لگه‌نامه‌ی له‌باره‌ی به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیاوی له‌لایه‌ن عێراقه‌وه‌ ده‌رهێناوه‌و له‌که‌نالی چواری ته‌له‌فزیوونی به‌ریتانی پێشکه‌شی کردوه‌وه‌. له‌م پووه‌وه‌ غوین ده‌لی: - مانگی نو‌قه‌مبه‌ر سا‌لی ١٩٨٨ هاتمه‌ کوردستان ئامانجی سه‌ره‌کیم دۆزینه‌وه‌ی به‌لگه‌نامه‌ی به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیاوی دژی دانیش‌توانی مه‌ده‌نی و چه‌کداره‌کان بوو، له‌پاستیدا کۆمه‌ڵی به‌لگه‌ی بن برم چنگ که‌وت له‌گه‌ڵ خۆمدا هێنام و په‌وانه‌ی موخته‌به‌راتی سه‌ر به‌ وه‌زاره‌تی به‌رگری به‌ریتانیام کرد له‌ ئه‌نجامدا ده‌رکه‌وت که‌غازی

خه ردهل به کاربراهه، (پیتەر کالبریث) که فه رمانبه ریکی لیژنه ی په یوه ندییه کانی دهره وه یه له نه نجومه نی پیرانی نه مریکا ده لی: به کاره ی نانی چه کی کیمیاوی له لایه ن عیراقه وه ویرژدانی جیهانی بزواند به تایبه تی وینه کانی هه له بجه و کوچره وه که، لیژنه ی ناوبراو داوای له من کرد که له م کاره بکوئمه وه پاش نه وه ی کوئمه لی به لگه م خسته پروو که چه کی کیمیاوی به کاره ی نراوه بو تیکدانی گونده کانی کوردستان و کوچ پیکردنی خه لکه که ی له لایه ک، له لایه کی دیکه وه سرینه وه ی شوناسنامه ی نه ته وه ی کورد. (کلیبورن بیل) سیناتوری نه مریکی سه روکی لیژنه ی کاروباری دهره وه له نه نجومه نی پیرانی نه مریکا له کونگره ی پاریس سالی ۱۹۸۹ د وتی: - من د دنیا بووم له راستی دهنگ و باسی به کاره ی نانی چه کی کیمیاوی که روژئاواییه کان سهردانی کوردستانیان کردبوو له راپورته کانیاندا ئاماره یان به وه کردبوو که به سه دان گوند کاول کراون و چه کی کیمیاوی به کاربراهه، رژیمی عیراق سیاسه تی گه یشتوته پله یه که دووره له هه موو کاریکی مروفانه، (اوبان هیندریکس) پروفیسوری به لجیکی و پسپوری که رهسته ی ژه هراوییه له م پرووه ده لی: - له ریگای ئیرانه وه گه یشته هه له بجه کاتی گه یشته هه له بجه هه موویان نه مردبوون، پاشان دهستان کرد به ژماردنیا ۳,۵۰۰ کوژراو هه بوو به لایه نی که مه وه سی جورگازی به کاره ی ناوه، وه کو سیانید، گازی ده ماری که نه لمانه کان په رهیان پیډاو له شه ری جیهانی دووه مده له سه رگرتووه کاند تاقییان کرده وه، هه روه ها گازی ئیسپریت که نه لمانه کان له شه ری جیهانی یه که مده دژی له شکری فره نسی و به لجیکیدا به کاریان هیئا، هه ندی له نه خوشه کانمان له خسته خانه ی به لجیکی چاره سه رکرد هه موو نه و راپورتانه مان گه یانده نه ته وه

یه کگرتووہ کان و سکریتی گشتی بہرِیز (دیکویلار) لہ جنیف، جہخت
لہ سہر ئہوہ دہکەم کہ عیراق سہرزەشت نہ کرا بہ رامبەر بہو تاوانہی
کہ لہ دژی کوردەکانی ھەلەبجە ئەنجامیدا^(۴).

(سیفان یەرتین) لہ بہرِیوہ بہ رایەتی دەرەوہی بیروی تیلەگرامی
رۆژنامەکانی سوید کاردەکات لہ بارە ی گەشتەکیدای بۆ کوردستانی
عیراق دەلی: - سہرم لہ گوندو شاری تری دیکە ی کوردنشین دابوو.
بەلām قەت سہرم بە ژووری مالاندا نہ کردبوو، ئەمجارەیان وام کرد
ھەمووانم بہ مردوویتی لہ ژووری مالەکاندا بینی، مردنیک ی بی ئاژاوہ،
بی شیرزەیی، بی شلەژان ھەروہا بەردەوام دەبی و دەلی لہ تاران
چاوم بەسی دکتۆری بەلجیکی و ھۆلەندی کەوت کہ لہ ۲۰ ی مارسدا
سەردانی ھەلەبجەیان کردبوو، ئەوان پوختە یەکی ئەو دەرمانە
کیمیاییانە و ئەو ژەھرانەیان بۆ پوون کردمەوہ کەبە کارھینرابوون،
ئیسٹا بەتەواوی ئاشکرایە کہ کەبە گازی سیانیدو سیناپ خەلکی
ھەلەبجە کوژان^(۵) (یووان سقانتەرسون) پسپۆریکی سویدییہ
لەدەزگای توژینەوہی بەرگری کاردەکات دەلی: گومان لہبە کارھینانی
گازی سیانیدو سیناپ لہ ھەلەبجەدا نی یە بەلām ئەو بۆ خۆی گومانی
لەبە کارھینانی ژەھری دہمار ھە یەو دلنیاشە لہوہی کہ زەردەبارانی
لەگەل نہبوو: تەنانەت تاریق عزیزیش کہ ئەو کاتە وەزیری دەرەوہی
عیراق بوو، لہ کۆنگرە یەکی رۆژنامە گەریدا لہ بۆن لہ ۱ تەمووزی
۱۹۸۸ داتی: ھەردوولا، عیراق و ئیران چەکی کیمیاییان
بە کاربردوہ، پاش ئەوہی جہخت لہ سہر ئہوہ کرا کہ چەکی کیمیای
بە کارھاتووہ لہو راپۆرتە ی لہ ۱۹ ی ئابی ۱۹۸۸ خرایە بەردەستی
ئەنجومەنی ئاسایشی نیو دەولەتان، سکریتی گشتی نہتەوہ
یە کگرتووہ کان نیگەرانی خۆی پێشاندا بە رامبەر بہو ئامانجە ی کہ

کۆمەلە پسیپورو شارەزا گەشتیبوونی، ئەم سیاسەتە دوو فاقیەتی
 حکومەتەکانی ئەوروپا، رۆژنامەنووس و لیکۆلەرەکانی نەرەخت
 کرد، بۆیە وەک نەرەزای بیروپای خۆیان لە رۆژنامە و گوڤارەکاندا
 خستەپوو. (جاک میلانو) لە گوڤاری نوڤیل ئۆبسەرفاتوری فەرەنسیدا
 دەلی: لە ئاداری ۱۹۸۸ چوومە هەڵەبجە باوەڕم وابوو کەخەونم بینێو
 دانیشتوانی ئەم شارە مردنیکی کتوپریان بەسەردا هاتوو، هەندێ
 لەکاتی نان خواردندا، پیاڵە چایان بە دەستەوەبوو، هەندێکی تر
 بەرێگادا دەروێشتن و ئافەرەتیک منداڵە ساواکە لە باوەشدا بوو،
 لەکاتیکیدا سەتە ئاوی دەهینا لەیەک کاتدا بارانی کوشندەیان بەسەرا
 دەباری وەک بارانە تۆزاییەکی (بۆمبای) نەبوو، بەلکو بارانیکی
 بەرفراوان و زەرداوی کەبۆنی نووستنی ئەزەلی دەبەخشی، بارانی
 گازی خەردەل کە لەئاسمانەو بەهۆی فرۆکەکانی عێراقەو، سەددام
 حسین بەسەردانیشتوانی هەڵەبجە کوردیدا باراند، لەماوەی سی
 چرکەدا بوو هۆی کوشتنی پێنج هەزار مەروڤی کورد، لەگەڵ
 بریندارکردنی دە هەزاری دی بۆ ئەم تاوانە کە دژی مەروڤایەتی
 کەسیک لە ئێمە بەکردەو شتیکی دەربارە ئێمە کارە ترسناکە نەکرد،
 مەگەر سەددام ئەوکاتە هاوێتی ئێمە نەبوو. (مارتن ڤان برونسن)
 توێژەرەو لە زمان و ئەترۆپۆلۆجیای هۆلەندا دەلی: لەناوەراستی
 مانگی مارس ۱۹۸۸دا فرۆکەکانی عێراق کیمیایان بەسەر شاری
 کوردی هەڵەبجە، لەنزیک سنوری ئێرانی هەلکەوتوودا کرد، ژمارە
 زیان و کوژراوەکانی هەڵەبجە بە پێی سەرچاوە جیاوازه، بەلام
 ژمارەیهکی نزیک بە پێنج هەزار کەسی کوژراو بەگشتی بەژمارەیهکی
 راست داناوه، ئێران رۆژنامە نووسە بیگانهکانی بانگ کرد بۆ
 شاھیدی دیمەن و خۆین پێژی و کوشتو برین و هیندیک دیمەن و وێنە

خهفه تاوی و ږاچله کین به جیهان نیشان بدهن، ناشکرا بوو که زور له قوربانیه کان خه لکی لاشه پرو بی چکه بوون، وینه ی نهو دایک و باوکانه ی که منداله ساواکانیان به باوه شه وه بوو به مردووی له سهر زهوی که وتبوون^(۶). (نه ندريه زاخاروف) نه کادیمی رووس و خاوه نی خه لاتي نوبلی ناشتی ده لی: داوام وایه هه موو حکومه ته کانی جیهان نهو مامه له ی له گه ل کورده کان نه نجام ددری له بهرچاو بگرن که چ جوړه زولمی نه ته وه یی و کومه لایه تی و کوشتنی به کومه لی دهرحه ق کراوه.

(دکتور کرستن م. گو س دین) دهر باره ی هیرشه که ی سهر هه له بجه ده لی: ریگام بدهن ده ست بکه م به وه سف کردنی هیرش ی گازی ژهراوی بو سهر شاری هه له بجه له عیراق دا. با جهخت بکه مه سهر نه وه ی که نه مه گه وره ترین هیرش ی چه کی کیمیاوی بووه دژی دانیش توانی کی مه ده نی له چه رخی مؤدی رنیدا. هه له بجه شاری کی به جموجول و چالاک بوو له باکووری عیراق دا دانیش توانی زورینه ی کورد بووه و مه یلی ئیرانیان هه بووه، له کاتی جهنگی عیراق - ئیراندا له سالانی هه شتا کان ژماره ی دانیش توانه که ی له کاتی هیرشه که دا نزیکه ی ۸۰,۰۰۰ کهس بووه.

بهر په چدانه وه ی عیراق یه کان بریتی بوو له توپ باران کردنی قورس و بوم باران کردنی ناوچه یه ک نزیکه هه له بجه به چه کی ته قینه ری گه وره ی شه ش فروکه ی جهنگی ریگه له هاو لاتیان گیرا شاره که به جی بهیلن، بهو هیواپه ی که جهیشی عیراقی په لاماری شاریک نادات که هاو لاتیانی تیا بیست، بهو هوپه قه لغانی کی مروییان دابین کرد. هیرش ی چه کی کیمیاوی که له ئیواره ی رژی ۱۶/۳/۱۹۸۸ دهستی پیکرد، کاتیک گروپیک له هه شت فروکه ی جهنگی دهستیان کرد به

بۆمباران كردنى كىمىياۋى، بەگۆيرەى ئۇ كۆماندۇسە كوردانەى كەلە
 شوئىنەكە بوون، لەماۋەى شەۋەكەدا ۱۴/جار فرۆكەى جەنگى
 ھىرشىيان كىردۈۋە ھەر گروپەى پىكھاتوۋە لەھەوت بۆ ھەشت
 فرۆكەى جەنگى و، تەركىزى ھىرشەكانيان كىردۆتە سەر شارەكە و
 ھەموو ئۇ رىگايانەى كەلە ھەلەبجەۋە بەرە و دەرەۋە دەچن. ھىرشە
 كىمىياۋىيەكە بەردەوام بوو ھەتا ۳/۱۹. فرۆكە جەنگىيە عىراق يەكان
 نىزىكەى (۴۵) خولەك ھىرشىيان دەكىردو پاشان دواى ئەۋەى
 دەرۋىشتن، دواى (۱۵) خولەك گروپىكى دى لە فرۆكەى جەنگى
 دەرەكەتن، دەمەۋى جەخت بخەسە سەر ئەۋە كەئەمە يەكەم ھىرشى
 كىمىياۋى نەبوۋە لەلايەن (سەدام حوسەين) ھە پىشتەر فرۆكەى جەنگى
 عىراقى ھىرشى ئەنجامداۋە دژى (۲۰) گوندى بچووك لەسالى ۱۹۸۷،
 بەھەر حال پىۋەرۈ چىروپىرى شالۋى كىمىياۋى دژى ھەلەبجە
 بەتەۋاۋەتى جىاۋازتر بوو.

يەكەم جار بوو كە چەكى كىمىياۋى بەكارھاتبى دژى دانىشتۋانىكى
 مەدەنى گەۋرەى قەبارەۋا. بەر كەۋتۋانى پەلامارەكە برىتى بوون
 لەئافرەت، مندال، پەككەۋتە^(۷).

(كۆكتېلى كېمىاوى سەدام حوسىن)

شىتېكى دى ھەيە كەھەلەبجە جودا دەكاتەو ھەلەھىرشە ناسراوھكانى دىكەى چەكى كېمىاوى كەھىرشەكە (ئۆوم شىنرىكىۋ) بۇ سەرجادەى نەفەقى تۆكىۋش دەگىتەو ھەلەسالى ۱۹۹۵، ھىرشەكەى ھەلەبجە برىتى بوو لەماددەى عاملى زۆرى كېمىاوى، پىكھاتبوو لەغازى خەردەل و ماددەى عاملى دەمارگىرى (سارىن و تابوون و قى ئىكس)، بەگۆيرەى راپۇرتى ھەندى سەرچاۋە (سىيانىد) ىش بەكارھىنراۋە، لەوانەيە جۇرېكى ناپوختى (تابون) بوپىت، كەپاشەپۇى (سىيانىد) ى ھەيە، و تەركىبەى سىيانىدى لىدەرچوۋە، زۆربەى ئەو ھەولانەى ئەنجامدراۋە بۇ گەشەپىدانى ستراتىجى دىچەكى بايۇلۇجى و كېمىاوى ئاراستە بوۋە بەرەو تاكە ھەپەشەيەك. ھىرشەكەى سەر ھەلەبجە گىرنگى پلان دانانى تەكنىكى لەسەرخۇ پروون دەكاتەو بەرەو زىاتر لە يەك ماددەى عامل و بەرەو زانىارى موعەيەن دەربارەى كارىگەرەكانى ھەريەك لەم ماددە عاملانە^(۸) ھىرشى پىچەوانەى عىراق لەچىشتەنگاۋى ۱۶ى مارتەو دەستى پىكرد، بە پەلامارىكى ئاسايى ھىزى ئاسمانى و تۆپباران كردن لەشارۋچكەى سەيد سادقى لاي باكورەو. زۆربەى مائەكانى ھەلەبجە ژىر زەمىنى سەرەتايان لەنزىك مائەو دىروست كىردبوو، ھەندىك چوۋنە ئەم ژىر زەمىنانەو ۋ ئەوى دواى خەلكەكەش چوۋنە ژىر زەمىنە حكومەتتەكانەو ۋ ئەوان ھەر لەسەرەتاي شەپرى ئىران - عىراقەو ۋ لەسالى ۱۹۸۰ ۋە بەمە راھاتبوون. يەكەم شەپۇلى

بۆمبارانى فرۆكه وادياربوو بۆمبى ناپالم و فوسفورىي تىدا
 بهكارهاتبوو، بهپىي قسهي شايهتخاليكى بۆمبارانهكه (ئەم بۆمبانە
 جياوازبوون لەوانى تر، چونكه ئەمانە ئالەيهكى يەكجار زل و گريكى
 يەكجار گەرەو تواناي ويران كردنيكى لە پادە بەدەريان بوو، ئەگەر
 دەستت بدایەتە ئەو بەشەي لەشتەوێكە بەرکەوتبوو و گەری
 تیبەرەبوو دەستیش گەری دەگرت، ئەو بۆمبە دەبوو هۆی ئەوێ
 هەموو شتێك گەری بگریت)) بۆمبارانهكه بپوچان چەند سەعاتێك
 بەردەوام بوو ((ئەمە تەنهایەك بۆمباران نەبوو كە بوەستى
 هەناسەيهكى تىدا بدەيت و پاشان يەكێكى تر دەست پى بکاتەو،
 بەلكو بەردەوام فرۆكه دەهاتن و دەهاتن، شەش فرۆكه بۆمبارانيان
 تەواو دەکرد و شەشى دى دەهاتن^(۱).

ئەوانەي بەدەرەو لەسەر شەقامەكان بوون پوون و ئاشكرا
 دەيانبينى كە فرۆكهي عيراقى بوون نەك ئيراني، چونكه هيند بەنزمى
 دەفەرين كەوا نيشانەكانيان بەئاساني چاودير دەكران. دواي نيوەپۆي
 ئەو رۆژەو لەدەرەبەري كاترژميرى سيدا ئەوانەي كەوا لە ژير
 زەمىنەكاندا ماپوونەو هەستيان بە بۆنيكى ئاناسايى كرد. ئەمانيش
 وەك گوندنشينەكاني بەهاري پابردووى دۆلى باليسان بەبۆنى سيو و
 گولۆ و خەياريان دەشوبهاندو پياويكيش دەيوت ((بۆنەكەي زۆر
 پيس بوو و لەژەهري مار دەچوو)) كەواتە كەس پيوستى بەو نەبوو
 پىي بووترى ئەمە بۆنى چىيە وادياربوو پەلامارەكە بەشى باكوورى
 شارى بەخستى گرتبوو دەووربوو لەسەربازگەكانەو، ئەگەرچى ئەو
 دەمە چۆلش كرابوون لەژير زەمىنەكاندا لەپەر ترسو سام و زەندەق
 چوونيك پەيدا بوو ئەو سەري نەبیتەو هەنديك پەلە قازەي ئەوێان
 دەکرد درزو بريني دەرگاي ژير زەمین بەخاويلي تەر بگرن، يان پەپۆي

تەپكراويان دەدابه دەم و چاوياندا و يان ئاگريان دەكردهوه، بەلام
دوآجار هيچ شتى دادى نەدان و لەناو دەرپەرینە دەرەوه بو سەر
شەقامەکان، دنیا تاريك بوو بوو و هيچ رووناکییەکی سەرچادە نەبوو،
چونکە رۆژى پيشتر ئاگرى توپخانه کارەباى بەسەریەکدا تیکدابوو،
خەلکى هەلەبجە لەبەر تروسکاییەکی کزى رۆشنایى دیمەنى مۆتەکەو
کابووسیان بەچاوى خو دەبینى، لاشەى بیگیان، بەمرۆڤو ئازەلەوه،
لارو پال لەسەر شەقامەکان کەوتوو بوون، لەسەر دەرکەو دەرەزەکاندا
کەلەکە بوو بوون، بەسەر ستیرنى ئوتومبیلەکانیاندا شوپربوو بوونەوه،
ئەوانەى کەهیشتا مابوون بەملاو بەولادا لەتریان دەداو هیستریا
گرتبوونى و پیدەکەنین و دوآجار بەلادا دەکەوتن، سەربازە ئیرانییەکان
بەنیو شەقامە تاريکەکاندا تیز تیدەپەرین و بەرگى خو پاراستنیان
پۆشیبوو و دەمامکى گازیشیان بەدەم و چاوهوه بوو ئەو خەلکەى کە
هەلەهاتن بەزەحمەت رینگای خوێان دەبینى و وایان هەست دەکرد کە
((دەرزى دەچەقیته چاوياندا)) و میزیان بوو بوو بەخوین^(۱) (جوناتان
راندل) کە رۆژنامە نووسیکی بەناوبانگى رۆژنامەى (واشنتەن پۆستە)
لەکتابەکەى دا روبەر ووبونەوه کانم لەگەل کوردستاندا لەبەشیکی
کتابەکیدە بەناوى (مردو بو دۆزەخ رۆیشت) نووسەر باسى
کارەساتى ئاوارە کوردەکان دەکات کەبەرەو چیا بەرزەکانى ئێران و
تورکیا هەلکشان ئەم جارەش کوردەکان پەندە بەناوبانگەکیان
دووبارە کردەوه کە جگە لەچیاکان هيچ هاوپیکی دیکەیان نییە راندل
دەلێ:— ئەم جارە چیاکانیش نەیان توانى دالەدى کوردەکان بکەن
خودا دەزانى چەندیان لى مردن. ئەم پەندە بەتەواوى راست نییە
چونکە لەکاتى تەنگانەدا بۆیان دەرکەوت کەهاوپیى دلسۆزیان هەیه
شوینى کاریگەرى لە واشنتۆن و لەندەن و پاريسدا داگیرکردووه،

کاره‌ساته گه‌وره‌کان وه‌کو لی‌دانیان به‌چه‌کی کیمیاوی له‌ سالی ۱۹۸۸دا ئه‌نفال کردن، کورده‌کانی ناچارکرد که یه‌گگرن و به‌ریه‌ک پیکه‌وه بنین^(۱).

سه‌رچاوه‌کانی ئه‌م باسه :-

۱. تقرير خاص الى الكونغرس الامريكي حول استخدام الاسلحة الكيمياءية، ترجمة امانج چاپخانه‌ی صالح یوسفی ۱۹۸۸.
۲. هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.
۳. رابوون، ژماره‌ی سی، سالی ۱۹۹۲.
۴. دراسات كردية ژماره‌ی چوار، سالی ۱۹۹۳.
۵. مامۆستای کورد، ژماره‌ی نو، سالی ۱۹۹۰.
۶. رابوون، ژماره‌ی سێزده، سالی ۱۹۹۵.
۷. گو‌قاری ئه‌نفال ژماره (۱) سلیمانی سالی ۲۰۰۰، ل ۵۸.
۸. هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو.
۹. میدل ئیست وۆچ، وه‌رگی‌رانی سیامه‌ندی موفتی زاده، جینۆساید له‌عێراق داو په‌لاماری ئه‌نفال بو سه‌ر کورد، چاپکراوی خاک، سلیمانی، سالی ۱۹۹۹، ل ۲۰۸.
۱۰. هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو ۲۰۹.

11- Jonthan Randil: After South Knowledge what forgiveness Kurdistan.

كوردستانى عىراق، رووداوو ژمارهكان دهپه يشن

به بيانوى پاراستنى سنوورهكان له دهسه لاتی جهنگاوهرانى دژ به پڙيښم، کاربه دهستانى عىراقى له (۱۹۷۵) هره شالوى چول کردنى دانىشتوانى لادى يه کوردنشينهكانى پياده کرد، نه م شالوه ته شه نهى کردو زور فراوان بووه، به راده يه که به قهه پرو بهرى لوبنان هريمه کهى به تال کرد. باکوورى عىراق له پينج ناوچه پيک ديت، سىيان نه مانه ن: - سوله يمانى، هه وليرو دهوک، که زور بهى زوريان کوردن و ده ستورو ياساى نوتونوى دهيان گريته وه.

نه م زانيارانهى لای خواره وه، که له سهه پينج ناوچه که يه په يوه ندى يان به ژماره يه ک گوندى چول کراوه وه هه يه که هه ريه ک له م ناوچانه ده گريته وه.

۱- ناوچهى سوله يمانى: -

- که رتى رانيه پاش چول کردنى، ۴۲ گوندى سوتينران.

- که رتى هه له به، پينجوين، قه لادزه، دهر به نديخان، له (۴۰۰)

گوندان، (۱۰۰) گونديان سوتينران.

- که رتى مهيدان، هيروو شيخان له (۲۴) گوندان، (۱۶) گوند

سوتينران.

- که رتى سهنگاو، له (۲۷) گوندان، زياتر له (۸) گوندى تر

له دراوسيه كان سه رجهمى (۴۹۳) گوند چول کران.

۲- ناوچهى هه ولير (هه ربيل)

- که رتى کويسنجق، له (۲۴) گوندان، (۱۶) گونديان سوتينران.

- که رتى بارزان، (۲۴) گوند.

- كهرتى كه ندىناوه، (۱۴) گوند چۆل كران، له (۹) گوندان
عه شائىرى عهره بيان نىشته جئ كردن.
- كهرتى چۆمان، (۴۴) گوند.
- كهرتى سىده كان، (۹) گوند.
- كهرتى دۆلى تالهبان، (۱۰) گوند.
- كهرتى زىبار، (۱۶) گوند سوتىنران و به بلدوزهر تراشران.
- كهرتى مىرگه سور، له (۲۹) گوندان، (۲۵) گوند سوتىنران.
- له كه رته كانى تر، له (۲۵) گوندان، (۲۴) گوند سوتىنران.
- سهرجه مى (۱۹۶) گوند.
- ۳- ناوچه ى دهوك:
- كهرتى سليقانى (۸۱) گوند، عه شائىرى عهره بيان له شويىنى
نىشته جئ كرد.
- كهرتى زاخۆ، نامىدى، (۷۲) گوند.
- سهرجه مى (۱۵۳) گوند.
- ۴- ناوچه كانى كه ركوك (تاميم)
- كهرتى دوبر، ئه لتون كۆپرى، (۷) گوند، عهره بيان له شويىنى
نىشته جئ كردن.
- كهرتى قهرهحه سه ن، (۲) گوند.
- بىجگه له وه، به هه زاران له دانىشتوانى كورد ه كان كه له شارى
كه ركوك ده ژين، كه سانى ترى له ناوه راستى شار كه چۆل كرد، چۆل
كردنه كه شى به مه به سى دستكارى كردنى ديمۆگرافى ئه م ناوچه،
نه وتى به ده وله مهنديه، هه وه ها ره تى بوونى كه مايه تى كوردى كردو
له ناوچه ى ئۆتۆنۆمى دابړاند. سهرجه مى گونده چۆل كراوه كان (۱۹)
گوندى.

۵- ناوچەى نەينەوا (مووسل):

- كەرتى شەنگار (۱۳۷) گوند.

- كەرتى شىخان (۸۸) گوند.

- كەرتى تەلەغەر (۲۵) گوند. سەرجهىمى (۲۵۰) گوند.

۶- ناوچەى دىالە:

- كەرتى خانەقەين، (۱۰۵) گوند چۆلكران و بەدەيانى تر

سوتىئىران.

- كەرتى جەلەولا و مەندەلىش، گوندەكانى ئەم كەرتەشى

گرتەو. سەرجهىمى گوندە چۆلكرارەكانى ئەم ناوچەيە بەئامارى

رەسمى (۱۲۲۶) گوند.

نامەيەكى رەسمى لەبەرپۆەبەرايەتى شەنگارەو. بۇ بەرپۆەبەرايەتى

نەينەوا نىردراو، هەلگىرى ژمارە (۴۲۴۳) لەمىژووى ۱۹۷۵، ئىمە

بىرۆكەيەكى ژمارەى ئەو كەسانەتان دەدەينى كەلەم كەرتەدا

چۆلكرارون (۳۹) گوند، (۲۹۵۴) خانوو، ۱۹،۵۰۳ كەسن. لەشىخان

(۳۷) گوند، (۴۳،۵۰۰) كەسن سەرجهىمى (۹۶) گوند و ۶۲،۵۰۳

كەسن.

ئىمە لەسەر بنەپرەتى ژمارەى (۱۰۰) گوندان، دەتوانىن بەئاسانى

بلىن كەژمارەى دانىشتوانى لادىيە چۆلكرارەكان دەگاتە نىوملىون،

كەشەش يەكى دانىشتوانى كوردە، لەلايەكى تر ئەو خاكەى كەبەقسە

دەلىن ناوچەى ئۆتۆنۆمى بەپانايىيەكى زۆر كەم كراو تەو و

دابراو و بەزۆرى عەرب نشىن كراون، بەم جۆرە (۴۲) گوند لەناوچەى

هەولير چۆلكرارون، بوونەتە پاشكووى ناوچەى تائىم و نەينەوا

(نەخراونەتە سەر ناوچەى ئۆتۆنۆمى).

شیوازیکى تری دوورخستنه وهى کورده کان له ناوچه کهى
خویان دا، به بهرده وامى شوینى کاریان ده گوینزه وه به تایبه تی
ئه وانه ی مووچه خوړن بۆ دهره وهى هریمی کورد نشین.

رهوشی کۆمه لایه تی - ئابووری

چۆل کردنی دانیش تان، سوتاندنی گوند و دانه ویله کانیاں
پپرکردنه وهى سه رچا وهى کانیه کان و دهرمان تی کردن و قه دهغه کردنی
گه پرانه وهیاں بۆ گونده کانیاں، ئەم هه موو کردارانه کۆمه لی گیروگرفتی
چی کرد بوو به هۆی ویران بوونی رهوشی کشتوکالی، به تایبه تی ئەم
ناوچه یه به ناوبانگه به میوه جات و سه وزه و توتن و گه نم مه پرو مالات
به خێو کردن.

له سه دان کیلگه ی پهروه رده کردنی ئاژهل، حالى حازر چه ند
دانه یه کی لی ماوه ته وه، جوتیاره کان به ناچارى که وتنه فروشتنی
ئاژله کانیاں به نرخیکى هه رزان و به جی هیشتنی گونده کانیاں و
گرتنه به ری پیگای نادیار. دیاره گیروگرفتیکى تر سه ری هه لدا،
به تایبه تی بی ئیشی جوتیاره کان و بی به ش بوونیاں له زهویه کانیاں،
به شیکی زۆریاں بی خانوو و بی زهوی سۆز پی دراو مانه وه، سه ره رای
پروپاگه نده ی به ربلاوی میری بۆ قه ره بووی خانوو کانیاں. ئەم
مامه له کردنه خراپه و کوخی پیس و ئازارو نا په حه تی چه شتن و کهم
دهرمانی بوونه هۆی بلاو بوونه وهی په تا.

به عه ره ب کردن و چه وساندنه وهی رۆشنیری:

به گویری بهیانی (۱۱) ی ئازاری (۱۹۷۰) که له بابته کیشه ی نه ته وهی کورده، قوتابخانه یه کی زۆر ده بوايه له ناوچه ی کورده کان بکریته وه و وانه ی نوێ تیدا بو ترینه وه، ریژه ی وهرگیرای قوتابیانی کورد له زانکۆکان زیاد بکری، پئریسته له قوتابخانه ی سه ربازیش هاوشان بی، ههروه ها زه ماله ش بۆ قوتابیانی کورد دابین بکری. سه ره پای بوونی ئه م به یاران ه، قوتابخانه یه کی یه کجار زۆر له وانه ووتنه وه به زمانی کوردی داخراون، په نا بردنه بهر بیانوی جوړاو جوړ بۆ سه پاندن و گه راندنه وهی وانه ووتنه وه به زمانی عه ره بی بۆ نمونه که م و کورتی له زمانی کوردی داخرا، په نا بردنه بهر بیانوی جوړاو جوړ بۆ سه پاندن و گه راندنه وهی وانه ووتنه وه به زمانی عه ره بی بۆ نمونه که م و کورتی له زمانی کوردی که چی عه ره بی زمانی بلا و کردنه وهی نا چاری یه، ههروه ها به کاره یانی هیژو گوشار خستنه سه ر دایکان و باوکانی قوتابیانی که مه زبه ته واژۆ بکه ن و داوای ئه وه بکه ن که ووتنه وهی وانه به زمانی عه ره بی بی نه ک زمانی کوردی، زمانه که یان زمانی دایکانه ده بی. میری سالی ۱۹۷۸-۱۹۷۹ به یاریکی په سه ند کرد که ۵۰٪ ی پرۆگرامی خویندنی قوتابخانه ی مامۆستایان به زمانی کوردی بی، به نا چاری کرا به عه ره بی، به تایبه تی له بواری زانسته مۆرقایه تیه کان، له کتیبی خویندنگا هیچ نامارزه یه ک به میژوو و ئه ده ب و رۆشنیری کورد نه کراوه. له لایه کی تر ئه و کتیبانه ی که له سه ر ئه م بابته تانه بوون له کتیبخانه گشتی یه کاندای کیشایانه وه.

ههروژم قه لاچۆکردنی نه خوینده واری به زمانی عه ره بی په فتاری له گه لدا کرا و دانیش توانی لای کانی کوردستانی پشت گوئ خست،

ناوی قوتابخانه‌کان، میو‌خانه‌کان، چیش‌خانه‌کان، هه‌روه‌زه‌کان... هتد هه‌مووی ناوی عه‌ره‌بیان خستنه شوینیان.

پۆشنییریانی کورد، به‌ره‌مه ئه‌ده‌بی و هونه‌رییه‌کانیان به‌هه‌موو جوړیک ملکه‌چی په‌ژاره و ته‌وژم ده‌بووه و بزوتنه‌وه‌ی پۆشنییری کوردی دووره په‌ریز ده‌کرد پی‌ویسته ئه‌وه‌ش تۆمار بکری‌ت، که‌گه‌لی کورد نوینه‌رایه‌تی چواریه‌کی وولاتن، رۆژنامه‌یه‌کی هه‌فتانه، مانگانه به‌زمانی کوردی نییه. میری ده‌ستی به‌سه‌ر هه‌مووی داگرییه، بئ‌شک ئه‌م کارانه پیچه‌وانه‌ی یاسای ئۆتۆنومی‌یه، که‌پرونی کردۆتوه که‌وانه ووتنه‌وه‌ی کوردی و دانان به‌زمانی کوردی دانی‌پیدانراوه، هه‌روه‌ها بۆ هه‌موو که‌مینه‌کانیش که له‌عیرا‌قدا ده‌ژین.

نموونه‌ی ئازاردان

به‌کورتی پۆژانه‌گرتن جی‌به‌جی ده‌کری، خه‌لکی به‌بیروبا‌وه‌ری جودا‌وازو ته‌مه‌نی جوړ به‌جوړه‌وه ده‌پیکری‌ن ئه‌وان په‌نا ده‌به‌نه به‌ر بیانوو به‌هه‌ر شی‌وه‌یه‌ک بئ. بۆ نمونه هه‌ر ئه‌ندامی‌کی خیزانه‌که سه‌ر به‌یه‌کی‌تی جه‌نگاوهرانی دژ به‌دی‌ک‌تاتۆر بئ، بیانوو به‌ده‌سته‌وه ده‌دا، که‌هه‌موو ئه‌ندامه‌کانی خیزانه‌که به‌ند بکری‌ن. (له‌وانه منداله‌کان و پیره‌میرده‌کان) به‌ره‌و باشوور مه‌لبه‌ندی وولاتیان ده‌به‌ن. که‌وابوو هه‌ندی له‌سالی ۱۹۶۶-۱۹۶۷ له‌نۆی ده‌ستگیرکران و به‌توندی ئازارو حوکم دران، له‌وانه سزای کوشتن به‌بیانویی پرپو‌پو‌چ. که (۱۲) سالی‌ش به‌نه‌ینی له‌پیش وه‌خت به‌ئه‌نجام ده‌گه‌یه‌نری، بی‌ج‌گه له‌وه کورده‌کان که‌له‌ژیر دی‌ک‌تاتۆرن یه‌ک چاره‌نووسی، کتوپری به‌ندی کردن، ئه‌شکه‌نجه‌دان، له‌سیداره‌دان، تۆقاندن، چاوه‌نوا‌ریان ده‌کات.

ئە نجام

دوو پاتى دەكەينەوھ كەپژىمى عىراقى نەپىزى ياساى
ئۆتۈنۈمى نە ئەو دەستوورانەى پىريان دراوھ بەلابردنى ھەموو
دەست درىژىيەكى گەلانى عىراق (عەرەبەكان و كوردەكان)
كەبەتتىكۆشانى دوورو سەخت بەدەستىيان ھىناوھ، بىجگە لەوھ
پژىمى عىراقى پەناى بردۈتە بەر پەيمان و رىككەوتننامەى سالى
(۱۹۷۵) كەلەلايەن سەدام حوسەين) ھوھ واژۇكراوھ لەگەل شاي ئىران
دا، پاشان ھەر لەلايەن خودى خۆشەوھ حاشاي ئى كراوھ،
لەپۇژنامەى (مىللىبەت)ى تەركى پوختەيەكى بلاوكراوھتەوھ لە
(۲۵)ى ئاگوستى ۱۹۷۸دا. چوار مەرج لەو بەندەدا دىارى كراون،
ھەردوو بەش ھەموو پىوانەيەك بەكار دەبەن بۆ كپ كردنى ھەر
چالاكىيەك كەلەسنورى ھەردوو ولاتدا بەرپۆھ بچى. لەھەمان كاتدا
بەندى (۱،۲،۳) باس لەكۆنترۆل كردنى سنوور دەكرىت، بۆ رىك
خستنى كۆتايى ھىنان بەدەرباز بوونى كەسەكان، گۆرپنەوھى زانىارى
خىرا بۆ ھەر پووداويك، بۆ گرتن و دانەوھى تاوانبارەكان. ھەردوو
حكومەت ئازادن كە (۱۷) كم ھىزى ئاسمانىيان بچىتە ناو سنوورى
ولاتى يەكتەرەوھ، ئامانجى گەرەى ئەم ھورۇژمە كەلەلايەن دىكتاتورى
عىراقەوھ بەرپۆھ چوو بۆ تواندەوھ ناچار كردنى گەلى كورد،
لەھەمان كاتدا نەھىشتىنى دەنگە جوداكان، يان بۆچوونى
سەربەخۇيى، ھەموو جۆرە رىكخراويكى سىياسى، كۆمەلايەتى ياخود
نەقابى.

ئەم بابەتەم ئە فەرەنسىيەوھ وەرگىراوھ ئە :

1- Comite Francais contre la repression en Irak, Nons
Condamnons, Paris, 1981. P25-30.

دهنگ دانه وهی را په رینه کانی عیراق له دهره وهی

ولات دا

راپه پینی نازاری ۱۹۹۱ وەرچه رځانیکی گه وره بوو عیراق به خوږه وه بیڼی، پاش گه رانه وهی سهر بازه کان له به سرا راپه پین دهرستی پیکرد، بهم جوړه له ۲/۳/۱۱ له به سره وه به رهو عیماره و ناسری یه، پاشان به رهو نه جف و که به لا چوون، له کورستانیشدا سهره تای راپه پین له رانیه وه پشکووی ئاگر هه له بجو و چه مچ مال و کفری و که لارو دهر به نديخان و شه قلاوه و رهو اندوزی گرته وه، له ۱۱/۲ راپه پین گه یشته هه ولیرو پاشان خانه قین و دوزخور ماتوو، له ۱۴/۳ زاخوو دهوک و ئامیدی رزگار بوو، له ۱۹/۲۰/۳ شاری که رکوک رزگار کرا.

هوکاره کانی را په رین چی بوو:-

۱- شکانی له شکره که ی له گه رده لولوی بیاباندا.

۲- توپه یی و ناره زایی خه لکی عیراق له نه نجامی هه شت سال شه پری نیوان ئیران و عیراق، جگه له نه نفال و کیمیا باران و کوشتنی به کو مه ل، نه مانه هه موو به سهر یه که وه ئاساری خراپی به سهر دهر وونی خه لکی عیراق به گشتی و کوردستان به تایبه تی به جیه یشت.

۳- گه ماروی ئابووری، به مهش عیراق زیانیکی گه وره ی لیکه وت، به زوری کاری له سهر دانیش توانی عیراق کرد نه ک دارو دهرسته ی رژیم چونکه دارو دهرسته ی رژیم تا کو ئیستاش له دروست کردنی کو شک و ته لارو سهر ف کردنی داراییدا دریخیان نه کردوه. نه مریکا و هاو په یمانه کانی له وروژاندنی خه لکی عیراق دا دهرستیان تا راده یه که

هه‌بوو، له ۱ ی ئازاری ۱۹۹۱دا جۆرج بۆش گووتی: - ئه‌گه‌ر گه‌لی عێراق سه‌ددام له‌ناو بیات، هه‌موو گێروگره‌فته‌کان چاره‌سه‌ر ده‌کړین عێراقیش بۆ خیزانی نیو نه‌ته‌وه‌یی ده‌گه‌رێته‌وه. هه‌روه‌ها له ۱۳/۱ له پرسپاریکا که ئاراسته‌ی وه‌زیری به‌رگری فه‌ره‌نسا (بیار جۆکس) کرابوو، له‌باره‌ی چاره‌نووسی سه‌رۆکی عێراقه‌وه له‌وه‌لامدا ووتبوی: - پیویسته باوه‌ر به‌عێراق یه‌کان بسپیڤرین، وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانیاش (دوگلاس هیڤد) ووتی: - عێراق ناتوانیٖت بۆ کوومه‌لگای نیو نه‌ته‌وه‌یی بگه‌رێته‌وه تاکو سه‌ددام له‌فه‌رمانه‌ره‌وا ییدا بی.

له‌سه‌ره‌تای راپه‌ریندا میدیاکانی ئه‌وپروپا به‌گه‌رمی باسی راپه‌رینی خه‌لکی عێراق یان کرد، بۆیه‌که‌م جار مسیۆ میتراڻ سه‌رۆکی ده‌وله‌تی فه‌ره‌نسا له‌شه‌وی ۱۹۹۱/۲/۳، له‌ته‌له‌فزیوڻ رایگه‌یاندا که فه‌ره‌نسا پاش نه‌مانی شه‌پری که‌نداو بۆ ئاشتی و چاره‌سه‌رکردنی گێروگره‌فته‌کانی فه‌له‌ستین، لوبنان، کورد، کارده‌کات، له‌روژنامه‌ی لۆمۆندی فه‌ره‌نسی ۱۳/۱ به‌ناوی دۆسیه‌ی ئاشتی‌یه‌وه هه‌مان پرۆژه‌ی حکومه‌تی فه‌ره‌نسا بلاوکراوه‌ته‌وه که: -

له ۱۹۹۱/۸/۲ وه‌زیری فه‌ره‌نسا (رۆلاند دۆما) گه‌یانیدییه نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو ده‌کان له‌نیۆرکدا، گوڤاری نۆڤیل ئۆبسرڤاتۆری فه‌ره‌نسی ده‌نووسی: - له‌پاش شه‌پری که‌نداو، کورده‌کانی عێراق که سه‌ددام حسین به‌ر له‌سی سال به‌گازی کیمیایی بۆمبارانی کردن ده‌ستیان به‌ راپه‌رین کردوو، له‌لایه‌ن ئەمریکاوه هانداوون و ناوچه‌یه‌کی ئازادیان له‌باکووری عێراق بۆ چۆی کرا.

داگس (dagsnyheter) نیه‌یته‌ری سویدی ده‌نووسی و ده‌لیت: - دوا‌ی شه‌پری کویت، عه‌ربه‌ شیعیه‌کانی خوارووی عێراق دژی رژیمی عێراق راپه‌رین، به‌لام سه‌ددام حسین توانی دایان به‌رمکینیته‌وه، به‌لام

كوردەكان بە ھۆی پالېشتی ئەوروپای رۆژئاوا توانرا ناوچەییەکی سەر بە خۆیان لە سەر ووی عێراق لە ھێلی (٣٦) بۆ دابمەزێنری.

٤- بە گشتی ھەلۆیستی ئەوروپیەکان لە سەرەتادا زۆرباش بوو بە لām ھەلۆیستی عەرەبەکان، بە تایبەتی عەرەبەکانی سەر ووی ئەفریقا، ئوردن، فەلەستینەکان زۆر خراپ بوون. کوردەکانیان بەو تەواوانبار دەکرد کە بزوتنە وەكەیان، بزوتنە وەییەکی جودا خوازیانەییە، دژ بە عەرەب و ئیسلامە، پەيوەندی بە ئیسرائیلەو ھەییە، ئەگەر خۆیان گیل نەكەن و ئاورپیک لە سیاسەتی ولاتە عەرەبیەکان بدەنەو، بۆیان دەردەكەوئ کە سیاسەتمەدارە عەرەبەکان لە ھەموو کەس زیاتر ھەولئ پەيوەندی و دۆستایەتی ئیسرائیل دەدن، تەنانەت عێراقیش کەئەوان بە پالەوانی عەرەب و ئیسلامی دادەنئ ئەگەر ئیسرائیل ئاورپان لیبداتەو ئەوا بیژك لەخۆشیاندا قور دەخون، کوردەکان لەسەر خاکی باوک و باپیرانی خۆیان نایانەوئ لەسەر خاکی گەلیکی تر دەولەتیان بۆ دروست بکریٹ لەخاکی خۆمانەو بە کردەو بەرگری مان لە مافی فەلەستینیەکان کردو، کەچی ئەوانیش لە پاداشتی ئەم کارە ناجوامیری خۆیان پیشاندا لە پاش پاپەرین پشتی رژیمی بەغدايان گرت و کەوتنە گیانی خەلکی بە شەڕەفی عێراق و کوردستان، ئەمڕۆش خەریکن پیلانیکی تر جیبەجئ دەكەن لە جیاتى قودسی دۆراویان، دەیانەوئ کەركوکی خۆشەویستمان داگیر بکەن، دیارە خەیاڵیان خاوە، رۆژی ئازادی ھەندەى نەماو.

گۆقاری تیمپۆسی سویدی دەنووسی: - پاش رزگارکردنی کویت ئەمریکا وای حساب کردبوو کە بە کودەتایەك، کارەکیان مەیسەر دەبیٹ بە لām یەکیك لەگەورە پیاوانی دەولەت (جۆرج بۆش) ی ئاگادار کردو، کە ئەمە کاریکی ئاستەنگە بە لām خانووی سپی باوهری وابوو

كەدەتوانى كۆتايى بە رژیىمى عىراق بەيىنى، لەمانگى گولاندا يا
 درەنگتر لەخەرماناندا، بەلام سەددام حوسەين لەمانگى جۆزەرداندا
 توانى سەد ئەفسەر و پاسەوانەکانى بگريّت کەبەتەماي کۆدەتا بوون
 بەمەش گرنگترین پال پىشتى (CIA) كۆتايى پيّهات لەلايهە کەبەشەف
 بوونى پيلانى ئەمريکا، لەلايهە کى ترەو وابلۆکرايه وە کە ئيران
 لەريگای فاو وە لەشکر بەرەو عىراق دەنيىرى، لۆمۆندى فەرەنسى
 بەويىنەى کارىکاتيرەو ئەمە وەوالەى بلاوکردەو ئەمەش کارىگەرى
 خراپى لەسەر ئەوروپيەکان بەجيّهيشت، بۆيە دەبينىن کەگۆران بەسەر
 هەلوێستياندا هات. لە ۱۹۹۱/۳/۴ وەزىرى بەرگري فەرەنسا (رۆلان
 دوما) لەگفتوگۆيە کى ئيزگەى ئەوروپا ووتى: - فەرەنسا هېچ
 مەبەستى لەگۆرپىنى رژیىم نىيە و بەشداری لەدوورخستنه وەى سەددام
 حوسەين لەدەسەلات ناکات. لە ۱۹۹۱/۳/۵ (جۆرج بۆش) ووتى: - ئيمە
 دەست ناخەينە ناوکاروبارى ناوخۆى عىراقەو، وەزىرى دەرەو وەى
 بەريتانيا (دوگلاس هيرد) ووتى: ديارىکردنى فەرمانرەوايى عىراق
 کارى هاوپەيمانان نىيە،

هەرچەندە لە (۳/۶) داریتشارد باوتشيز، زمان حالى وەزارەتى
 دەرەو وەى ئەمريکا بلاوکردەو کەهېچ بەلگەيە نىيە کە ئيران لەپىشت
 ئاژاوە بىت.

لەگەل ئەوەشدا لەريگای بارزان تکریتییه وە عىراق ئاگادارکراو،
 کەدەتوانى فرۆکەى کوژەر بەکاربهینى (وەفقی سامەرپاشى) سەرۆکى
 موخابەرەتى عىراقى لە ۱۹۹۶/۳/۱۲ لە (نداء الرافدين) بلاوکردەو
 لەکاتى راپەرین بەهوى گوێگرتن لەتۆپى لاسکى بەشى ناصريەو،
 راپەرپيوەکان داويان لەهاوپەيمانان کردووە کە بەهەر شيوەيە کە بىت
 يارمەتيان بدەن، وەلاميان داوونەتەو کە يارمەتى کۆمەلەى سەيد واتە

(خوئی سه‌روکی شیعه‌کانی نه‌جەف) ناده‌ین، جاریکی تر به‌ناوی شو‌ر‌ش‌گ‌ی‌ر‌ه‌وه چوون، دیسانه‌وه پ‌ی‌یان وتوون ئ‌ی‌مه یارمه‌تی شیعه‌ی ناده‌ین و ئ‌ی‌وه شیعه‌ن، به‌م جو‌ره به‌ ئ‌ا‌گ‌رو ئ‌اس‌ن که‌وتنه گیانی خه‌لک، (وه‌ف‌ی‌ق سامه‌پ‌رائی) ده‌لی: - له‌شاری که‌ربه‌لا بلا‌وک‌راوه‌مان په‌خش کرد که‌ ئ‌ه‌گ‌ه‌ر شار به‌ج‌ی نه‌هی‌ئ‌ن ئ‌ه‌وا به‌چه‌کی ک‌ی‌م‌ی‌ا‌وی ل‌ی‌یان ده‌در‌ی به‌ه‌ه‌ر حال‌ توان‌یان را‌پ‌ه‌ر‌ینی خو‌ار‌وو و سه‌رووی ع‌ی‌راق دا‌ب‌م‌ر‌ک‌ی‌ن‌ه‌وه، کات‌ی را‌پ‌ه‌ر‌ینی خه‌ل‌کی ع‌ی‌راق یان نقوومی خو‌ی‌ن کرد، زیاتر له‌ ملیو‌ن‌یک کورد بو‌ چ‌یا‌کانی ئ‌یران و تو‌ر‌ک‌یا رایان کرد، نه‌ته‌وه یه‌ک‌گ‌رت‌وه‌کان له‌ری‌گ‌ای ئ‌ه‌نجومه‌نی ئ‌اسایشی نی‌و نه‌ته‌وه‌یی‌یه‌وه، بر‌پ‌اری (٦٨٨) یان ده‌ر‌کرد، که‌ ع‌ی‌راق به‌خ‌ی‌رای‌ی ده‌ست له‌دان‌یشت‌وانی مه‌ده‌نی هه‌لب‌گری. له (١٦)ی نیسان (جو‌رج بو‌ش) را‌ی‌گه‌یاند که‌ نا‌و‌چه‌یه‌کی پا‌ر‌ی‌ز‌را‌و له‌ن‌ز‌یک سنو‌ری تو‌ر‌ک‌یا بو‌ کورده‌کان چ‌ی ده‌کات، دا‌و‌ای له‌ه‌ی‌زی سه‌ر‌ب‌ازی ع‌ی‌راق کرد که‌ (٢٥)میل له‌خو‌ار‌ووی سنو‌ری تو‌ر‌ک‌یا چو‌ل ب‌کات و هی‌لی (٣٦) له‌ف‌ر‌و‌که‌کانی ع‌ی‌راق قه‌ده‌غه‌ک‌را.

بو‌چی را‌پ‌ه‌ر‌ین له‌نا‌و‌چوو:-

١- سه‌ر‌کرده‌ی بزوتنه‌وه‌که‌ له‌خو‌ار‌ووی ع‌ی‌راق ، سه‌ر‌کرده‌یه‌کی شیعه‌ بو‌و که‌ ه‌ی‌چ ئ‌ه‌زمو‌ونیکی سیاسی نه‌بو‌و، زو‌ر زانیاری خراب له‌لایه‌ن پ‌ر‌ئ‌ی‌مه‌وه به‌نا‌وی سه‌ید (خوئی)‌یه‌وه بلا‌وده‌کرانه‌وه، له‌ ١٩٩١/٣/٥ ده‌سه‌ید (خوئی) دا‌و‌ای له‌ شو‌ر‌ش‌گ‌ی‌ر‌ه‌کان کرد که‌ په‌یره‌وی شه‌ریعه‌تی ئ‌ی‌سلام ب‌که‌ن (ته‌ها جه‌زرا‌وی) له‌نه‌جەف له‌گه‌ل هه‌وا‌داره‌کانی له‌نا‌وی بردن هه‌روه‌ها سه‌ید (ع‌ب‌دالله علی الس‌ب‌زا‌وی) له ١٩٩١/٣/٥ دا‌ج‌یه‌ادی را‌گه‌یاند ئ‌ه‌و‌یش نه‌یت‌وانی شتی ب‌کات.

۲- لەنیوان خواروو و باکووردا هیچ یەكخستنیك نەبوو، ئەمەش یارمەتی سەددامی دا كە بە ئاسانی بەسەریاندا زالّ بێ.

۳- شۆرشگیرەكان لە شارەكان مانەو، هەلەیهکی گەورەیان كرد بەرو بەغدا نەچوون، چونكە بە گرتنی بەغدا هەموو شتی كۆتایی دەهات.

۴- لەكوردستاندا نەتوانرا سوود لە ۱۰۰ هەزار سەرباز وەرگیرێت، بۆ هەلگرتنەوهی مین، بەكارهێنانیان بۆ چەكە قورسەكان، بەم جۆرە چ لەكوردستان چ لە باشوور سەربازەكانیان بەرپەڵاكردن بۆ ئەوهی لەو هیژە سوود وەرگیرن.

۵- كوردەكان كاتیك كەركوكیان رزگار كرد لەماوهی دوو هەفتەدا نەیانتوانی شوین پیی خویان قایم بكەن و ئەو شوینانەیی ئازادیان نەكردبوون ئازادی بكەن، رۆژنامه نووسیکی فەرەنسی نووسی بووی كوردەكان لەجیاتی سەربازگەكان بەتەواوی رزگار بكەن خەریکی كاری لابەلابوون.

گۇمۇنىزىم بەرەو كۆي

ھەرەس ھىنانى يەككىتى سۇقىيەت لە سالى ۱۹۹۱د، دياردەيەكى
كتوپر نەبوو، بەلكو ھەر لەسالى ۱۹۷۱د، (ھىلين كاريدانكۆسل)
لەكتىبە بەناوبانگەكەيدا (ئىمپراتورىيەتى تەقىنراو)دا پيش بىنى
كردبوو، ھەرودھا (ئەندريە سىنافسكى) نووسەرى ناودارى روس
ھەمان بۇچوونى ھەبوو، بەر لەپوخانى يەككىتى سۇقىيەت بەسى سال
ووتبوى لەمىژوودا ئىمپراتورىيەتتىكى نەمرنىيە، زوو ياخود درەنگ
ئىمپراتورىيەتى سۇقىيەتى ئاش بەتالى لىدەكات، كەچى (دانيل
يۇرگان و سان گوستافسۇن) دەلىن لەمىژوودا پووداوى گەورە
پوودەدات، كەچاوپروان نەكراوبىت، وەك دياردەي كتوپرى تىكشاشنى
يەككىتى سۇقىيەت، سەرۆكى وەزىرانى پيشووى بەرىتانىا (ئەنتون
ئەيدن) لەكتىبەكەيدا كەباسى تاقىكردنەوئى سىياسى خۇى دەكات و
دەلى: - لەسەدەي بىستەھەمدا گەلان لە چارەسەرکردنى قەيرانى
ولاتەكەياندا سەرکەوتن وە دەست ناھىنن، پاشان دەلى: - شتىكى
مۇستەھىلە كەلەمىژوودا بخوینىنەوئى كە نەگەينە ئەو رايەى كەھەردەم
دەستەيەك برىار دەردەكەن و برىارى تاقە ھەنگاوى دواكەوتوو،
كەھەنگاوى كوشندەيە. ماناى وايە كە پووداوى گەورە بەرەو پووى
پرسىارەكانمان دەبنەوئى.

دياردەي ھەلەوشاندەوئى يەككىتى سۇقىيەت گەلى ھۆى دەركى و

ناوەكى ھەيە، لەمانە: -

هۆی دەرەکی :-

ئیمپریالیزم و ولاتانی سەرمايەدارى نزیكەى حەفتا سالە
لەكنەکردن دان بۆتیک دانى يەکیى سۆقیەت بۆ ئەم مەبەستەش
(حەياتى لەندەنى) ئیعترافی سیناتۆریکی ئەمریکی بلۆکردبوو،
کەتیییدا جەخت لەسەر ئەو دەکات، نەخشەو پیلانەکانى ئەمریکا
سەرى گرت، ئەویش بەلەخستە بردنى (گۆرباتشوف) کاتى
لەئەمریکادا سەفیری سۆقیەت بوو.

گۆرباتشوف لەکتیبه کەیدا پیرسترویکا دەلیت:- پیرسترویکا
ئارەزووی تاکە کەسى و کۆمەلە کەسایەتیه کى یە، تەنانەت حیزب
بوو کۆنگرەى حیزبیش ناتوانى خەلک بورژینى بۆ ئەم بزوتنەو یە،
بەلکۆ لە قولاى پرۆسەى پيشکەوتنى کۆمەلى ئیشتراکى سەرى
دەرەیناو، دیارە قسەکەى دوورە لە مەنتیق چونکە کۆمەلى
ئیشتراکى ئەگەر پيشکەوئیت ئەوا بەرەو کۆمۆنیزم دەچیت و بەرەو
دواو ناگەریتەو ئەمە لەلایەک لەلایەکى ترەو مولکایەتى تایبەتى
قەت لە مولکایەتى گشتى باشتەر نەبوو، کەچى گۆرباتشوف دەلیت:
مولکایەتى تایبەتى سوودىکى کۆمەلایەتى هەیه لەجیهانداو
مولکایەتى دەولەت لای ئیمە ولاتى بەرەو تەنگرەو گیرگرفت بردوو.

هۆی ناوەکی :-

۱- دواکەوتنى شوڤشى زانستى تەکنەلۆژیا لەبەشە جیا جیاکانى
ئابوورىدا، بەتایبەتى لە پرووى کوشتوکالییەو تەنیا لە پرووى
سەربازییەو نەبى کەهیزیکی مەزن و بەتوانابوو کە بتوانى
بەرەبرەکانى ولاتە یەگرتووەکانى ئەمریکا بکات.

۲- سەندىكا دورر بوو لەوھى ھۆيەك بىت بەدەست دىكتاتۇرىيەتى
پرۇلىتارىاۋە، بەلكو ئامرازى دەستى دىكتاتۇرىيەتى برجوازى دەولەت
بوو، دەولەتى گەل پىكھىنرا، ئەمىش بەشىۋەيەكى بىرۇكراتى
كارەكانى ئەنجام دەدا و كۆمەلگاي بى چىنايەتى دواخرا بۇكاتىكى
تر.

۳- لەمەيدانى مافى مرقۇدا، ھەر مەپرسە چۇن ئازادى بىرورا
پىشىل دەكرا.

بوونى ژمارەيەكى زۇرى گرتوخانە ماناي ئەو دەگەيەنيت كە
گىروگرفتى قوولى كۆمەلەيەتى ھەبوو، ھەرچەندە گرتوۋەكانىش
گرتوۋى سياسى بەرھەلستكار نەبوونە، بەلكو گرتوۋى گشتى بوونە
ھەندىكيان بەھۇى قسە و نووسىنەو ەبوو، بۇ نموونە (ئۇنيا
تۇشنىكيا) ھەوت سال حكوم درا، پىنج سالى تريش دوررخايەو ە
بەتاۋانى ئەوھى چەند شىعيرىكى نووسىبوو، پەردەى لەسەر كارە
نارەواكانى رژیى سۇقىيەتى لاداو.

(باسترناك) بەھۇى نووسىنى رۇمانى (دكتور ژىفاگۇ) دا لەيەكىتى
نووسەرانى سۇقىيەت دەكرا، ناۋى نووسەرى سۇقىيەتيان لى
سەندەو، ئىنجا راپۇرتىكى پوليسىيانەشيان بۇ لىژنەى مەركەزى
پارتى كۆمۇنىستى نووسى لە راپۇرتەكەيدا نووسىبويان
ھاۋنىشتمانى سۇقىيەتى لە (باسترناك) ى خائىن ەريگرنەو ەچونكە
ئەو گەل و نىشتمانەكەى فروشتوۋە، يەكىتى لاۋانى كۆمۇنىستىش
نامەيەكى بۇ لىژنەى مەركەزى پارتى كۆمۇنىست نووسى، داۋاى
دوررخستنەوھى باسترناكى دەكرد، باسترناكىش نامەيەكى بۇ
خروشۇف ھەنارد لەنامەكەيدا نووسىبوۋى: - (دوررخستنەو ەبۇ من
ۋەك مردن وايە، داواكارم چارەنووسى وام تووش نەبىت) ھەر چۇنىك

بوو دوور نه خرايه وه. ئه مه ش دوا كه وتووي بيري حيزبايه تي ده گه يه ني. پاش پيرسترويك او كلاسن است ناي ا روسيا تواني بازا ري ئازادو ديموكراتيه ت و ده وله تي نه ته وي نوئ نه نجام بدات، ئه مه پرسياريكه و وه لام دانه وه ي شتيكي ئاسان ني يه، جاري له پوي ئابووريه وه شتيكي موسته حيله كه بيته ولا تي سه رمايه داري چونكه سه رمايه داري به رور و سال دروست نابيت، هه روه ها سه رمايه داري قوربانیه کی زوری داوه، تاگه يشتوته ئه و ئاسته و روسيا ئه م توانايه ي ني يه.

له سالي ۱۹۸۶ دا گورباتشيوف پازي بوو به وه ي كه واز له ئه وروپاي روزه لات به يني و له گه ل ئه لمانيا دا ري كه وت به رامبه ر به وه ي ئه لمانيا قه رزيكي به نرخي سي مليار دولاري بداتي پاشان دوازه مليار مارك بو ئه وه ي خانووبه ره بو سه ربازه گه پراوه كان بكات، له كو تا يي ۱۹۹۰ دا كو مه لي ئه وروپي به رنامه يه كيان خسته پوو بو هاريكاري كاري ئابووري و خوارد مه ني مرو قايه تي و دروست كردني بانكي ئه وروپي، ته نانه ت ئه مريكا بايي يه ك مليار دولار كه لوپه لي بو رووسيا نارد، هه موو ئه م شتانه دلويك بوون له ده ربايه كدا، به تا يبه تي پاش هه ره س هيناني گورباتشيوف له سالي ۱۹۹۱ دا و ده سه لات كه وته ده ست (يلتسن). له سالي ۱۹۹۲ دا هه وت ولا ته سه رمايه داري كان رايانگه ياند كه پالپشتي رووسيا ده گرن به مقداري (۲۴) مليار دولار دوايي بينيان پوسيا پيوستى به (۴۳) مليار دولار هه يه، پاش ساليكي تر به (۸۰) مليار دولار ئه وروپاي رور ئاوا له تواناي دانه بوو كه ميري و په رله مان پازي بكات له زياتر پالپشتي كردني پوسيا به تا يبه تي خوشيان به ره نگاري قه يراني ئابوري بوونه ته وه و بيكار ييه كي گه لي زوريان هه يه، ئه مانه بوونه هو ي ئه وه ي

كەدەستبەردارى پوسياىن.. دابەزىنى بەرھەمى پىشەسازى لە سالى
 ۱۹۸۹دا بەرپىژەيەكى يەكجار زۆر بۇ نمونە لەكۆمارى تشىنيا ۲۸٪
 بۆلۈنيا ۲۶٪ سىلۇفاكيا ۲۶٪ ئەمەش بوو ھۆى بىكارىيەكى زۆر،
 دەزگاكانى ئابوورى قەرزىكى زۆريان لەسەرە، بۆيە نەيان توانى بايەخ
 بەنويكارى بەن، ناردنە دەرەھەى بەرھەمى پىشەسازى بەرەو خراپى
 دەچو، ئەمەش بوو ھۆى ئەھەى كەبەرھەمىكى زۆر كۆيىتەھە ئەمە
 لەلەيەك، لەلەيەكى ترەھە، دەرگا لەدەرەھە كىرەنەھە بوو ھۆى ئەھەى
 كەپارەيەكى زۆر بچىتە دەرەھە ەك لە پۆلەندا پووىدا، تىكچوونى
 بازاپى ھاوبەش لەولتە ئىشتراكىەكانى پىشوو كاريكى خراپى كىرە
 سەر ئابوورى ولتە سۆشيالىستەكان، جاران بە نرخیكى ھەرزان
 گازيان لە يەكىتى سۆقىتە دەكپى ئەمپۇ بە نرخیكى جىھانى لە
 رووسىاي دەكپن، نرخیكەشى بە دۆلارە نەك بە گۆپىنەھەى كەلوپەل
 كەجاران ئەنجاميان دەدا، ئەھوپپاي رۆژئاوا دوو دىن لەھەى
 كەبازرگانی لەگەل ئەھوپپاي رۆژھەلاتدا بكن، چونكە دەرەسەن
 كەبەرھەمى ھەرزانى ئەھوپپاي رۆژھەلات لەولتەكەياندا بىكارى زىاد
 بكات ئەھە لەلەيەك لەلەيەكى ترەھە لە ئەھوپپاي رۆژھەلات دا پىژىمىكى
 تەشرىعى تايىبەتى نىيە بەتايىبەتى لەپووى زەپىبەھە مۆلكايەتى
 تايىبەتەھە، ھەرەھە ئىدارەيەكى كارامەھە نوپيان نىيە.

بەرھەمى نەتەھەيى روسيا لەسالى ۱۹۹۰دا نىزىكەى ۴۰٪ى ھاوتە
 خوارەھە، لەھەمان كاتدا شەپىكى بەرەراوان ھەيە لەپىناوى دەست
 بەسەر داگرتنى دەسەلات لەلەيەك، لەلەيەكى ترەھە دەست بەسەر
 داگرتنى مۆلكايەتى شەپىكە ھەموو تىيدا بەشدارى دەكەن، لەپىناوى
 سەرەھەمى پىشوو بەتايىبەت جودا خوازەكان، ئەوانەى گەپاونەتەھە،
 پىاوانى سىخوپى پىشوو، گەرە پىاوانى مىرى، تەنانەت

جەنەرالەكانىش ئەمپۇ ھەوللى مۆركردنى پىككەوتننامە لەگەل
ئەمىرىكاو شەرىكاتى رۇژئاوا دەدەن. تىكپرا ھەلئاوسان لەسالى
۱۹۹۲دا ((۱۰۰٪) بوو. لەسالى ۱۹۹۴دا ژمارەيەكى قىياسى جىھانى بوو
لە ۲۵٪. بەجۆرىك رۇبىل دابەزىوہ كەپراتبى فەرمانبەرىك (۱۶۰۰۰)
رۇبىلە دەتوانى سى كىلوگرام گوشتى مەپرى پى بکرى.

لەپرووى سەربازىيەوہ، دوا رۇژى سەربازى پرووسى نادىارہ،
بەتايبەتى لەشەپرى چىچانەكاندا دەرکەوت كە سەركردەكانيان پاران
لەشەپرەكەدا بەھەزارەھا ئەفسەر و سەرباز و خىزانەكانيان لە ئەوروپاي
رۇژھەلات گەپراونەتەوہ كە ژمارەيان (۱۵۰) ھەزار دەبىت بى شوينن،
چاوەنواپى ئەو پىلانە دەكەن كە روسيا لەگەل ئەلمانىاي رۇژئاوادا
مۆرى كردبوو، كەلەكاتى گەپرانەوہياندا خانووبەريان بۇ جىبەجى
بكات، لەپرووى چەكەوہ نزيكەى سى ھەزار چەكى نەوہوى لەگەل
عەمبارىكى پر لەچەكى كىمىياوى ھەيە، لەگەل چەند ھەزار چەكى
نەوہوى لە ئۇكرانىا و كازاخستان دا.

جاليرەدا پرسىيارى سەرھەلەدا ئايا چى پروودەدات ئەگەر
كاروبارى روسيا بەرەو خراپىترو لاوازىتر بىروات، ئايا سىستەمى
چاودىرى كردنى ئەم عەمبارانە بەشىوہيەكى وورد بەپىوہ دەچى، ئايا
روسيا نىيازى نابىت بەھەندى ولاتى رۇژھەلاتى ناوہپراست چەكى
نەوہوى بفروشى، ئايا ئەوروپاي رۇژئاوا لەگەل ئەو ھەموو قەيرانەى
كەبەرەو پرووى بۆتەوہ چى تر دەتوانن يارمەتى روسيا بدەن تاكو
بەرەو دىموكراتىيەت و بازارى ئازادى بەرن؟ ئەمانە ھەمووى پيش بىنى
دەكرىت.

گەرەترىن پرۆسەى فەساد و موخەددەرات ئەنجام دەدرىت،
بلاو بوونەوہى دياردەى مافيا كە يلتسن بەچوارەزار گروپى ناودەبات

نزیكەى سى سەدو سى دزى و تالان كردن لەمانگىكدان ئەنجام دەدریّت.

جوانى سروشت پشتگوى خراوه، ئەمڕۆ شتىكى ئاسان نى يە بايەخ بەم لايەنە بدریّت، چونكە لەپرووى تەكنىكى و دارايىيەو كۆمەلى ئاستەنگيان بۆ دروست دەكات بەم شىۆەيە دواى حەفتا سالى پوخانى ئابوورى، ئابورىيەكى باشتەر جيى نەگرتۆتەو، كەزۆربەى خەلكى سودى لى وەرېگرن ئەنجامەكەشى شەپرو ئاژاوه چى دەبيّت، بەهەزارەها بەرەو رۆژەهلات و ولاتانى ئەوروپاي رۆژئاوا كۆچ دەكەن بەمەش ئاسايشى ناوچەكە دەكەويّتە مەترسييەو.

ئەنجامەكەى:-

هەرەسەينانى سۆشياлизм و بيروباوەرى ماركسى- لينينى لە بيروكراتىيەت و پەرسەتنى دەق لەسەر حسابى ژيان بوو ئەگينا ماركسيەت، فەلسەفەيەكى زانستىيە، پيش دەكەويّت لەگەل پيش كەوتنى زانست و زانيارى و تەكنۆلۆژيا، بيروباوەرىكى وشك نى يە، نابى دەقى ماركسى لە ئىستاد و داها تودا وەكو خوى جيبەجى بکريّت بەلکو دەبيّت گۆران و لا بردنى لەسەر پەپرەو بکريّت، بۆيە بەهەلە دەچن ئەو كەسانەى وازانن كەماركسيەت هەرەسى هيناو، گارۆدى لەكتيبەكەيدا بەناوى (كورتە ميژوويەكى سۆقيەتى) هيرشيكى توند دەكاتە سەر يلتسن و گۆربا تشوف بەخائن و خوفورشى سەرمایەداريان لەقەلەم دەدات و دەليّت:- ئەوەى پوویدا لەسۆقيەت شكستى ماركسيەت نەبوو، بەلکو كاريكاتورى ماركسيەت نوشوستى هينا، چونكە گۆربا تشوف و خرۆشوف ماركسيەتيان جيبەجى نەکرد، بەلکو گۆريان بۆ سۆشياлизм هەلکەند، گرنگى ماركسيەت تەنيا لە فەلسەفەكەى بەديار ناکەويّت، بەلکو لايەنى تر دەگريّتەو وەكو

پرۆگرامىك بۇ لىكۆلىنەۋە سوسىيولوگىيە مىژبىيى ئەمەلەلەك،
 لەلەكە تەرەۋە بايەخدان بە بىرى ماركسى تەنیا لەلەكەن ئەۋ
 كەسانەۋە ئەنجام نادى كە ھەلگىرى بىرەكەن، بەلكو زاناۋ رۇشنىبىرى
 تىرىش بەخۆۋە دەگرىت كە سەردەمى پەيۋەندىان بەبىرى
 بورجۋازىيەۋە ھەبۋە، ياخود ھەۋادارى ماركسىيەتن، يان ئەۋ
 كەسانەۋە گىيانىكى روناك ۋەبەر فەلسەفەۋە ماركسى - لىنىنى دەنن
 بەمەش پەگو رىشەۋە دەچەسپىۋە دەبىتە بىرىكى نەمرو پەسەنى
 دۋارۋى گەش و زىندۋو. ئەم زانايانە پەپرەۋە ئەۋە ناكەن ماركس
 چى ووتوۋە ياخود چى نووسىۋە بەلكو خۇيان بەبىرى پەسەنى
 ماركسىيەت دەبەستەۋە بەتايىبەتى مادىيەۋە مىژبىيى و چىنايەتى و
 چۈنىيەتى بەكارھىنانى بۇ ئۆزىنەۋە سىستەمى سەرمایەدارى.
 لەكتىبى روسيا دۋا (۲۰۱۰) دا دوو سىنارىۋى دەستىشان كردوۋە
 بۇ دۋا رۇزى كۆمۈنيزم. سىنارىۋى يەكەم دوو بالى ھەيە، لەلەكەنى
 يەكەم ئازاۋە گىرمەۋە كىشە روۋ لەزىاد بوون دەكەن، بەرامبەر
 بەمەش لەۋانەيە پىكەۋتن لەنىۋان كۆمۈنسىتەكان و ھىزى سەربازى
 پىك بىت بالى دوۋەم لەۋانەيە دىكتاتۋرىيەكى نوى بىتە كايەۋە.
 سىنارىۋى دوۋەم دەلىت: - روسيا كەرەسەيەكى ئابۋورى زۆرى ھەيە
 لەگەل چىنىكى تەكنىكى و فەنى بەتوانا، لەبەر ئەۋە باۋەر ناكىت
 بەرەۋ دىكتاتۋرىيەت بىرۋات، بەلكو روسيا بەرەۋ سەرمایەدارى لەسەر
 پىگى پۈۋسى دەرۋات، كەسىستەمىكى بازارى ھاۋبەش لەپىزىمى
 كۆن و پىزىمى بازارى رۇزئاۋا لەگەل پىزىمىكى فرە حىزبى لە
 كۆمۈنيزم و لىبرالىيەكان لەزىر سايەۋە سۇشالىستى پىك دەھىن.
 كەلەپۈۋرى كۆمۈنيزم و يەكىتى سۇقىيەت كەلەپۈرىكى بەھىزە
 ھەرچەندە چۈۋەدە كۆمارى ترسەربەخۇيان ۋەرگرتوۋە، لەگەل

ئەوھشدا، پەيوەندىيەكى رۇشنىرى و ئابوورىيان لەگەل پوسىادا
ھەيە. بۆيەمەزئە دەكرىت كەجارىكى تر روسيا وەك زلەيىزىك يىتە
مەيدانەو.

لەرۇژى ۲۶ى حوزيراندا ھەلبراردنى سەرۇكايەتى روسيا ئەنجام
دەدرىت يەكەم كاندىدات (بۇرىس يىلتسن)ە كاندىداتى دووھم
(زىگانوف)ە بۇرىس يىلتسن لەلایەن ئەمريكا و فەرەنسا و بەرىتانيا و
ئەلمانیا پشتىگىرى و ھاريكارى دەكرىت، بۇ ئەم مەبەستە بەرپوۋەبەرى
سندوقى نۆدەولەتى (ميشال كامدىسو) پايگەياند كە ئەم رىكخراوھ
ئامادەيە (۹)مليار دۇلار بەقەرز بە روسيا بدات ئەگەر بۇرىس يىلتسن
زۆرىنەى دەنگى وە دەست ھىنا، ئەگىنا ئەوا چا و بەرپارەكە
دەخشىندرىتەو، كاندىداتى دووھم كەسكىرتىرى حىزبى
شىوعىيە(گىنادى زىگانوف)ە، لەكۇنگرەى حىزبەكەيدا پايگەياند
ئەگەر سەرکەوتنى وەدەست ھىنا لەم ھەلبراردنەدا ئەوا حكومەتتىكى
ئىتلافي پىكدەھىنىت بۇ ئەم مەبەستەش حىزبى جووتياران،
سەركرەدى نەتەوھىي توندەرەوكان فلادمير جىرنوفىسكى و
كۆمۇنىستە توندەرەوكان، رىفورم سازى ئۆپۆزىسۆنى (كرىگۆرى
ئىفلىنسكى)، ژەنەرالى نەتەوھىي ئەسكەندەر لىبدو پشتىوانى
لىدەكەن، ديارە حىزبى كۆمۇنىست ھىواى سەرکەوتنى گەلى زۆرە،
چونكە بارەكە لەبەرژەوھەندى كۆمۇنىستەكانە، خراپ بوونى بارى
ئابوورى لەلایەك، لەلایەكى ترەو ئەوبارە ئائاسايىيەى كە (بۇرىس
يىلتسن) بەسەر روسىاي سەپاندو، لەجياتى دىموكراتى كوشترو
برىن و تۆقاندنى پەپرەوكردو، بەتايبەتى وەزىرى بەرگرى (پاقىل
گراتچوف) و دامودەزگاكەى دەستىكى خراپيان ھەبو لە بۇردومان
كردنى پەرلەمان و ھىرش كردنە سەر چىچانپەكان، بۆيە زۆرەى

خەلکی لە بۆریس یلتسن و ولاتە غەریبەکان بۆ هیواو بۆ زارن و بەهەموو شیوەیەکی پشەتگیری زیگانۆڤ دەکەن (زیگانۆف) پێش هەموو شتێک بیر لە چاک کردنی باری ئابووری کردۆتەو، بۆ ئەم مەبەستەش کۆمۆنیستەکان هەولێدەدەن.

- دامودەزگا و پرۆژە و کارگە گەرەکان خۆمالی بکریڤە و ببنەو مۆلکی دەوڵەت.

- هەلۆشانەندەوێ ئەو بێیارو بەلگەنامانە ی کە لە ساڵی ۱۹۹۰ د. سەبارەت بە دەستووری ولات گۆرپانکاری بەسەردا بکریڤ.

- سەرکردە ی دەوڵەت لا بیریڤ.

- ئەنجومەنی سۆڤیئات بگەریڤریڤەو.

- بازرگانی و بانکەکان بکریڤەو، بە مۆلکی گەل.

- ئەو بارە گرژ ی و نا ئارامیە ی کە لە هەندێ ولاتی جیران کە تا کو دویڤنی بە شیک بوون لە سۆڤیەت بە تاییبەتی بالتیکان و لە پوسیا دەکات کە راپاریڤت و لە گەلیدا بکەوێتە زۆرانبازی و دەسەلاتی خۆی جاریکی تر بە سەریان بەسە پیڤیڤتەو.

- لە دەست دانی ناسنامە و پیزی جاران ی و دابەزینی ئاستی ژیان و گۆزە رانی خەلک باریکی دەروونی وای خولقاندووە کە تەنانەت نەتەو بەرستەکانیش بێر بکەنەو بۆ ئەوێ هەیبەتی جاران یان بگەریڤتەو.

سەرچاوەکان

- 1- Daniel Yergin and Thanc gustafson: Russia 2010, 1995.
- 2- Bernard feron: la Rrssie- Espoirs et Dangers, Paris, 1995.
- 3- Roger Garudy: Souviers- toi breve Histoire de Lunion sovitique, 1995.

۴- مجلة الطريق، العدد (۳) بیروت، ۱۹۹۶.

۵- مجلة الطريق، العدد (۴)، بیروت، ۱۹۹۶.

بەر بەرەکان

گەلی رەسەنی باکووری ئەفریقا

پیشەکی :-

ئەم باسەمان کە لە سەر (بەر بەرەکان)ە، بۆ کۆتایی سالانی نەوتەکان دەگەرێتەوە، کە ئەو کات باسکاری خۆیندنی بالابووم لەزانکۆی پارێسدا، لەبەشی ناوخوا بەر بەرەکانم ناسی، بەهۆی هاوێی سەعیدی بەر بەرەو کە ئەویش خەریکی خۆیندنی بالابوو، زانیارییەکی باشم لە سەر بەر بەرەکان لە گەڵ ئەبوو، جگە لەبلاو کراوەی بەر بەرەکان کە بە زمانی فەرەنسی بۆی دەهێنام، هەر ئەو کات لەو خەیاڵە دا بووم کە هەلێکم بۆ هەلکەوی شتی دەر بەرەکی هاوێکانم بنووسم، بەهێوام توانییتم شتی لە سەر کە لە پوورو خەباتی ئەم گەلە بخەمە پوو، دیارە بەر بەرەکان لە پارێس دوو شەپۆل بوون، لە گەڵ هەردوو شەپۆلیشدا ئاشنایەتیم هەبوو، شەپۆلی فرانکوفۆنی کە دەسکەوتنی باش بە دەست دەهێنا، شەپۆلی دوو دەم کە پێبازێکی ئایینی هەبوو، بە داخەو ئەم شەپۆلە هەستی نەتەوایەتییان زۆر بۆ هێزبوو لایەنی ئایینی بە سەری دا زāl بوو.

ئەمڕۆ نزیکەی (۲۳۰) دووسەدو سەسی کەمە نەتەوایی لە جیهاندا بوونیان هەیە، ژمارەی کەمە نەتەواییەکان لە ئەوروپای رۆژئاوا و یابان دەگاتە (۲۴) کەمە نەتەوایی و ژمارەی دانیشتووانیان نزیکەی (۳۸) ملیۆنە، لە ئەوروپای رۆژمەلات و روسیا (۳۲) کەمە نەتەوایی

هه‌نه، ژماره‌ی دانیشتوانیان ده‌گاته (۱۵۳) ملیۆن، له‌ئاسیای (۴۳) که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یی هه‌نه‌و ژماره‌ی دانیشتوانیان ده‌گاته (۲۳۷) ملیۆن، له‌ئەفریقا و رۆژه‌لاتی ناوه‌راست (۳۱) که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یی هه‌نه‌، دانیشتوانیان نزیکه‌ی (۱۱۸) ملیۆنه‌ له‌ ئەمریکای لاتینی (۲۹) که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یی بوونیان هه‌یه‌، ژماره‌ی دانیشتوانیان ده‌گاته (۴۹) ملیۆن له‌ ئەفریقا و خوارووی بیابان، نزیکه‌ی (۷۴) که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یی هه‌نه‌، دانیشتوانیان (۲۳۰) ملیۆن ده‌بن^(۱).

له‌رۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا، کوردو فه‌له‌ستینه‌کان له‌خه‌باتی به‌رده‌وام دان له‌پیناوی مافه‌په‌واکانیادا، له‌سه‌رووی ئەفریقاش به‌ربه‌ره‌کان رینگاه‌کی ترسناکیان گرتۆته‌به‌ر، قه‌بیله‌کان، (به‌ربه‌ره‌کان) دانیشتووی بنچینه‌یی سه‌رووی ئەفریقان (له‌ناوه‌راستی سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌مه‌وه‌ شه‌پۆلیکی عه‌ره‌ب بۆناوچه‌که‌ کۆچیان کرد، که‌لتوری ئایینی ئیسلامیان له‌گه‌ڵ خۆیاندا هێنا‌بوو، به‌ربه‌ره‌کان پارێزگاری خو‌وره‌وشت و سیمای تایبه‌تی سه‌رووی ئەفریقایان کرد، ژیا‌نی لادیان هه‌روه‌کو خۆی مایه‌وه‌ هه‌یج گۆرانی به‌سه‌ردا نه‌هات، به‌لام ژیا‌نی شارییان، به‌قولی کاریگه‌ری پێوه‌ دیار‌بوو^(۲).

به‌م جو‌ره‌ زمان و یاسای عه‌شایه‌ری و ئەده‌بی فۆلکلۆریان به‌هۆی دابونه‌ریتی عه‌ره‌به‌وه‌ وه‌رچه‌رخانی به‌خۆوه‌ بی‌نی، به‌ربه‌ره‌ گوندنشینه‌کان دانیان به‌ حکومه‌تی ناوه‌ندی نه‌ناو په‌تی ئەوه‌یان کرده‌وه‌، که‌باج و سه‌رانه‌ به‌میری بدن.

کاتی‌ فه‌ره‌نسا له‌سا‌لی ۱۸۳۹دا جه‌زائیری داگیرکرد، دانی به‌وه‌نا که‌جیاوازی به‌رچاو و دیار له‌نیوان عه‌ره‌به‌کان و به‌ربه‌ره‌کاندا ده‌بینرین بۆئه‌وه‌ش دوو سیسته‌می جو‌داوازی به‌پێوه‌بردنی په‌ی‌په‌وه‌کرد، هانی ده‌رپینی که‌لتورو زمانی به‌ربه‌ریداو، ئەمه‌ش بووه‌ هۆی ئەوه‌ی که‌

گهلی له بهر به ره کان بۆکار پهیدا کردن به ره و فره نسا بچن، به شیکی گه وره ی بهر به ره کان له مه غریب ده ژین، نزیکه ی شهش ملیون ده بن، به پریژهی ۴۰٪ ی مه غریبین، ژماره ی دانیش توانی مه غریب (۲۰) ملیونه، فره نسا زۆر بایه خی به زمان و رۆشنیری بهر به ردا، پاش سه ره به خویی بوونی مه غریب، به شیکی له بهر به ره کان کران به پۆلیس و سه ربان، به شیکی زۆری له حکومه تی ناوه ندی دوور که وتنه وه، دانیش توانی جه زائیر (۲۴) ملیونه، نزیکه ی (۵ - ۶) ملیونی بهر به ره که پریژهی ۲۵٪ ده بی. کاتی جه زائیر له لایه ن فره نسیه کانه وه داگیرکرا، فره نسیه کان زیاد له پیویست گرنگیان به زمان و رۆشنیری بهر به ردا، به لام پاش سه ره به خویی جه زائیر له ۱۹۶۲ دا، به ته نیا هر زمانی عهره بی زمانی په سمی جه زائیر بوو.

محمد مختار العرباوی له کتیبه کهیدا ((في مواجهة النزعة البربرية وأخطارها الانقسامية)). پوونی ده کاته وه که پریشه و به نه چه ی بهر به ره کان عهره به و وشه ی بهر بهر و وشه یه کی عهره بییه و هیچ په یوه ندی به وشه ی (قارقاراس) ی یۆنانی و وشه ی (بارباردس) ی لاتینییه وه نییه، به لکو سروشتیکی بیانی هیه، پاشان له قسه کانی دا به رده وام ده بی و ده لی: نووسین و پیته کانی بهر بهر نمونه یه کن له نمونه ی نووسینی عهره بی کۆن، خودی بهر به ره کانیش عهره بی کۆن، به قوناغی جیا جیادا بۆنا و چه که هاتون^(۳) محمد مختار له لیکۆلینه وه کهیدا پشتی به هه ندی سه رچاوه ی نا زانستی به ستوه، به مهش ده یه وی راستیه کان بشیوینی واقعی راسته قینه ی بهر به ره کان تیکوپیک بدات، له کۆتایی باسه کهیدا ده لی: - ((فره نسا پاش داگیرکردنی ولاتی مه غریب گیانی جوداخوازی تیداچاند، ئه مهش بوو به هوی وروژاندنی گیانی ناته بایی و تیکدانی ولات به تایبه تی

له نيوآن بهر بهر هكاني فرنكوفوني سهر به فهدر هسا و نه وروپاي
 پوژئاوادا،^(٤) قسه هكاني له قسه ي عه ره بيكي ره گهن په رست ده چي
 هه مان نه و ره گهن په رستانه مان ديني ته وه ياد كه ده يان ووت كورده كان
 دارده ستي ئيمپرياليزم بوتيكداني يه كي تي عيراق هاندر اون.

زمان و شيعري بهر بهري :-

زمانی قه بيله كان (le kabylie) واته بهر بهر هكان تووشي
 هه لچوون و داچوون بووه، زمانه كه يان له لايه ك كه وتوته ژير كاريگهري
 زمانی عه ره بي، له لايه كي تره وه كه وتوته ژير كاريگهري زمانی
 فهدر هسي به تايبه تي له كاتي داگير كردني سهرووي نه فريقا له لايه ن
 فهدر هسيه كانه وه، نه مهش بوو به هو ي نه وه ي كه به شيك له بهر بهر هكان
 گونده كاني خو يان به جي به يئن و پروو بكه نه شاره كان، كاريگهري زمانی
 نه مازيغي به سهر زمانی عه ره بيه وه شوينه واري دياره، هه روه ك زمانی
 عه ره بي كاريگهري به سهر زمانی نه مازيغيه وه يه.

((دهقه كاني بهر بهر كوئن، نه قشكر اون بو ساتيكي ئيجگار كوئن
 دهگه پينه وه، نزيكن له زمانی هير وگليفي، به لام پيته كانيان
 نه دوزراونه ته وه و ريك نه خراون، بويه گواستنه وه ي نه م دهقانه كاريكي
 كه له ك گرانه)))^(٥).

جگه له و نه قشانه هه ندي پي تي تريان له نووسي ني زمانه كه ياندا
 به كار هينا وه، هه روه ها ده قيشيان هه يه كه به پي تي لاتيني
 نووسراون، زمانی عه ره بيشيان به كار بردوه. بهر بهر هكان خاوه ن
 سامانيكي فولكلوري فره ده وله مه ندن روليكي گه وريان بينيه وه
 له زه نگين كردني نه ده بي جه زائريدا. بويه (ئيقي لاکوست) ده لي :-

((نه گهر روشنير يه كه له جه زائير هه بيت، نه و ا بي شك روشنيري
 ته قلیدی بهر بهر هكانه)))^(٦) بهم جو ره گه لي جه زائيري خاوه ني نه ده بيكي

گهلییه که به زمانی به ربهری نووسراوه، زۆر له رۆژه لاتناسه
 فره نسیه کان بایه خیان پی داو و کوپان کرد و نه ته وه و بۆسه ر زمانی
 فره نسیان وه رگپراون. سی موهند (si mohand) یه کیکه
 له گه وره ترین شاعیرانی شه عی به ربهر، شاعیر له شیعره کانیدا واقعی
 به ربهره کان به خوشی و ناخوشی ده خاته پوو، زۆر لایه نی دهر وونی
 به ربهره کانی خستوته پیش چاوان، بابه ته کانی شیعر ی به ربهری
 دلدار ی، برایه تی، دووره وولات ی، نیشتمانین... هتد.

((کۆمه له شیعر یکی به ربهر ی بۆسه ر زمانی فره نسی وه رگپردراون
 به ناوی (له چیا و دۆله کانه وه) که هه ولێکه بۆ ناساندنی شیعر ی
 به ربهر ی به خوینه ر ی فره نسی زان))^(۷) هه روه ها کۆمه لێکی تریش
 له شیعر ی به ربهر ی له لایه ن (جو ن نه مرو ش

Jean Amrouche) وه بۆسه ر زمانی فره نسی وه رگپردراون))^(۸) شیعر ی
 به ربهر ی ئاوینه ی ژیا نی پیشو و هاوچه رخانه یه، شیعره که پره
 له جوانی و سحر و سۆزو راستی و راستگو یی. به زمان یکی ساکار و
 ساده ژیا نیکی رۆژانه یان دهر ده بپی با سی ریا لیستی لادیکانیان
 ده کات که پره له ههستی مرو قایه تی. جگه له شیعر به زمانی نه مازیغی
 چیرۆک و حیکایه ت و په ندو حیکمه تی زۆر نو سراون به شیکی
 چیرۆکه کان له سه رزاری ئاژهن. له ناو به ربهره کاند ا گه لی رۆنا کبیر و
 نه دیبی ناو دار هه لکه وتوون وه کو کاتب یاسین، محمد ئارکون، ئیبن
 خه لدوون... هتد.

به ش به حالی خۆم سالی ۱۹۸۷، له گازی نو یه کی به ربهره کاند ا
 له پار یس چاو م به شاعیر و رۆمانووسی به ربهره کان کاتب یاسین که وت
 دوای گفتو گو یه کی زۆری نه ده بی، پشتگیری خوی بۆ خه باتی ره وای
 گه له که مان دهر بپی.

بەر بەرەکان کین :-

تویژەرەو ەکان لە سەر بنەچە ی بەر بەرە رو لە هجە جیا جیا کانیەو ە بۆ چوونی جودا وازیان ەنە، ەندیکیان دەلین بەر بەرەکان ئاری لاتینین، ناحەزەکانیان دەلین بەر بەرەکان ەربە قەحطانین و لە ئەلحەمرین نزیکن، پاشان دەلین بەر بەرەکان زمانیان نییە، بەلکو خاوەنی چەند دیالیکتیکی جوراوجۆرن، تاکە کتیبیک چییە بەزمانی بەر بەری نەنووسراوەتەو، ەندیکی تر دەلین ووشە ی بەر بەر بنەچە یەکی ەربە ی ەییە، بەر بەرەکان ئەمڕۆ بەخوێان دەلین ئەمازیغ، زمانی ئەمازیغی لەناو تیرەو ھۆزەکانی مەغریب و جەزائیر و تونس و مۆریتانیا و مالی و نیجیریا و لیبیا و سیوای رۆژئاوای میسر بەکار دین. بەر بەرەکان لە مەغریب بەسی دیالیکتیک قسەدەکن (تریفیت، شلحبت، تمریغت).

داواکانی بەر بەرەکان :-

بەر بەرەکان لەخەبات و تیکۆشان دان بۆ دەست خستنی ئەم خالانە ی لای خوا رەو :-

۱- بۆ ناسنامە ی بەر بەری رەتی ئەو دەکەنەو کە لە چوار چیو ە ەربە ی و ئیسلامی بتویندرینەو.

۲- رەتکردنەو ە دیاردە ی تەعریب کە پاش سەر بەخو ی بوونی وولات، ەموو قوناغەکانی خویندنی گرتۆتەو، دوو شەپۆلی ناکۆک لە بزوتنەو ە ی بەر بەرەکاندا بەرچاو دەکەون، شەپۆلی یەکەم، شەپۆلیکی ەلێژاردەن گەرەکیانە بزوتنەو ەکیان بەبواری رۆشنیری فرانکوفونی پەییوەستدار بکەن و زمانی ئەمازیغی بە ئەلف و بیی لاتینی بنووسن، شەپۆلی دوو ەم کە شەپۆلیکی گەلییە، دەیانەو ی

بزوتننه وهكەيان بە پەرەوهی رۆشنگیری عەرەبی ئیسلامی بیهستنه وه
 زمانی ئەمازیغی بەکار نەهێنن، لەجیاتى ئەلف و بێی عەرەبی
 بەکار بهێنن. لیکۆلەرەوهكان دوو جۆرن، یەكەمیان دەلێن، بەرەرهكان
 پەرەگەزێکن لەپەرەگەزەكانى میژووی سەرۆوی ئەفریقا، بى ئەوهی زمانی
 ئەمازیغی وەكو ئالایەك دژ بە عەرەبەكان بەرزبکەنەوه، بەلام
 لیتۆژەرەوهی تر بەتایبەتى فەرەنسیەكان دەلێن، بەرەرهكان لە
 بنچینەى جەرمەنى و رۆمانین و زمانی بەرەرى هیچ پەيوەندى بەزمانى
 عەرەبىیەوه نییە، رایەکی تریش ھەيە لە لیتۆژەرەوه عەرەبە تەسك
 بێنەكان كە لەسەر ئەوهی كۆكن كە فەرەنسیەكان كاتى ناوچەيەكەيان
 داگیرکرد ھەولیاندا كە یەكێتى نیشتمانى لەنێوان عەرەبەكان و
 بەرەرهكاندا تێك بدەن و گیانى ناتەبایی و دووبەرەكانى بلاوكردەوه،
 لەسالى ۱۹۱۳دا یەكەم كورسیان بۆ زمانی ئەمازیغی لە ربات دروست
 كرد، بەدامەزراندنى قوتابخانە بۆ زمانی عەرەبی و لەھجەكانى
 بەرەرهوه، پاشان بەردەوام بوون لەسەر بایەخدان بەزمانى بەرەرى
 سالى ۱۹۱۵ ئامۆزگای لیکۆلینەوهی بەرەریان چێکرد، گوڤاریکی
 تایبەتى بەرەریان دەرکرد، وە لەسالى ۱۹۲۹دا قوتابخانەيەکیان بۆ
 فێرکردنى دیالێکتەكانى بەرەرى لە ربات دروست کرد، پاشان گوڤرا
 بە ئەنستیتووێ لیکۆلینەوهی بالا... پەرخنەگرانى شەپۆلى ئەمازیغی
 دەلێن: - فەرەنسا ھاندەریك بوو، بۆئەوهی گیروگرفت و بەرەست
 بەرامبەر زمانی عەرەبی و بەرەنگاری پێشكەوتنى زمانی عەرەبی
 بێتەوه. بەم جۆرە فەرەنسیەكان سالى ۱۹۶۷ ئەكادیمیای بەرەریان
 لەپاریس چێکرد، بۆئەوهی گرنگى زمانی فەرەنسى لەمەغریب و
 جەزائیر و تونس و مۆریتانیا ھەرزال بى، ھەروەھا بەدەیان لاویان
 لەكاروبارى ئیداریدا دامەزراند تاكو لەكاتى سەفەرکردنى

فەرەنسىيەكاندا جيڭايان بىگرنەو. بەم جۆرە كەشۈھەوايەكى وايان
 خولقاندو بزوتنەوھى رۆشنېيرى بەشيۋەيەك لەناو بەربەرەكاندا
 پەرەى سەند، كەئالايان بەرزەدەكرەوھو دەيانووت، ئىمە ەرەب نين و
 ئەمازىغى زمانى نەتەوھىيى دووھەمە لەوولتدا، لەكوئايى ئازارى ۱۹۹۶
 كۆمەلەى ئەمازىغى مەغرىبى جىننىكى ھاوبەشيان بەست،
 بەمەبەستى دانانى ھىلى گشتى و ستراتىجىيەتى قۇناغى داھاتوويان
 دەست نیشان كرد، داواكارىيەكانى ئەمازىغىەكانيان لەزمان و
 رۆشنېيرىدا خستە پرو، ئەم شانزە كۆمەلەيە، كە كۆمەلەى رۆشنېيرى
 بوون لەكانوونى دووھەمى ۱۹۹۶ دا لەربات، لەئىر چاودىرى
 ئەنجومەنى نىشتمانى كۆبوونەوھىەكيان بەست، بەسەرۇكايەتى
 پارىزەر (ئەحمەد ئالدغرنى) كەبەتوندى ناپەزايى خويان بەرامبەر
 دەسلەلەتى ناوخويى دەربىرى كەھىچ ھەنگاويك بۇ خويىندى زمانى
 ئەمازىغى نەھاويشتراو، ھەرۋەھا دەستەلەلەتى ناوخويان رېسواكر
 كەدژى كۆبوونەوھو سەربەستى رادەربىرىن دەوھەستى، داويان كردكە
 ياساى ئەمازىغى بەھەموو رەھەندەكانىيەو بەيەخى پىبدرىت و دانى
 پىدابرىت. (ئەمازىغىەكان ھەلگىرى رەگەزنامەى جوداوازن و ئەندامى
 كۆنگرەى ئەمازىغى جىھانين، نامەيەكيان ئاراستەى مەلىكى مەغرىب،
 مەلىك ەسەنى دووھم كرد، داواى ئەوھيان كرد كەزمانى ئەمازىغى
 بەرەسمى بكرىت و ھەرۋەھا ئەنجومەنى نىشتمانى بۆيەكخستىن كەلە
 ھەژدە كۆمەلەى ئەمازىغى پىكھاتبوو لەكۆنگرەيەكى رۆژنامەوانىدا
 كەلەحوزەيرانى ھەمان سال بەسترا، جەختيان لەسەرئەوھو كرد
 كەپىويستە دەقى ياساى بۇ دىالېكتەكانى ئەمازىغى پىيادە بكرىت،
 دان بەزمان و كەلتوورى ئەمازىغى مەغرىبى بنرىت واز لەسىياسەتى

تواندنه‌وه‌ی به‌ر به‌ره‌كان له‌نيوچوارچي‌وه‌ی كۆمه‌لی عه‌ره‌بی ئيسلامي به‌يئيريت. ^(۹)

ووتيان ئه‌گه‌ر ميري گوي‌پرايه‌لی داواكانمان نه‌بيت، ئه‌وا ناچار ده‌بين فشار بخه‌ينه سهر حكومه‌ت.

((محمه‌د شەفيق) كه‌توي‌ژه‌رو ئه‌كاديميه‌کی مه‌غريبی‌يه، خاوه‌نی پرۆژه‌ی فه‌ره‌هنگی عه‌ره‌بی - ئه‌مازيغی‌يه، وه‌ره‌قه‌ی ئه‌مازيغی وه‌كو وه‌ره‌قه‌يه‌کی سياسي وروژاند كه‌به هۆيه‌وه مه‌غريب بتوانی هه‌موو سه‌رووی ئه‌فريقا بۆلای خۆی رابکي‌شي، ره‌نگدانه‌وه‌ی له‌و كه‌سانه ده‌بی كه‌ به‌ئه‌مازيغی ده‌وي‌ن له‌مالی، ني‌جیریا، مۆريتانيا، ليبيا، تونس و رۆژئاوای ميسر، به‌لام له‌جه‌زائيردا كي‌شه‌ی ئه‌مازيغی قه‌ده‌غه كراو نی‌يه، دواي ئه‌وه‌ی ري‌گا به‌خويندنی ئه‌مازيغی و ته‌له‌فزيۆن دراوه، ^(۱۰).

حيزبه‌كانی به‌ره‌ره‌:-

له‌پاش سه‌ربه‌خۆیی مه‌غريب، يه‌كه‌م حيزبی به‌ره‌ره‌ی له‌مه‌غريب سا‌لی ۱۹۵۹ دروست بوو، دامه‌زري‌نه‌ری ئه‌م حيزبه ئه‌فسه‌ري‌کی سه‌رياز بوو به‌ناوی (المحجوبي احرضان) و د. عبدالکريم الخه‌تيب كه‌هه‌ردووکیان له‌حكومه‌ته جياجياكاندا پۆستی وه‌زاريان هه‌بووه، بۆ ئه‌وه‌ی نوينه‌ری دانیش‌تووی ئه‌مازيغی بن له‌ده‌زگاكانی ده‌وله‌تدا.

ئهم‌پۆ له‌مه‌غريب دا چوار حيزبی ئه‌مازيغی هه‌ن، كه‌سێ حيزبيان له‌په‌رله‌ماندا نوينه‌ريان هه‌ن، وه‌كو حيزبی (بزوتنه‌وه‌ی گه‌لی) به‌سه‌رۆكايه‌تی (محمّد العنصر)، بزوتنه‌وه‌ی نيشتمانی گه‌لی به‌سه‌رۆكايه‌تی (المحجوبي احرضان)، بزوتنه‌وه‌ی گه‌لی ديموكراسی به‌سه‌رۆكايه‌تی (محمود عرشان)، له‌ده‌ره‌وه‌ی په‌رله‌مانيش بزوتنه‌وه‌ی

گەلى ديموكراسى بەسەرۈكايەتى (د. الخەتیب) كە رېيازىكى ئىسلامى ھەيە.

چالاکى بەربەرەكان رووى ئەزىاد بوون كىرد :-

كۆمەلەى مەغرىبى بۇ لىكۆلئىنەو و ئالوگۆپى رۆشنىبىرى كە سالى ۱۹۶۷ لەمەغرىب دامەزرا، داواكارىەكانى بەربەرى لەئامىز گىرت، دەستى كىرد بە بلاو كىردنەو و دەر خستنى تايىبەتمەندى رۆشنىبىرى و زمانەوانى ئەمازىغى و ھاندانى رۆشنىبىرى كەبەو زمانە داھىيان و ئەفراندن بكەن. پروداو ەكانى شارى تىزى و دەوربەرى جەزائىر لە (۲۰) ى نىسانى ۱۹۸۰ دا بەبەھارى ئەمازىغى ناسراو، كەبەمىژووى لەدايك بوونى بزوتنەو ى سىياسى بەربەرەلەسەر ووى ئەفرىقا دادەنرى، پاشان كۆنگرەى باكوور بەسترا كەلە بناغەو چالاكىەكانى بزوتنەو ەكى جىگىر كىرد، لەئامانجەكانى ئەم بزوتنەو ەيە، زمانى بەربەرى لەئاستى زمانى ەرەبى يىت. (لەسالى ۱۹۸۰ دا زانكوى ھاوینى لەشارى ئەغادىرى مەغەرىبىدا، كۆمەلەى كۆپو سىمىنارى لەسەر رۆشنىبىرى ئەمازىغى بەست، لەسالى ۱۹۹۳ دا ياداشت نامەيەك لەكۆمەلەى ئەمازىغىەو بۇ كۆنگرەى جىھانى مافەكانى مروۇ لە قىنا نىردرا)).^(۱۱)

لەھەمان سالد ا مېھرەجانىكى ئەمازىغى لەشارى ئەغادىرو ھەروەھا مېھرەجانىك لەشارى دارنويە لەناوچەى برىتۆنى فەرەنسى كرا.

زىاتر لەسنى كۆمەلەى ئەمازىغى بەشدارى تىدا كىردو بەيانىكىان دەر كىردو تىيدا پروژەى كۆنگرەى جىھانى ئەمازىغىيان خستە پروو كەجەخت لەسەر شوناسنامەى ھاوبەشى بەربەرەكان دەكات، ھەروەھا بەياننامەكە جەخت لەسەر پارىژگارى كىردنى مافەكانىان دەكات،

كه ميژووي ئەم گەلە شيويندر اوو بە زۆر ريگا سەركووت كراون، جگە
 لە كۆمەڵی ئامانج و ستراتيجهي تي تيدا خراونه ته ڤوو، كه ههنديكيان
 له ڤووي سياسييه وه بوو، ههنديكي تريان بو چاوهديري
 نيونه ته وي و پشتگيري كردني خهباته كيان به شيويه كي ناستيانه
 له كۆنگره ي قينا دا كه له حوزيراني ١٩٩٣ به ستره كهدرباره ي مافه كاني
 مروڤ بوو، ئە مازيغيه كاني مه غريب له ئاستي نيونه ته وي
 به دهر كه وتن، بويه كه م جار وه فديكي رۆشنيري ئە مازيغي به شداري
 كۆنگره يان كرد، كۆمەڵی دوكۆميننت و به لگه نامه و كتيبي ئە مازيغي
 مه غريب يان به سهر وه فدي كۆمەڵه ي مافي مروڤ و كۆمەڵه
 ناره سميه كاني مه غريب دابه شكرد، پاشان كاره كه ڤهري سه ندو
 له رۆژنامه ي نيشتماني جه زائيري له هاويني ١٩٩٣ نامه يه ك
 بلاو كرايه وه به ته وقيعي به شداربوواني كۆنگره ي قينا كه داواي
 به ستنی كۆنگره ي جيهاني ئە مازيغي دهكات، نامه كهش له لايه ن
 ئە مازيغيه كانه وه به تايبه تي جه زائيرييه كان به گهرمي پيشوازي ليكرا.
 به راستي كۆنگره ي جيهاني بو ئە مازيغيه كان به ستره كه ئيستا
 باره گاهي له له نده نه، ليژنه ي سه رپه رشتكاري ڤي كخستن به رده وام
 له كارو ڤه رپيداني دان له كۆنگره ي پاريزه راني عه رب كه له (دار
 البيضاء) له مانگي ئاياري ١٩٩٣ به ستره، پاريزه ر حسن ئاياد قاسم
 كه يه كي ك بوو له چاپووكه كاني ئە مازيغي مه غريب نامه يه كي
 دابه شكرد، كه داواي گۆڤيني دروشمي راستي و عروبه ي كرد، (له پينا و
 راستي و ديموكراسي) دا، هه روه ها گۆڤيني ناوي يه كي تي پاريزه راني
 عه ربي به يه كي تي پاريزه ران له جيهاني عه رببيدا، چونكه زۆبه ي
 پاريزه راني مه غريب، جه زائير، تونس و ليبيا ئە مازيغين، له گه ل بووني

پاریزەر له ناو که مه نه ته وه یی یه ناعه ره به کاندایه کو ئهرمه ن و کورد له
عیراق و سوریا و فهلهستین، ئه قبات له میسر.

کۆنگره ی جیهانی ئه مازیغیه کان :-

کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتو وه کان له ۱۸ ی کانوونی یه که می
۱۹۹۰ دا پریریکیان ده رکرد، که سالی ۱۹۹۳ یان کرد به سالی (ده ولی
بو گهلانی ره سه ن) لاوانی گه لی سه ر به حیزبی بزوتنه وه ی گه لی
دیموکراتی که ئوزین ئه حرضان سه رو کایه تی ده کرد، یه کی که
له کورانی سه روکی حیزب (المحجوبی احرضان) به شداری کارو
دیده نیه کانی نه ته وه یه کگرتو وه کانی کرد، که له بهاره ی گهلانی
ره سه نه وه بوو.

له (۳، ۲، ۱) ی ئه یلولی ۱۹۹۵ دا له سه نته ری ده ولی قه دیس (سان
روم دیدولان) له خواروی فه ره نسایه که م کۆبوونه وه ی جیهانی
ئه مازیغی به ستر، نزیکه ی (۲۰۰) که سایه تی به شداری تیدا کرد
که نوینه ری په یوه ندی روشنبیری به ره بری مه غریب و جه زائیر و لیبیا و
نیجیریا و نه ته وه یه کگرتو وه کانی ئه مریکا و فه ره نسا و جزری که ناری و
ئیسپانیا و ئه لمانیا و بریتانیا و به لجیکا و هۆله ندا بوون. له وانه (۲۰)
مه غریبی و (۱۰) کۆمه له ی مه غریبی، پیکخراوی جیهانیان چی کرد،
له ژیرناوی (کۆنگره ی جیهانی ئه مازیغی) نووسینگه یه کی فیدرالیان
هه لبژاد به سه رو کایه تی (مه بروک خراکال) که له (۲۲) نوینه ر پیکهاتبوو
(۱۰) مه غریبی، (۷) جه زائیری، (۲) لیبی، (۷) له ناواره کانی
ئه وروپای رۆژئاوا و نه ته وه یه کگرتو وه کانی ئه مریکا، (۲) له جزری
که ناری و (۲) له خوارق. هه روه ها نووسینگه یه کی ده ولییان هه لبژارد
که له (۱۱) که سایه تی پیکهاتبوو، پارسیان کرده باره گای سه ره کی
پیکخراوه که، ره زامه ندیان له سه ر وه سیقه یه کدا به ناوی یاسای

بنچینهیی کۆنگره‌ی جیهانی ئەمازیغی گرنگترین مەبدەئو پێنمایی
بزوتنەوێ ئەمازیغیان تێدا خستە بەرچاوان:—

۱- واقعی بەربەری ئەمازیغی لەدەستەکانی دەولەتی
نەتەوەگرتوووەکان، یۆنسکۆ و پێکخراوە ناھکوومیەکان بخزینە پوو.
۲- بەرگری لە رۆشنی ئەمازیغی بکری و پەرەیی پێبدری و
پیش بخری.

۳- ھۆیەکانی دارایی بو بەجیگەیانندی ئامانجەکانی مەیسەر
بکری.

۴- خەبات لەپینا و مافی مەروە، دیموکراسی، لیبۆردن ئاشتی و
ئازادی بەرقەراریی.

ئەوشتانەیی کە لەکۆنگرە دۆزرایەوێ خراپە پوو:—

۱. مەغریب گەورەترین ژمارەیی ئەمازیغی ھەیە لەجیھاندا.
۲. ئەمازیغیەکانی جەزیری کەناری کەزۆرتین ژمارەیان
لەپەرلەمان بەدەست ھینا، زمانی ئەمازیغیان لەپەرلەمانی (لاس
بالماس) جیگیرکرد، بێر لەسەر بەخوویی و دروست کردنی دەولەتی
ئەمازیغی لەجەزیری کەناری دەکەنەو.
۳. ئەو ئەمازیغیانەیی کە ناسنامەیی فەرەنسیان وەرگرتوو،
پێژەیان دەگاتە دوو ملیۆن.

ھەلۆیستی حیزبەکانی مەغریب:—

ناتوانین ھەموو حیزبەکانی مەغریب بخەینە یەک چارچیو، بەلام
بەشیوێکی گشتی ھەلۆیستیان بەرامبەر ئەمازیغەکان نائەرییە،
ئەمەش وایکردووە، کە بەربەرەکان تەعریب کردن بەتوندی پەت
بکەنەو.

فراوان بوونی بنه‌ماو بنچینه‌کانی ئە‌مازیغی، حیزبە‌کانی ناچارکردوون که ریڤای واقعی بگرته‌ به‌ر و هه‌لۆیستی نه‌رم و نیانی بنوینن. لاپه‌ره‌ی رۆژنامه‌کان بو گفتوگو بخزینه‌ سه‌رپشت بۆکاتی هه‌لبژاردن و سوود لیوه‌رگرتنیان به‌کار به‌یئرنن.

حیزبی سه‌ربه‌خویی که‌بیرو باوه‌رپکی ئیسلامی کۆنه‌خوای هه‌یه. مافه‌کانی زمان و رۆشنیری ئە‌مازیغی پشتگوی خستوووه‌ ده‌لی:— ئە‌مه‌ هه‌ولیکه‌ بۆجوداخوای و تیکدانی یه‌کیتی نیشتمانی، یه‌کیک له‌سه‌رۆکه‌کانی ئە‌م حیزبه‌ که‌ناوی (عبدالکریم غلاب) هه‌له‌ کتیبه‌که‌یدا (له‌زمانه‌وه‌ بۆ هزر) ده‌لی:— ئە‌وانه‌ی بایه‌خ به‌ناسنامه‌و پۆشنبیری ئە‌مازیغی ده‌دن، ئە‌وانه‌ زیندووکه‌ره‌وه‌ی ئە‌و پق و کینه‌یه‌ن که‌ ئیمپریالیزم له‌وولاته‌که‌ماندا چاندی، به‌لام حیزبی ئیشتراکی پارایه‌ له‌باره‌ی کێشه‌ی ئە‌مازیغی‌یه‌وه‌ به‌تایبه‌تی له‌ئه‌نجامی ئە‌و هیزه‌ی که‌ ئە‌مازیغی له‌کۆمه‌لدا په‌یدایکردوو، له‌کۆنگره‌ی پینجه‌می سالی ۱۹۸۹دا بریاری هه‌مه‌په‌نگی مافی زمان و پۆشنبیری هه‌مه‌لایه‌نی گه‌لی مه‌غریبی خسته‌ پوو، له‌کۆنگره‌ی لاوانیاندا که‌له‌کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۹۱دا به‌سترا له‌ به‌روانامه‌ی گیانیاندا لاوانی یه‌کیتی و کێشه‌ی ئە‌مازیغی بوو، له‌گه‌ل ئە‌وه‌شدا هه‌ندی له‌حیزبه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی نائهریی به‌ره‌نگاری کێشه‌ی ئە‌مازیغی ده‌بنه‌وه، به‌لام حیزبی پیشکه‌وتوو ئیشتراکی چونکه‌ نایدۆلوجیه‌تی مارکسی هه‌لگرتوو، به‌شیوه‌یه‌کی ئه‌ری له‌گه‌ل ئە‌مازیغیه‌کاندا مامه‌له‌ی کردوو، له‌کۆنگره‌ی یه‌که‌می سالی ۱۹۷۵دا، ئاماژه‌ی به‌گیروگرفتی زمان و رۆشنبیری کردوو، هه‌روه‌ها حیزب هه‌لۆیستی خو‌ی له‌بلاوکه‌راوه‌که‌یدا که‌سالی ۱۹۸۰ ده‌رچوو، به‌ناوی (زمان و رۆشنبیری ئە‌مازیغی به‌شیکی نه‌پچراوی که‌له‌پووری نیشتمانی مه‌غریبی‌یه‌ به‌لام

پېڅخراوی کاري (دیموکراسی گهلی به شیوهیه کی زور ووریا له گهل
 ئەمازیغیه کان مامه له دهکات، چونکه سه روکەیان (محمد بن سعید)
 خه لکی (سوس) ه که بنکه ی بزوتنه وه ی بهر بهری لییه، ئەم پېڅخراوه
 داوای پاریزگاری که له پووری نیشتمانی مه غریبی دهکات ههروهه
 بایه خ به روشنبرییه جیا جیاکانی مه غریب بدریت له چوارچیوهیه کی
 ته سگدا، له کتیبه کهیدا ره خنه له داواکاریه کان روشنبری ئەمازیغی
 دهگریت، کومه له ی دادو چاکه خوازه کان که سه روکەکیان (عبدالسلام
 یاسین) ه هه لویتستیکی سوزاوی له گهل شه پۆلی بهر بهر دا هیه. له گهل
 به شیک له داواکاریه کاند دهگونجی، به تایبه تی پاشگیرانی هه ندی
 له چاپووکه کان ئەمازیغی له شاری (الراشدیه) له خویشاندانی یه کی
 نایاری سالی ۱۹۹۴د، به لام به گشتی ئیسلامیه کان دژی شه پۆلی
 بهر بهرن، له رونگهی نه وه ی ئیسلام په تی جیاوازی ره گه زو ئاین و
 بنه چه دهکاته وه.

ناسوی دوا روژی ئەمازیغیه کان :-

له ئەنجامی ئەو کومه ل و پېڅخراوانه ی ئەمازیغی مه غریبی که بایه خ
 به زمان و روشنبری ئەمازیغی ده دن له لایه ک، له لایه کی تره وه بوونی
 ئەمازیغیه کان له کومه لی پېڅخراوی تری مه غریبی وه کو پېڅخراوی
 یه کی تی نیشتمانی قوتابیانی مه غریب، کومه لی مه غریبی بۆ مافی مروڤ،
 یه کی تی نووسه رانی مه غریب، سه ندیکای نیشتمانی بۆ په روه رده،
 سه ره پای بایه خدانی روژنامه نیشتمانیه کان پییان، ئەمانه بوونه هو ی
 نه وه ی که ده سه لاتدارانی په سمی به دوو شیوازی جودا مامه له یان
 له گهلدا بکه ن، شیوازی قه ده غه کردنی راسته وخو ی پېڅخراوه کان،
 شیوازی ناراسته وخو، وه کو بهرنامه ی ئەمازیغی که له ته له فزیوندا
 روشنبری ئەمازیغی په خشی دهکات.

له ئابى ۱۹۹۴دا مه لىك حه سه نى دووهم بېرىارى زمانى ئه مازىغى
 ده ركرد، هه روه ها بوونى شانۆگه رى و ئه فلام و گۆرانى ئه مازىغى
 كه جه ماوه رىكى به فراوانيان هه نه له سه رانسه رى مه غرىبدا، هه روه ها
 ئه مازىغىه كان ناوه ندى گرنگيان له كاروبارى به پۆوه بردن و ئابوورى و
 له شكرو ئاسايش و پۆلىسدا هه نه.

سه رچاوه كان:

۱ - تيدروبرت غار (تعريب مجدى عبدالحكيم، سامية الشامى) اقلييات في
 خطر- ۲۳۰ اقلية في دراسة احصائية وسياسية واجتماعية، مكتبة مدبولي،
 القاهرة، ۱۹۹۵.

2 - Alan philips, word dictionary of minorities, USA.

۳ - الموقف الثقافي، العدد ۲۴، بغداد، ۱۹۹۹.

۴ - نفس المصدر السابق.

5- G. H. Bousquet, les berberes, quesais-je. Paris.

6 - Yves lacoste, les sources dela litterature Algerienne
 la Nouvelle critique, Numero special, 1959.

7 - Parmontz et par veux, poesies populaire du kaby lie,
 Ed, layer, 1913.

8 - jean Amrouche, Chants Berberes du kaby lie, Paris,
 1946.

۹ - مجلة الوسط، العدد ۲۷۴، ۱۹۹۷.

۱۰ - نفس المصدر السابق.

۱۱ - نفس المصدر السابق

کیشەى بیابانى روژئاوا

پیشەکی :-

گەلە چەوساوەکانى جیهان سەرنجىم رادەکیشتن، بەش بەحالى خۆم
کۆشش و هەولێ زۆر دەدەم کە زانیاریم لەبارەیانەو زیاد بێ، ئەوەی
پاڵی پێوەنام کە لەسەر ئەم گەلە بنووسم ئەو بوو کیشەى بیابان
کیشەیه کە بەزمانى کوردی شتیکی لەسەر نەنووسراوە، جا
بەپێویستیم زانی پووناکی بخەمە سەر ئەم گەلە چەوساوەیه، دیارە
گیرۆگرفتم هاتنە پێ، وەک کەمى سەرچاوە، بەلام کە لەپاریس بووم
توانیم، هەندێ زانیاری لەسەر کیشەى بیابان وەدەست بخەم، کۆمارى
دیموکراسى بیابان لەهەمان شوێن لەدایکبوو کە جاران بەبیابانى
ئیسپانى پێناسە دەکرا، ئەم کۆلۆنیەى پێشووێ ئیسپانىا
درێژدەبیستەو لە روژئاوا بەهەزار کیلۆمەتر لەسەرکەنارى زەریای
ئەتلەسى.

سنوورەکەى :-

لەباشوورو روژئەلاتى مۆریتانیا، لەباکوورى مەغریب، لەباکوورى
روژئەلاتى جەزائیر، کە پایتەختەکەى (العیونە)یه، هەرچەندە تەرفایا
سالى ۱۹۵۸ بەزۆرى خرایە سەر مەغریب، لەگەڵ ئەوەشدا پێوانەکەى
نزیکەى (۲۸۴) هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەیه، ژمارەى دانیشتوانى
تاكو ئیستا جیگیر نییه، چونکە کۆلۆنیای ئیسپانى هەولیدا بەکەم
کردنەوێ چرى دانیشتوانى تاكو پرۆسەى کۆلۆنیالیزمى بەردەوام
بێ، سالى ۱۹۶۴ ژمارەى دانیشتوانى ناوچەى بیابان (۱۰۰) هەزار

بوو، بەلام لەسەر ژمیری (۱۹۶۷) بوو بە (۲۵) ھزار، لەپراستیدا ئەمڕۆ گەلی بیابان دەتوانین بەم شیوەیە پۆلینی بکەین، (۱۵۰) ھزار پەناھەندە لە پەشمالەکانی سنووری جەزائیر دەژین، نزیکەی (۵۰) ھزار ئاوارەو دەر بەدەر لەخوارووی مەغریب دەژین، بەلانی کەمەوہ نیو ملیۆن دەبن، فەرمانرەوایەتی کۆماری بیابان لەنیوان (۵۰۰) ھزار تا یەک ملیۆن دەبێت.

لەرووی ئابوورییەوہ :-

بیابان وەکو لەناوہکەوی بەدەر دەکەوی وشکی بێدەرەمەت نییە، بەلکو کۆمارێکی دیموکراسی دەولەمەندە، پێش ھەموو شتێک فۆسفاتی ھەیە، سەرەرای پاگرتنی دەرھێنانی ئەوکانە بەھۆی شەپەرەو، کانگەوی بوقویرە تاکو ئیستا بەرھەمی سالانەیی نزیکەی دوو ملیار تەنە، جگە لەفۆسفاتی ئاسنی نوێیان لی دۆزیوہتەوہ، ھیوای دەرچوونی نەوت لەنیو جەرگەوی بیابان دەکریت، ھەرەوہا ئامازە بەبوونی یۆرانیۆم و مس و گازی سروشتی لێدەکریت، سامانی ئازەلی لەپارادەبەدەر، خیلەکانی قەرەغ خەریکی بەخیوکردنی مەرۆمالاتن بەتایبەتی و شترکە پلەیی یەکەمی ھەیە، جگە لەشیرو گوشت بۆ گواستەنەوہ و ئالوگۆرکردنی بەچەک و تەقەمەنی و کەلوپەل و چای بەکار دەھێندری، کەنارەکانی بیابان سامانیکی چاکی ھەیە، کەبۆ ناردنە دەرەوہ پشتی پێدەبەستری.

زمان و شیعر :-

بیابانی پۆژئاوا کۆلۆنیالیزمی ئیسپانیای فەرەنسا بوو، بۆیە کاریگەری خۆیان بەسەر گەلی بیابان بەجیھیشتووە، زمانی نەتەوایەتیان کەگفتوگۆی پێدەکەن شیوہ زاریکی عەرەبییە، ووشەیی

فەرەنسى و ئىسپانى تىكە وتوو، بەكەلەپوورى پۇشنىبىرى ھاوبەشى
 لەقەلەم دەدەن، شىعرى بىابان وەكو باران وایە كتوپرە، چامەى
 كورت و سرودە، رۆلى خویان بینىوۋە لەھۆشيار كىردنەوۋەى گەل بۆ
 خەبات و تىكۆشان و راپەرین، ناوەرۆكى شىعرەكان بەزۆرى چامەى
 جەنگ و بابەتى شۆرشگىرپىيە، كەباس لە لەشكرى پزگارىخوۋى
 دەكات، ئاستى ھۆنراوەكانىش بەپىئى قۇناغە جىا جىاكانى خەباتيان
 گۆپرانى بەسەردا ھاتوو، جگە لەھۆنراوۋەى رامىارى، لەھۆنراوۋەى
 دلدارى و سىروشت و جوانىشيان ھەيە.

لەرۋوى كۆمەلە تىيەوۋە:-

ئەم گەلە لەنىو خۇياندا ھارىكارى يەكتەر دەكەن، جىاواۋى
 چىنايەتى نازان، لەمبارەيەوۋە (ئەرنۆسپىر) دەلى:- گەلىكى ساكارو
 سادە و بەھەست و سۆز، نموونەى پەروشت و راستى و ھارىكارى و
 مېواندارىن، سىروشت و مۆركى ئەم گەلە دوورە لەدابونەرىتى ئىمە.

دانپىدانانى:-

كۆمارى دىموكراتى بىابان لە ۲۷ى شوباتى ۱۹۶۷دا سەربەخۇيى
 خۇي پاگەياند ئەندامى رېكخراۋى يەكىتى ئەفرىقىيە (OUA)، لە
 ۲۲ى شوباتى ۱۹۸۲ يەكىتى گەلانى ئەفرىقى دانى پىدانا، زۆر ولات
 دانى بەم كۆمارە ناو، لەوانە كۆمارى مالاغاشى يەكەم ولاتە، دوايى
 نۆ ولاتى دىكە ھەشتيان لە ئەفرىقيان وەكو جەزائىر، ئەنگولا، بىنان،
 بوروندى، كىنيا- بىساو، مۆزەمبىق، رەواندا، ئەلتوگو، جگە
 لەكۆمارى دىموكراسى كۆرىا، پاشان لىبىيا و يەمەن و ھەر ھەموويان
 دانيان بەكۆمارى بىابان ناو، بەھۆى ھاوكارى ولاتانى عەرەبى و
 ئەفرىقى پىشكەوتوو، نوینەرى كۆمارى دىموكراسى بىابان چالاكى

فراوان ئەنجام دەدەن و بوازی دانپێدانانی دیبلۆماسی تێپەراندوو،
 ئەمڕۆ خەریکە شوینی خۆی وەک گەلانی شیلی و ئەنگۆلا و کوبا و
 قیتنام جیگیر دەکات، لە رۆما پایتەختی ئیتالیا لە (۴-۵) ی شوباتی
 ۱۹۸۷دا کۆنگرەییەکی نێونەتەوییی بۆھاریکاری گەلی بیابان بەسترا،
 وەفدی بزوتنەوی لاوانی فەرەنسی و نزیکە (۹۵) پێکخراوی لاوان
 کە لە پەنجا ولاتی ئەوروپی و ئەفریقی و ئەمریکای لاتینی و ئاسیا
 ھااتبوون، ھاوسۆزی خۆیان بۆ خەباتی گەلی بیابان لە پێناو مافە
 ڕەواکانی لەسەر بەخۆیی و ئازادی و ئاشتیی دەربرێ، ناپرەزایی خۆیان
 بە تێوگەلانی فەرەنسا لە کاروباری بیابان خستە ڕوو. پێکخراوی
 یەکییتی ئەفریقی لە حوزیرانی سالی ۱۹۷۶ بە زۆریە دەنگ داوای
 بەستنی لوتکەییەکی ئەفریقی کرد بۆ سەیرکردنی کیشەی سەحرا،
 بە ئاشکرا مەبەستی خۆیان لەم کۆنگرەییە خستە ڕوو، کە چاو
 دەگیرنەو بە مافی چارەنوسی گەلی سەحرا بە پێی بێزارەکانی
 نەتەو یەکگرتووکان کە دانی پێداناو کە پۆلیساریۆ نوینەری گەلی
 سەحراوی بێ لە کۆنگرەکەدا، بەلام پێکخراوی یەکییتی ئەفریقی کات
 وشوینی بەستنی دیاری نەکرد بۆیە حەسەنی دووم و موختار
 ولد دادە ئەمەیان بەهەل قۆستەو کۆبوونەو کەیان دوا خست. لە
 تەموزی سالی ۱۹۷۷ لە لیبرفیل لە (الغابون) خولی ئاسایی سالانە
 پێکخراوی یەکییتی ئەفریقی، کات وشوینیکی نوێی بۆ بەستنی
 کۆنگرە لە ناوەراستی تشرینی یەکەم لە (لوساکا) دیاری کرد،
 دیسانەو ئەم کۆنگرەییە دواخرا، کۆنگرە بۆ (لیبرفیل) گواستراو
 کە لە مارس ۱۹۷۸ بەستری، بەلام (الغابون) داوای لێ بووردنی کرد
 ، کە ناتوانی ئەم ژمارە زۆری سەرکردەکان پیشوازی بکات.

میژووی خەباتی گەلی بیابان :-

لەرۆوی نەتەوایەتی یەوێ گەلی بیابان لە پێناوی ناسنامەی نیشتمانیدا تێدەکوژی، لە ساڵی ۱۹۷۳دا دەستەبەتێک لە خەباتگێڕانی بیابان بەرەو مەغریب و مۆریتانیای دوورگەی کەناری و ئیسپانیای چوون، داویان لە جەماوەری ئاوارەو پەراگەندەکان کرد کە لە پەرتووی خەبات لە پێناوی گەلەکیان درێغی نەکەن و لە کاروانی تیکۆشاندا دوانەکەون، دێرۆکی بیابان میژووی پەر لە جەنگ و خوینای دەگێڕیتەو، تا کو ئیستاش پاشماوەی گۆری پورتوگالیەکان لە خواروودا دیارە کە پێنج سەدە پێش ئیستا ناوچەی بیابانیان خستبوو ژێر چنگی خۆیانەو، دواي پورتوگالیەکان پۆلی ئیسپانیەکان دیت، رامیاری ئیسپانیا بەتەنیا رامیارییەکی کۆلۆنیالیزمی پەیرەو دەکرد، سێ ناوەندی بازرگانی لە کەنار جیگیر بوو بۆ تالان کردنی وڵات، پاشان رۆلی کۆلۆنیالیزمی فەرەنسا دیت، بەتایبەتی لە مۆریتانیای مەغریبو جەزائیر و سەنیگالدا، ئیسپانیا پرایگەیاندا کە کەناری زیرو ناوچەی لادی کە پێی دەلێن بیابان و مەراکشێ ئیسپانیا کۆلۆنیەتی خۆیەتی، بەم جوړە وڵاتی بیابان کەوتە ژێر دەستی ئیسپانیا، تا کو لە ساڵی ۱۹۳۴دا کۆتەرۆلی پاشماوەی ناوچەکە کرد، بەدریژایی سنوور بەرەنگاری دەستی پیکرد، لە هەمان کاتدا دەستدریژی فەرەنسا بە دووبارە دەبوو، بەناوی مافی پشکنینی بیابان ناوچەکە ی بۆردومان دەکرد، خەباتی گەلی بیابان لە پێناوی سەر بەخۆیدا بەشیکە لە بزاقی رزگارخواری ناوچەکە، لە پەنجاکاندا بەسەدان سەربازی ناوچەی بیابان لەتەک لەشکری مەراکش لە پێناوی رزگاری مەغریب تێدەکوژان، راپەرینی نیشتمانی لە تشرینی دووهمی ۱۹۵۴دا دەسەڵاتدارانی فەرەنسا

ناچار کرد که له سه رووی ئەفریقیدا ئاسانکاری بکەن، لە ساڵی ۱۹۵۶دا
 سەر بە خۆیی مە غریبی فەرەنسی و مە پراکشی ئیسپانیا راگە یاندران،
 پاش سەر بە خۆبوونی مە غریبی گەرە لە لایەن (علال الفاسی) سەرۆکی
 (پارتی سەر بە خۆیی) خرایە ڕوو، لە سەرەتادا کۆشکی پاشایەتی ئەم
 بیروکە ی پەرە تکرده وه لە ترسی ئەو گرفتانه ی که لە لایەن فەرەنسی و
 ئیسپانیه کانه وه به ره و ڕوویان دەبیته وه، لە دواییدا فەرمانرە وایەتی
 پادشایەتی که و ته بیری فراوانخوازی، ته نانه ت پروژە که ی حە سە نی
 دوو ه لە لایەن فەرەنسا و فەرمانرە وایی (جیسکار) وه پشتگیری لی کرا،
 لە ۲۸ ی تشرینی دوو ه می ساڵی ۱۹۶۰دا کۆماری مۆریتانیا
 لە چوارچێوه ی چه مکی دیگۆلی بۆ دەر بازبوون لە ژێر دە سته یی
 چی بوو، لە سەرەتادا په یوه ندی له گە ل جە زائیر و هی زە
 پیش که و تنخوזה کانی ئە فریقیا به هی زکرد، پاشان وورده وورده
 که و ته وه ژێر چه تری فەرەنسییه کان، په یوه ندی ئابووری و سەربازی
 له گە ل فەرەنسا پته و کرد، هاو نیشتمانی مۆریتانی به پاراییه وه
 دە یروانی یه ئەو سەربازانه ی مە غریب که بۆ یارمه تی له شکره
 بچوو که که یان ها تبوون، لە دووری چه ند کیلۆ مە تری ک به رەنگاری
 گورزە کانی (نواکشوت) دە بوونه وه، بزاقی نیشتمانی بیابان سەری
 هە لدا، کاتی ژیان جوړه جیگیر بوونی کی به خو وه بینی، که پیشتر
 له کۆمه لگه ی خێله کیدا نه بوو، لە سەرەتادا ژیا نی جیگیر بوون
 له ئە نجامی چه و ساندنه وه و شکایه تی په یدا بوو، هەر وه ها سوودی ان
 له کۆچکردنی خێله کانی وه کو ئە لعیون و سە مادا و دکلا له لایه ک،
 له لایه کی دی که حکومه تی ئیسپانی رامیاری نیشته جی کردنی له
 ساڵی ۱۹۶۷ وه له بیابان جیبه جی کرد، به بیانووی زیاد کردنی ژماره ی
 سەربازە کان تا کو فوسفات زیاتر به ره مبینن و، جوړه ها فەرمانبەری

نوی پەیدا بۆ، قوتابخانەیان دامەزراند، بیابانیەکان کاری بەرپۆەبردنی گرنگییان پیسپێردرا، کۆمەڵەى ناوخییان لەچل کەس پیکهینا، لەهەمان کاتدا پەيوەندى بیابان بەجیهانی دەرەو بەهۆی پیشکەوتنی تەکنیکی و رۆشنیری گەلانی دیکەو گۆرانی بەسەرداها، شارى (التنك) بوو بە بنکەیهکی نیشتمانپەرەری و زۆرلەبیابانەکان پرویان تیکرد، بزاقى نیشتمانی ناوچەى بیابان پروی لەزیادبوون کرد، بەهۆی رامیاری دانەپال کە ئیسپانیەکان لەسالى ۱۹۷۰د پەپرەویان دەکرد، لەحەقدەى حوزیرانی ۱۹۷۰د لە (زمالا) لادیی (العیون) یەكەم خۆپیشاندانی نیشتمانی گەرە دژ بەنارەزایی لەسەر بەستنی کۆبوونەوێ کۆمەڵەى نیشتمانی کەدەسلاتداریتی ئیسپانیا مەبەستی بوو، ئەم خۆپیشاندانە بەتوندی سەرکوترا، سەرۆکی بیابانیەکان (الباصری) کوژراو وینەکەى کەوتە ناو هەموو دەوارو دلیکەو، پاش دوو سال بزاقى نیشتمانی توانی ریکخراوی خۆی لە ریباتی پایتەختی مەغریب ریکبخاتەو، هەندی لەلاوانی سەحراوی گەیشتنە پلەى زانکۆ.

فەرمانەرەوایی ئیسپانیا ویستی رامیاری چەواشەکاری بەکار بهینی، ریکخراویکی دەستکردی بەناوی بزاقى پیاوانی شین لەمەغریب سالى ۱۹۲۷ دروستکرد، بەلام ئەم ریکخراو دەستکردە بەرامبەر (پارتی یەگرتووی نیشتمانی بیابان) هەرەسى هینا، بەمبۆرە (بەرەى پۆلیساریۆ) کورتکراوێ بەرەى رزگاربخاوی جوگەلەى سوورو کەناری زیڤرە) کەلەمانگی ئایار سالى ۱۹۷۳ چیبوو، لە ۲۰ی ئایار واتە (۱۰) رۆژ پاش کۆنگرەى دامەزراندن، دەستی بەخەباتی چەکداری کرد، سالى ۱۹۷۴ سیاسەتى پەيوەستکردنی ئیسپانیا نووشستی هینا، لەئایاری ۱۹۷۵د نیردراوی نەتەو

یہ کگرتووه کان لەسەر داوای دەسەلاتداریتی ئیسپانیا بانگرا،
خوێشاندا نیکی گەلی لەلایەن پۆلیساریۆوه پێکخرا، کە داوای چوونە
دەرەوێ ئیسپانیا و نەبۆ مەغریب و مۆرتانیا، نە دانە پال و
دابەشکردن، بە لکو ئیمە گەلیکی بیابانین، مەغریب و جەزائیر و
مۆرتانیا یی نین، نێردراوی نەتەوێ یە کگرتووه کان لە هەموو شار و
شارۆچکەکان (العیون، دورا، بوقویرع، نشیلا، زەمور، محبس، سمارا،
دکلا، اوسرد، تفاریتی، عرقوب، لاغویرا.. هتد) راپۆرتیکی
تێروتەسەلی لە هەموو رۆیە کەوێ ئامادە کرد، کە ئامارەیان بەوێ کرد
کە تەنیا دوو کەس لە بەرژەوێ نەدی مەغریب خوێشاندا نیان کرد،
هەر وەها جەختیان لەسەر بەرەو پۆلیساریۆ کرد، کە هیژیکی رامیاری
دەسەلاتدارە لە ولادتدا، پاشان نێردراوی نەتەوێ یە کگرتووه کان بەرەو
مەغریب و پەناھەندە بیابانیەکانی جەزائیر لە تەندۆف چوو، لە تشرینی
یە کەمی سالی ۱۹۷۵ دا بی ئەوێ حەسەنی دووێم چاوەنواری بریاری
گشتی نەتەوێ یە کگرتووه کان بی، بریاری گەرانەوێ ئاوارەکانی
بیابانی دەرکرد، پاش ئەوێ بریاری دادگەیی دادپەرەوێ
نیۆدەوێتی رەتکردهوێ لەبارەیی ناوکی ئیسپانیا دا، لە ۱۴ی تشرینی
دووەمی ۱۹۷۵ دا ئیسپانیا بە ئینیدا کە ناوچەکانی بیابان بە مەغریب و
مۆرتانیا بداتەوێ، کە دواکشانهوێ لە ۲۸ی شوباتی ۱۹۷۶ دا دەبی،
لە ۳۰ی ئۆکتۆبەر پاشای مەغریب لە شکری هەنارد بۆ داگیرکردنی
بیابان، پاش چەند رۆژیک لە شکری مەغریب شوینی لە شکری
ئیسپانی گرتەوێ، شەش مانگیکی ویست تا کو هەموو شوینەکانی
خستە ژێرچاودیژی خوێهەوێ، دەسەلاتداریتی بیابان لە ۲۷ی شوباتی
۱۹۷۶ دا سەر بە خوێی خوێ پاگەیاندا.

ئەمپۇ لەشكرى رزگاربخوازى بىبابان بەسەر ھەموو ولات زالەو لەلايەن ھىزى مەغرىبىيەو ھەمكارى سووتاندنى زەوى پەپرەو دەكرى، بۆردومانى دەوارنیشەكان بۆتە مايەى ئەوھى كە پەناھەندەكان روو لەزىادبوون بىكەن، ئەم دەوارنشینانە بەدریژاىى دەیان كیلومەتر لەناوچەى تەندۆف درىژ دەبنەو، شتىكى زەحمەتە بزاڤى پۇلىسارىو ھەكو رىكخراوئىكى رامىارى لەبەپىوھەردنى شارستانى جودابكرىنەو، ئەم بەپىوھەردنەش چەند ھەزارەتەك دەرگىتەو، ھەكو پەروھەردە، تەندروستى، داد، پارەدان و بەخىوكرەن، ھەموو كاروبارەكان بەپىكوپىكى ئەنجامدەدرىن.

(ئەپنوسىپىر) رۆژنامەنووسىكى ھەرنەسىيە سەھەردانى دەوارنشینەكانى كەردووە لەم رووھە دەلى: - لەرووى بەپىوھەردنەو بەسەر سى وىلايەت دابەش دەبى، ھەكو وىلايەتى العيون، سمارا، دىكلا، ھەر وىلايەتتىكىش بەسەر ھەوت بازىنەدا دابەش دەبى، ھەر بازىيەكەش (۶-۷) ھەزار كەس تىيدا دەرژىت، قوتابخانەى تىدايە، كوپو كچ بابەتى ئايىنى و رامىارى دەرژىن، فىرى خويندەن و نووسىن و سەرودى نىشتەمانى دەرژىن، لەبەر ئەوھى بارودۇخ ھەردەم لەبار نىيە، بۆيە كاروبارى سەر بەنەتەو ھەيەككەرتووەكان لەبەرنامەى سالى ۱۹۷۶دا (۱۲) مىليۇن دۆلارى يارمەتى بۆ پەناھەندەكانى بىبابان تەرخانكرد، بەلام دەوارنشینەكان بەھىواى گەپانەو ھەن بۆ شارەكانيان ، (تفارىتى) شارىكى بچووكە مەغرىب داگىرى كەردووە، ھەموو بەيانىەك بەرھەنگارى ھىزى پۇلىسارىو دەرگىتەو، دانىشتوانى شارەكەيان چۆلكەردووە لەسالى ۱۹۷۸دا ھەرنەسا خۆى لە ئەفرىقىا تىوھەگەندەو يارمەتى مۇرىتانىيادا دژ بەھىزەكانى پۇلىسارىو لەبىبابانى رۆژئاوادا.

كىشەي بىبابانى رۇژئاوا كەنالى دىيىلۇماسى :-

لەم دوايىدەدا وابلأوكرايەوۋە كەشاي مەغرىب (مەمەدى شەشەم) و سەرۋكى جەزائىر (عبدولعەزىز بۆتەفلىقە) كۆدەبنەوۋە بۇچارەسەركردنى كىشەي بىبابانى رۇژئاوا، كوفى ئەنان پايگەياند كە رۇلى ناوېژيوانى دەيىنى، ھەرۋەھا (جىمىس بىكەر) ۋەزىرى دەرەۋەي پىششوى ئەمىرىكا ئەم كارەي گرتۆتە ئەستۆ، بەرىكخستنى دىدەنى نىۋان حكومەتى مەغرىب و پۇلىسارىۋ، دواي ئەۋەي نەتەۋە يەكگرتوۋەكان پايگەياند كە پىكخستنى پاپرسى شكستى ھىنا كەدەبوايە لەتەموزى ۲۰۰۱ ئەنجامبدرى، بەھۋى كۆمەلى گرفتەۋە دواخرا، بۇ نمونە كى مافى دەنگدانى دەبى؟ ھىچ لايەك پازى نابى كەدەنگ لەسەر ئەۋە بدات، نەتەۋەيەكگرتوۋەكان ويستى بى رەزامەندى مەغرىب پاپرسى جىبەجى بىرىت، مەغرىبەكان كەوتنە رەخنەگرتنەۋەۋە گووتيان نەتەۋەيەكگرتوۋەكان شىۋازى نادىموكراسىيەنى لەبىبابانى رۇژئاوا گرتۆتە بەر، مەغرىب لىستىكى (۱۸۲) ھەزاركەسى لەناۋچەي بىبابانى خستەپروو بۇ پاپرسى، نىردراۋى (مىنيۇرسو) پەنجا ھەزارى لى ۋەدەرھىنا كەھىچ پىۋانەيەك نايانگىرئەۋە، ئەم لىستەش بە مەغرىب درايەۋە، لىستى نىردراۋى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان بەم شىۋەيە بوو، ژمارەي بىبابانەكانى مەغرىب (۶۲۵۵) لەدەۋارنشىنەكانى تىدۇف، لەجەزائىر (۳۲۷۸۶) و، سەرۋى مۇرىتانىا (۴۲۱۰)، ئەمەش بى ئەنجام مايەۋە سەرى نەگرت، بەمجۆرە دانىشتنى نىۋان مەمەدى شەشەم و عبدولعزىز بۆتەفلىقە بەداخراۋەيى مايەۋە، تەختكردنى كىشەكە بەگۈيرەي مەغرىبەۋە كەبەھىچ شىۋەيەك لەگەل دەۋلەتتىكى بىبابان نىيە، بەلكو دان بەئۆتۈنۈمى دادەنى، بەگەرەنەۋەي ھەموو بىبابانەكان، كاتى

پۇلىسارىيۇ بەمە پازىبىو، سەركردەي پۇلىسارىيۇ پلەوپايەكى مەزنى لەلايەن دەولەتەو پىدەدرى، ھەرەھا ناوچەيەكى بازىرگانى و ئابورى لەنيوان بىبابانى مەغرىب و بىبابانى جەزائىر دروست بىكرىت، ئەگەر ئەم شتانه بەباشى رۇيشت ئىنجا راپىرسى ئەنجامدەدرىت، بۇ راپىرسىش پەپرەوى ئەم خالانە دەكرىت كەلەسەر بىنەرەتى كەلەنيوان مەغرىب و پۇلىسارىيۇ لە (ھىوستن) رىككەوتن بەسەرپەرشىتى جىمس بىكەر لەسالى ۱۹۹۷د.

۱- كى مافى دەنگدانى دەبى، بەگويىرەي ئەو ئامارانەي كە نەتەو ەيەكگرتووەكان دىارىكردووە تەنيا ئەو كەسانەي لەبىبابان ھاتوون و پەناھەندەكانى تەندوف بۇ شارەكانى بىبابان بگويىزىنەو.

۲- دىلە رامىارىيەكان و دەستبەسەرەكان ئالوگۇر پىبىكرىت، پۇلىسارىيۇ ژمارەيەك دىلى جەنگى مەغرىبى ئازاد كرد كە ھەندىكيان لەسالى ۱۹۸۰و دەستبەسەربوون، پادشاي مەغرىب سەردانى دىلەكانى لەشارى ئەغادىر كرد.

۳- ھىزى سەربازى بەگويىرەي ھەردوولا دابەش بىكرىت، رىككەوتن كەھىزى مەغرىبى لەناوچەكە بىمىنئەو، لەھەمانكاتدا چەكدارەكانى پۇلىسارىيۇ كەژمارەيان لەنيوان (۱۵۰۰-۵۰۰۰) چەكدار دەبن لەسنورى مەغرىب، جەزائىر، مۇرىتانيا دەمىنەو، بەرەي پۇلىسارىيۇ پىشنىارى گواستەو ەي چەكدارەكانى بۇ ناوچەي بىبابان پەتكردەو.

۴- مەغرىب بەسەربەستى لەناوچەكە دەمىنئەو، شورايەك لەنيوان بىبابان و شارەكانى دىكەي مەغرىب دروستبىكرىت، ئەو مەغرىبىانەي كەسەر بەناوچەكە نىن دوردەخرىنەو، مەغرىب ناوچەكە بەرپەو دەبا، تاكو راپىرسى تەواو دەبى، بەلام مەغرىب رەتى ئەو ەي كەردەو كەشورايەك لەنيوان بىبابان و شارەكانى مەغرىب

چېبکرى، ھەروەھا رەتلىكردەوہ كەئەو مەغرىبىيائەنى كەلەناوچەكە ھەن بگويژىنەوہ.

۵- پۇلىسارىو پىشنىارى ھەلكردى ئالاي كۇمارى بىابانى كىرد لەكاتى راپرسىدا، بەلام جىمس بىكەر ئەم پىشنىارى پۇلىسارىوى رەتكردەوہ لەسەر بنەماي ئالا بۇ دەولەتلىكى سەربەخۇ دەبى لەگەل بارى پۇلىسارىو ناگونجى.

دانىشتنەكان بى ئەنجام دەرچوون، چونكە مەغرىب لەمەرجى خوى نايەتە خوارەوہ، مۇرىتانياو جەزائىرىش لەكاتى بەستنى كۇبونەوہكان ياخود لەكۇتايىدا ھۆلەكە بەجىدەھىلن، بەم شىوہىە كىشەى بىابانى رۇژئاوا بۆتە تراويلكەى بىابان، كۇفى ئەنان سكرتيرى نەتەوہىەكگرتووەكان راپۇرتلىكى رەشەبىنەنى پىشكەش بە ئەنجومەنى ئاسايش كىرد كەكىشەى بىابان ھىچ پىشكەوتنىكى بەخووە نەبىنيوہو، جەختى لەسەر لايەنى ناكۇكى كىرد كە رىگەيەكى دىكە جگە لەراپرسى بدۆزنەوہ، ئەنجومەنى ئاسايش برىارىدا بەدرىژكردنەوہى ماوہى مینیورسۇ تاكو تەمووزى ۲۰۰۲/۷/۳۱، جىمس بىكەر نىردراوى تايبەتى نەتەوہىەكگرتووەكان وەزىرى پىشووئى ئەمريكا بەردەوامە لەھەولەكانى بۇ چارەسەركردنى ناكۇكى نىوان مەغرىبو بەرەى پۇلىسارىو لەسەر بىابانى رۇژئاوا، ئەنجومەن رايگەياندا ئامادەن بۇ لىكۇلىنەوہى ھەر برىارىك كەكۇفى ئەنان و بىكەر بىخەنەپروو بەمافى چارەنوسىشەوہ بۇ كىشەى بىابان كە ۲۷ سالە درىژەى ھەيە، سكرتيرى گشتى نەتەوہ يەكگرتووەكان لە ۱۹ى شوباتى ۲۰۰۲ ئامازەى بەم خالانە كىرد، تاكۇتايى بەكىشەكە بەيىنى:-

۱. داوا له ناوچه که دهکات که هاریکاری سکریتیرو نیږدراوی تاییه تی بکن.

۲. هه روه ها له گهل کاربه دهستانی نه ته وهیه کگرتووه کان بو کاروباری په ناهه نده کان هاوکاری بکړیت.

۳. داوا له مه غریب و پولیساریو دهکات که هاوکاری لیژنه ی خاچی سووری نیوده وله تی بکن بو دیاریکردنی چاره نووسی هه موو نه و که سانه ی که له سهره تای ناوکیدا ونیوون.

۴. خوشحال ده بی به نازاد کردنی (۱۰۰) ده سته سهری مه غریبی و، داوا له پولیساریو دهکات که بی دواکه وتن هه موو ده سته سهره کان نازاد بکات.

۵. بریاریدا که مینیورسو دريژره به کاره که یان بدن، تا کو ۲۰۰۳/۱/۳۱.

۶. داوا ی له سکریتیرو گشتی ده کری که له کوتاییدا راپورتی خوی له راسپارده و پیشنیار بخاته روو: -

کوتایي: -

له کوتاییدا ده گهینه هم نه نجامانه ی لای خواره وه، که کیشه ی بیابانی روژئاوا ئالوزکراوه به تاییه تی له لایه ن حکومتی مه غریبه وه، چونکه مه غریب چاوی بریوه ته نه و سامانه ی بیابان و ناتوانیت و به سانایي ده سته رادریبی، کیشه که زور چوته پیش، چونکه چه ندان ولات دانی پی داناوه له بواری دیبلوماسیدا شوینی دیاره، نه ته وهیه کگرتووه کان بایه خی پی ده ده ن، بو خوشیان له کوششکردن بو بنیادنانی کو ماری بیابانی روژئاوا، رهنکه نه گهر کار و اېروات له دواروژیش ناوچه ی بیابانی روژئاوا وه کو ولاتیک له لایه ن نه ته وهیه کگرتووه کان و زوربه ی هه ره زوری ولاتانی دنیا سه ودا ی له گهل بکړیت.

1- L Etat Du Monde, Ed. La Decouverte, Paris, 1985.

2- Nouvelle critique, No 113, Paris, 1978.

٣- حسن اغا، احمد الخالدي: العالم الثالث والدول المحيطة بالمنطقة العربية،

المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٨٢.

٤- مجلة الوسط العدد (٤٢٧). ٢٠٠٠.

٥- مجلة الوسط العدد (٤٣٦)، ٢٠٠٠.

مەكەدۇنيا

مەكەدۇنيا ناوچەيەكى جوگرافى دىيارى كراو، سەرووى چىاي
سكوبسكاتسـرناجوراو چىاي بلانىنايە، رۇژھەلاتى چىاي
(دىلاوردوب)ە، خوارووى كەنارى دەرياي ئىجەيە، رۇژئاواي دەرياي
ئوهرىدو دەرياي بريسبايە پىوانەكەي (۱۰۰,۰۰۰) سەد
ھەزارچوارگۆشەيە، ژمارەي دانىشتوانى نزيكەي دوو مليون كەس
دەبىت، زۆربەي لەكۆمارى مەكەدۇنيا دەژين كە ۶۷٪ى مەكەدۇنين و
۱۹٪ى ئەلبانىيە و لە ۴٪ى توركن، مەكەدۇنيا ناوچەيەكە، لە نيوان
يۇغسلافييا و بولغاريا و يۇناندا دابەش بوو.

زمانىكى رەسمى نىيە لە يۇغسلافيادا بەلكو سى زمان ھەيە،
زمانى سلوۋانى، زمانى سېربى، زمانى كرواتى و مەكەدۇنى نزيكە
لەزمانى بولغارى كە بەپىتى سىرلىكى دەنوسى. ئاينى
مەكەدۇنيەكان ئەرسۇدۆكسىن، بەلام ھەندى لە مەكەدۇنيەكان
ئەرسۇدۆكسى نىن، بەلكو موسلمانن، كىشەي نيوان كۆمارى
مەكەدۇنيا و يۇنان بۇ كۆنگرەي بەرلىنى سالى (۱۸۷۸) دەگەرپىتەو.
بۆيەكەم جار كىشەي مەكەدۇنيا لەلايەن ئەوروپىيەكانەو بەگەرمى
بايەخى پىدراو لەكۆنگرەي ناوبراودا يۇنانىش بەشدارى تىداكرد،
پىراردرا كەمافى ئۆتۈنۆمى بەمەكەدۇنياي ژىردەسەلاتى عوسمانى
بدرىت، بەلام ئەم ئاواتە نەھاتە دى چونكە لەلايەن بولغاريا و سېربيا و
يۇنانەو ناپەزايى بەرزىوونەو.

پاش شکانی سربەکان لەبولغاریا سالی ١٨٨٥، سیاسەتیکی پوانخوازییان لە مەکهەدۆنیادا پەپەرەو کرد، کەپییان دەوتن سەربى خواروو، ھەرەھا بلاویان دەکردەووە کە مەکهەدۆنیەکان سلاقین و سەربین، تەنانتە موسلمانەکانیش، سەربەکان کۆمەڵەئەیهکیان بەناوی (سانت ساڤا) لەسالی ١٨٨٦دا پیکەوھنا. بەمەبەستی پەرپاگەندە کردن بۆ نەتەوێ سەربى بوو سەربەکان دەیان ووت کە زیاتر لە سەد قوتابخانەى سەربى لە مەکهەدۆنیا ھەیە، زیاتر لە (٦٠٠) قوتابخانەى بولغارى ھەبوو کە زۆربەیان لە ژێر چاودێرى کلیسەى بەتەریرکى بوون، زمانى سەربى بوو زمانى پەرسى لە قوتابخانەکاندا، ئەمەش بوو ھۆى ئەوێ کە ھەستى مەکهەدۆنیەکان بەرەو بولغارەکان بچى، یۆنانەکانیش وەکو سەربەکان کۆمەڵەئەیهکیان بەناوی (ئیسنىل) ھیترا پیکەوھنا، ئامانجى رزگارکردنى ھەموو یۆنانیەکانى ژێر دەسەلاتى عوسمانلى بوو، تەنانتە ئەوانەش کە لە مەکهەدۆنیا بوون و بە زمانى سلاقى دەپەیفن، ناوی کۆمەڵەکەشیان نا (یۆنانیەکانى کە بە سلاقى دەدوین) سى لە سەر چواری ئەفسەرەکانى لەشکرى یۆناى لە ھەوادارانى ئەم کۆمەڵەئەیه بوون، سالی ١٨٩٠ پەرپاگەندەى ئەوێان دەکرد کە (١٤٠٠) ھەزارو چوار سەد قوتابخانەى یۆنانى لە مەکهەدۆنیا ھەبێ.

مەکهەدۆنیەکان سالی ١٨٩٣ ریکخراوى شۆرشگێرى ناوھەکییان پیکھێنا کە بەرەبەرەکانى دابەش بوونى مەکهەدۆنیای دەکرد، ھەرەھا بێرۆکەى دروستکردنى یەکیتى فیدراالى سەرب و مەکهەدۆنى و بولغارى خستەپەرەو، لایەنگریکی زۆرى پەیدا کرد، بەلام لە ئەنجامى تیکچوونى بولغارى گەرە لە پەیمانى (سان ستیڤان) بەشیکی زۆرى مەکهەدۆنیەکان بۆ بولغاریا رایان کرد، سالی ١٩٠٣ نیوێ پایتەختى

سۆفيا په ناهنده و ئاواره دى مهكه دۆنى بوون. ئەمەش بوو هۆى
 ئەوهى كه ماوهيهكى زۆر بولغاريا ئارامى بهخۆوه نهبينى، ههروهها
 پيڤخراوئيكى دى دروست بوو بهناوى پيڤخراوى شوپشگيڤرى دهرهكى
 كه پكه بهرايهتى پيڤخراوى شوپشگيڤرى ناوهكى دهكرد، ئامانجيشى
 دروست كردنى بولغارى گه وره بوو، شهپرى يه كه مى بهلقان له سالى
 ۱۹۱۲ دهستى پيكرد كه بولغاريا و سربيا و يونانیا هاوپهيمان بوون بۆ
 بهتال كردنى ناوچهكه له عوسمانيه كان و دابهشكردنى مهكه دۆنيا. بهم
 جوړه پاش ئەوهى گهلى سلاقى مهكه دۆنى له ئيمپراتوريهتى
 عوسمانلى پزگارى بوو، ناكوڤيهكى گهرم كه وته نيوان
 هاوپهيمانه كان، له سهر دابهشكردنى مهكه دۆنيا ناكوڤ بوون. بولغاريا
 بهبهشى خۆى پازى نه بوو، بۆيه شهپرى بهلقانى دووهم له سالى ۱۹۱۳
 دهستى پيكرد ئەم جارهيان بولغارى دژى سربيا و يونان له سالى
 ۱۹۱۳ جهنگا، مهكه دۆنيا به سهر سى دهولت دابهشكرا، بهشهكهى
 سربيا پيى دهوترا (قاردار مهكه دۆنيا)، ناوچهى ژيڤر دهسهلاتى
 بولغاريا پيى دهوترا، (پيرين مهكه دۆنيا)، ئەو بهشهى بهر يونان كهوت
 بهناوى (ئيگيسكا مهكه دۆنيا) بوو.

له ئەنجامدا مهكه دۆنيا تووشى هيرشيكي دڤندانهى سرب و
 بولغارو يونان بوونهوه، سالى ۱۹۱۹ ههرسى وولات بولغارو يونان و
 سرب دهستيان كرد به توانده وهى مهكه دۆنيه كان له پرووى
 نه ته وايه تيه وه، بولغارو سربيا باوهريان وابوو به ئاسانى دهتوانن بيان
 تاويننه وه، به لام يونان باوهپرى وابوو به كارسات به سهرياندا زال
 دهبن، زمانى داىكيان لى قه دهغه كرا، دهستكرا به گوڤرينى ناوه كانيان
 وهكو ناوى (Ierina) ليرين بوو به فلورينه (Florina)، فلوڊين
 (Voden) بوو به (Edessa) ئيديسه، كوكس بوو به (Kilkis)

كيلكىس. لەسائى ۱۹۲۶ لەشەپرى نيوان تورك و يوناندا نزيكەى
(۱۲۶,۰۰۰) مەكەدۇنى دەركران، جاريكى دى لەسائى ۱۹۴۹دا ديسان
بەسەدان مەكەدۇنى لەيۇنان وەدرنران، ئىستا نزيكەى (۲۵۰,۰۰۰)
مەكەدۇنى لەيۇنان ماونەتەوہ.

لەراپۇرتى سالى ۱۹۹۴ى چاودىرى مافى مروقى نيويورك هاتووہ
دەلى: - كەمە نەتەوہى مەكەدۇنيا، بوون يان ھەيە، بەلام مافيان
پيشيل دەرکرى، بەئاشكرا ناتوانن بەزمانى خويان قسە بکەن، ھەرۋەھا
بەناوى راستەقىنەى خويان بانگ ناکرين، لەپەنجاكاندا
كۆمۇنىستەكانى يۇنان بەلينيان پى دەدەن كە ئەگەر دەسەلات بگرنە
دەست ئەوا دان بەمافى سەرەخويى مەكەدۇنيەكان دەنين.

لەشەپرى دووہى جىھانىدا بولغاريا، مەكەدۇنيا ژىر دەسەلاتى
يۇغوسلافيى داگيرکرد، ھەرچەندە ھیتلەر ريگای بەبولغاريا نەدا كە
ئەو شويىنانەى لەيۇنان و يوغسلافيا داگيرى کردبوو، بىخاتە ژىر
دەستى خويەوہ، بەلام بولغاريا وەكو خاكىكى بولغارى مامەلەى
لەگەلدا دەرکرد، فەرمانبەرى خوى بۇ مەكەدۇنيا ھەنارد، مامۇستاي
قوتابخانەكانى گۆپى بەمامۇستاي بولغارى، لەسەرەتادا
مەكەدۇنيەكان لەم ھەنگاوانەدا پيشوازييان ليكردن، بەلام لەدواييدا
بولغارەكان وەكو داگيركەر ھەلسوكەوتيان دەرکرد، خەلكى
مەكەدۇنياش قاردار مەكەدۇنيا بى ھىوا بوون.

دارو دەستەى تيتۆ لەسەرەتادا لە مەكەدۇنيا سەرکەوتنى بەدەست
نەھيئا، چونكە لايەنگرى بولغارەكان بوون، لەكۆتايى ۱۹۴۳دا
جەماوہرى دارودەستەى تيتۆ زيادى کرد، چونكە ھەستى
مەكەدۇنيەكان بەرامبەر بولغارەكان گۆراو چوونە پال تيتۆوہ لەكاتى
شەپرى دووہى جىھانىدا دەست و پيۋەندەكان بە سەرۇكايەتى تيتۆ

كۆماری مەكەدۇنیا يان دروست كرد، بۆئەۋەى بېيتە پردىك لەنيوان
 يۇغۇسلاڧيا و بولغاريا دا سەرۆكى بولغاريا ديمترۇف خۇشحال بوو
 بەيىرى تيتۇ بۆيەكگرتنەۋەى، قاردار مەكەدۇنياى يۇغۇسلاڧيا
 لەگەل(پيرين) مەكەدۇنياى بولغاريا، بەلام ئەم ھاريكاريە كورت بوو
 چونكە تيتۇ لەكۆمترن سالى ۱۹۴۸ دەرکرا، نيوانى كۆماری
 مەكەدۇنيا و بولغاريا خراپ بوو بەم شيۋەىە دەسەلاتى كۆمونيىزم
 سالى ۱۹۴۶ بەشى زمانى مەكەدۇنى لەكۆليژى فەلسەفە لە پايتەختى
 سكوب كردهۋە، سالى ۱۹۵۳ ئامۇژگاي زمانى مەكەدۇنى كرايەۋە،
 ھەرۋەھا كىتابىكى زۆر لەسەر ميژۋوى مەكەدۇنيا چاپ كرا. كليىسەى
 ئەرسۇدۇكسى مەكەدۇنى لە كليىسەى ئەرسۇدۇكسى سېرى
 جوداكردهۋە، ئەم ئەھەنگاۋانە ھەنگاۋى گرنگ بوون بۇ نەتەۋەى
 مەكەدۇنى نوي، سالى ۱۹۶۷ كليىسەى مەكەدۇنى سەربەخۋىى خۋى
 ۋەرگرت، كليىسەى ئەرسۇدۇكسى سېرى دانى بە كليىسەى مەكەدۇنى
 دانەنا، بەم جۆرە مىرى توانى ھەستى خەلكى بەرامبەر بەخۋى
 رابكيىشىۋ لە بولگارەكانى بكاۋە، ھۇشيارى نەتەۋەىى لەمەكەدۇنيا
 پەرەى پيدرا، كەمە نەتەۋە بوونە، گەليكى سەربەخۋ لەچۋارچيۋەى
 يەكيىتى فيدرالى يۇغۇسلاڧيا دا، بەلام بارى سياسى و ئابۋورى و
 كۆمەلايەتى يۇغۇسلاڧيا لەھەشتاكاندا بەرەو خراپى چو، ئەمەش
 مەكەدۇنياى گرتەۋە، دواى ئەو گۆرانكاريانەى كەلە سالى ۱۹۸۹ دا
 پويىدا، يۇغۇسلاڧيا و ئەۋروپاى رۆژھەلاتى گرتەۋە شيۋەىەكانى
 دەسەلاتدارى مەكەدۇنيا ريگايان بەفرە حيزبيىداو يەكيىتى فيدرالى
 يۇغسلاڧيا ھەلۋەشايەۋە، سالى ۱۹۸۹ دەستورى نوي داريژرا
 لەجياتى دەۋلەتى گەلى مەكەدۇنيا كەمە نەتەۋەىەتيەكانى ئەلبان و
 تورك بوون بەدەۋلەت و نيۋ نەتەۋەىى گەلى مەكەدۇنيا. تىپى ۋەرزشى

تۆپى پى ھاواريان دەکرد و دەيان وت (دیرسالون) ھى ئیمەيە، لەسەر سنوورى سېرپ و مەكەدۇنيایە، سالى ۱۹۵۳ بە سېريا درا، ھەروەھا ھاواريان دەکرد بژى يەكيتى مەكەدۇنيا، رۆشنېرەكانى مەكەدۇنيا سالى ۱۹۹۰ (بزوئەھى كاربۇ ھەمووان) (MAAK) يان لەمەكەدۇنيا چيكرد، بەسەرۇكايەتى شاعىرو سەرۇكى نووسەران (ئەنتى بۇبۇقسكى). لە ۴ فېبرىوهرى ۱۹۹۰ دا خۇ پيشاندانىكى گەرەھ نزيكەى سەدو بىست ھەزار مەكەدۇنى لەپايتەختى سكۆبى سازيدا بۇ جەخت كرده سەر شوناسنامەيان و نارەزايى دەرېرېن بەرامبەر چەوساندەھى مەكەدۇنى بولغاريا و ئەلبانيا و يۇنان، خۇپيشاندانەكە لەكاتى سەردانى سەرۇك وەزيرانى يۇنان (كۇنستانتىن ميسۇتاكىسى) بوو، بلغراد سەرەخۆى مەكەدۇنيای ناوى، دەيەوى لەژېر چوارچيۆھى سېريا بىت، ھەروەھا يۇنانەكانيش چونكە مەكەدۇنيا ئەگەر سەرەخۆ بىت، گىروگرفت بۇ مەكەدۇنيای يۇنان چى دەكات.

لەمانگى يونى ۱۹۹۰ دا بزوئەھى مەكەدۇنى شوپشگىپرو حيزبى يەكيتى نيشتمانى ديموكراسى دروست بوون، سەرۇكى حيزب (جيورجى ئيفيسكى) ھەول و كۆششى دەکرد بۇ يەكگرتنەھى مەكەدۇنيەكان لەدەولەتیکدا، چاكردىنى پەيوەندى لەگەل كۆمارى سلۇڤينيا و كرواتيا، لەمانگى ئاگوستى (۱۹۹۰) دا پىكخراويكى دى دروست بوو. كەلايەنگرى بولغاريا بوو.

ئەم پىكخراوھ ناوى (بولغاريا قاردار مەكەدۇنيا) بوو ئەم پىكخراوھ دژى بىرى نيۆ نەتەھىي مەكەدۇنى بوو، لەھەمان كاتدا بانگاشەى يەكيتى مەكەدۇنى يۇغۇسلافييا و يۇنان و بلغاريای رادەگەياند.

- 1- Tidskriften makedonia, N 4,1994.
- 2- Tidskriften makedonia, No 7, 1995.
- 3- Alan philips: Word directory of minorities USA.
- 4- Laszlo Hamori, Erik Gate: Words politiskt Lexikon stockholm, 1967.

میژووی خه باتی گه لی چیچان

چیچانیه کان به زیره کی و ئازایه تی و پوو خوشی یه وه ناسراون،
هه رکه ته نگه تاو بکرین به ره و چیاکانی قه فقاس مل دهنین.

نهیننی ئهم سه رکیشی یه و یاخیبونه له م پارچه زهوی یه دا. بو
خیله کی گه لانی قه فقاس ده گه پیته وه که چیچانیه کان کۆنترین و
په سه ن ترین گه لانی ناوچه که ن، که هه ر له دیر زه مانه وه له لایه ن
ئیمپراتۆریه تی بیژهن تی و فارسی و عوسمانی و ئه لمانیه وه شهریان پی
فرۆشراوه چونکه شوینیکی ستراتیجی باش و سامانیکی به فه پری
له نه وت و کانیا ن هه یه.

شوینی جوگرافی :-

چیچان ده که ویتته خالی دریزه وه بووی سه رووی چیا ی قه فقاسی
مه زنه وه له نیوان ده ریای په ش و ده ریای خه زه ردا به دریزایی سه دو
بیست کیلۆمه تر له سه ر که ناره کانی خوارووی پووباری تورکی
میژووییدا دریز ده بیته وه.

له باکوورو رۆژه لاته وه ولاتی داغستانه، له باشووری پووباری
(ئانادی)یه، له رۆژئاوا دا ولاتی (ئه نغوش)ه.

بنه چه ی چیچانیه کان :-

(هیرو دۆت) له باره ی بنه چه ی چیچانه کانه وه ده لیّت: چیچانیه کان
له وه چه ی شه رکه سن که له که ناره کانی رۆژه لاته ده ریای قه زوین

دەريايان بەر لەوہی پووبکەنە رۆژھەلاتی قەفقاس و لەکەناری (پووباری تورک) جیگیر بن.

دانیشتوانی سەرروی قەفقاس کە لەگەلانی و بناخ و ئەدیغە و ئەستین و داغستانی و ئازەری و جۆرجی و ئەرمەن و کورد پیک هاتوون، بەسوار چاکی و جوامیری و بەژن و بالا کە لەگەتی بەناوبانگن، ژمارە ی دانیشتوانیان دەگاتە نزیکەی بیست و سی ملیۆن.

مێژووی داگیرکردنی چیچان

بۆ جاری یەکەم سالی ۷۲۷ زایینی لەشکری ئیسلامی گەیشته خوارووی قەفقاس و توانی سەرکەوتن وەدەست بەینی و حکومەتی ئیسلامی دابمەزینی کە زیاتر لە چوار سەد سالی خایاند. سالی ۱۲۳۶ جەنگیزخانی مەغولی قەفقاسی داگیرکرد و دەستی کرد بە تیکدان و وێران کردنی، دواي خوی تەیمور لەنگ کەوتە گیانی دانیشتوانە کە ی بەناچاری بەرەو چیاکان ملیان نا.

روسیا لە گەل چیچانیەکاندا

سالی ۱۵۰۰ زایینی روسیای قەیسەری بایەخی بە قەفقاسدا. کاتی هەوالی شەق کردنی کەنالی نیوان پووباری (دۆن و قۆلگای) بیست لە لایەن عوسمانیەکانەو، روسیا بریاریدا کە ناوچە کە داگیر بکات و پرۆژە کە هەلۆەشی نییەو، لە لایە ک خوی بگەیه نییە دەریای خەزەر بۆ مسۆگەرکردنی ناوچە ی ئاوی گەرم، لە لایەکی ترەو هەپەشە لە بەرژەوەندی بەریتانیاش بکات، بەلام تەتەری قەرەم بەرەنگاریان بوونەو بەرەو مۆسکۆیان کردنەو. هەرچەندە پوسەکان بەشەرو ناکوکیەو لە گەل (کۆلۆنیالات) ی غەرییدا خەریک بوون، توانییان کۆنترۆلی قەفقاس بکەن، رۆمان نووسی گەرە ی روسیا

تۆلستۆی (باپیری رۆمان نووسی ناسراو) بترسی گه‌وره سالی ۱۷۲۲ راپورتیکی نهینی پيشکەش کرد بۆ ئەوەی دەسه‌لاتی پووس له باشووردا به‌فراوان بێت، سالی ۱۷۳۹ قەيسەرەکان گەيشتنه دەريای ئازوف ئيمپراتۆريەتی عوسمانی نه‌یتوانی به‌ره‌نگاریان بێتە‌وه، ئەمەش بووه هۆی ئەوەی کە هانی قەيسەرەکان بدات (کاترینی دووهم) هیلی قەلایی دروست بکات، له قەفقاس و به‌دریژیی چيچان له پووباری تورکە‌وه تاكو دەريای ئازوف له ئەنجامدا عوسمانیەکان شکان، له سالی ۱۷۷۴دا به‌پێی ریککەوتنی قەرەم وازيان له‌ناوچە‌که هینا و قەيسەرەکان به‌دریژیی دەريای پەش، شوین پێی خویان به‌هیز کرد، به‌هۆی شە‌پروش‌پۆر و گە‌مارۆی دريژخايە‌نه‌وه، دانیش‌توانی قەفقاس تووشی کوشتن و له‌ناوچوونی به‌کۆمە‌ل بوون. به‌هەزاران گونده‌کانیان به‌جیهیشت، ئەم هەموو کارەساتانە پێگای له‌به‌رگري کردن و رزگارکردنی (ئەنجەل) نه‌گرت، توانییان له‌ویدا ئیمارەتیکی سەربه‌خۆ پیکە‌وه بنین، سالی ۱۸۲۸ شە‌پێکی دريژخايە‌ن له‌نیوان پوسیای قەيسەری و دە‌ولە‌تی عوسمانی پووی‌دا، که نزیکە‌ی سی سە‌ده‌ی خایاند، تاوه‌کو گە‌لانی قەفقاس به‌تایبه‌تی چيچانیە‌کان ئازادبوون، (لیوتۆلستۆی) پومانووس که ئەفسەرێک بوو له‌شکری پووسدا له‌ گوندی (ستار اغلاد کوفسکایا)ی چيچانی‌دا، به‌م شی‌وه‌یه تاقیکردنه‌وه‌ی خۆی له‌ چیرۆکی _سوستبول له‌ ئایاردا) ده‌گیریتە‌وه‌و ده‌لی چيچانیە‌کان گە‌لیکی پوو‌خۆش و ئازاو جە‌سوورن، عاشقی ئازادین، له‌ سالی ۱۸۳۷دا، دوا‌ی شە‌ش سال له‌ کوشتارو ویرانکاری پووسە‌کان له‌شکریان له‌ چيچان کیشایه‌وه تاوه‌کو ماوه‌ بدن به‌فراوان کردنی باکوورو رۆژه‌لاتی قەفقاس له‌ژێرچاودی‌ری ئیمام (شامل)دا. کارل مارکس ده‌لی: بپروان ئەم گە‌له هەرچه‌نده توانای کە‌مه به‌لام

توانی پالەوانییتی له پیناوی ئازادیدا بنوینیت، بۆیه پیویسته وانهیان لی وهریگرن. (تروناو) که یهکیک بووه لهو کهسانه ی به شداری کردووه له هیرش کردنه سهر چیچانیه کان، له باره ی ئازایه تیانه وه دهلی: هیچ هیژیک ناتوانی له ناویان ببات، ئهوپه پری ئازان، زیره کن له کاروباری سه ربازیدا، به خیریایی هه ل دهقۆزنه وه له هه له کانمان سوود وهرده گرن، له سالی ۱۸۵۳ دا ئیمام شامل هیژی به رهو جوړجیا برد بو ئه وه ی دهسه لاتی پووس دوورخاته وه. پووسه کان ناچاربوون گه مارۆیان بدهن و زیانیکی زۆریان پی بگه یه نن، له سالی ۱۸۵۶ دا به ته واوی کهوتنه ژیر دهسه لاتی پووس و پووسه کان کهوتنه بلاوه پی کردنیان به بیانوی ئه وه ی که ناوچه که دواکه وتوووه بو په ره پیدانی ئابووری ناوچه که هه ولده دن.

له نیوان سالی ۱۸۵۹ و ۱۸۶۶ دا به خهستی بهرنامه ی کوچ پی کردنیان له لایه ن پووسه کان خرایه کاره وه. له سه ره نجامدا به شیکیان به رهو دهوله تی عوسمانی و به لقان و رۆژه لاتی ناوهراس ت کوچیان کردو به هه زارانیا ن له ریگادا گیانیا ن له ده ستدا.

له سالی ۱۸۷۷ دا راپه ری نی چه کداری دهستی پیکرده وه، به سه رۆکایه تی مریده کانی ئیمام شامل (که ناوی حاج عه لی به گ) بوو ئه م جاره ش پووسه کان له خه لتانی خوینیان وهردان به لام پرۆسه ی چۆل کردنی قه فقا س له پاش پیکه وتنی سالی ۱۸۷۸ کاری پیکرا به و پی یه هه موو شه رکه سه کان که نیشه ته جیی سنووری هه ردوو دهوله تن، به رهو دهوله تی عوسمانی کوچیان پی بکریت.

چیچانه کان له پاش شوړشی ئوکتۆبه ر

چیچانیه کان به گه رمیه وه پیشوازیان له شوړشی به لشفه فی کرد، که چی له سالی ۱۹۲۶ دا، مۆسکو ئه لف و بی عاره بی قه دهغه کردو

گوڤرى به ئەلف و بىي لاتىنى، لەكوٽايدا ئەلف و بىي سىرلىكىيان بەسەردا سەپاندن كە بەھىچ جوړىك لەگەل څاسىهەتى تايبەتى زمانەكەيان نەدەگونجا. لەنيوان سالانى ۱۹۳۶ - ۱۹۳۸دا، ستالين نزيكەى هەشت هەزار چىچانى تەفرو توناكردو بەرهو كازاخستان و سىبىرياي دورخستنهوه. سەرەپاي سى هەزار چىچانى لەگەل هينى سوڤيه تيدا دژى نازيه كان دەجەنگان، لەنيوان سالانى ۱۹۵۷-۱۹۵۹دا دووسەدو بيست و سى هەزار چىچانى و ئەنگوشى بو شوينى خويان گەپانەوه بەم جوړه ژمارەيان لە سالى ۱۹۸۹دا گەيشته مليونىك.

(جەوهەر دۇدايىڤ) گەيشته پلەى سكرتيرى حيزبى شيوعى ناوچەيى و جەنرال لە جەيشى پرووسدا. لە سالى ۱۹۹۱دا سەربەخويى چىچانى راگەياندا. (يلتسن) گەمارۆى ئابوورى بەسەرياندا سەپاند و لە سالى ۱۹۹۴دا هيرشى سەربازى كرده سەر چىچانیه كان و پايتەختەكەيانى (گروژنى) داگيركرد، سەرنجامى شەپەكە بووه هوى كوچ كردنى نيومليون و كوژرانى بيست هەزار چىچانى، سەرەپاي پينچ هەزار لە لەشكرى رووسيدا (سولجنتسين) لە ديمانه يەكى پوژنامەگەرى ووتى: شەپى چىچان هەلە يەكى سياسى گەورەيه قەوارەكەى دەبىتە كارەساتىكى سياسى، بەتايبەتى لەپرووى پەيوەندييهوه لەگەل ناوچەى قەوقازو جيهانى ئىسلاميدا، سولجنتسين حكومەت و پەرلەمان و پاي گشتى و پوژنامەگەرى تاوان باركرد كەهەولئى كپ كردنى ئەم هەوالەيان ئەنجام داوه، لەهەمان كاتدا چىچانیه كانى تاوانباركرد كەكارى تيروستانه دژ بە پرووسەكان جيبەجى دەكەن، بو سى سال دەچى كە چىچانیه كان لەلايهن خويانەوه سەربەخويى خويان راگەياندوو، سولجنتسين داواى كرد كەوان لەم ولاتە بهينن بەتايبەتى زۆربەى زۆرى دەنگيان داوه

بەدەرچوون لە یەکیټی ڕوسیا دا پیویستە سنورەکانمان لەگەڵ
 چیچانیەکاندا دیاری بکەین بۆ ئەوەی قاچاغچیهتی لەسەر سنوردا
 نەکری و هەموو ئەو چیچانیانەی لە ڕوسیا دەژین، دەبی داوای
 جێنشینیان لی بکریټ یاخود ڕوسیا بەجی بهیڵن و بەرەو ولاتی
 خۆیان بگهڕێنەو، هەرەها سولجنتسین باوەری وایە کە لییان بگهڕێن
 سەرەخۆ بن، چونکە خۆیان بۆ ژێر رکیفی ڕوسیا دەگهڕێنەو، جا
 پرسساریک خۆی قیت دەکاتەو لەبەرچی مۆسکۆ توندوتیژی دژی
 چیچانیەکان بەکارهێنا چونکە چاکی دەزانی کە هەرچەندە
 چیچانیەکان بەرگری بنویئن دەتوانی تەرزووی کێشەکە بەلای
 خۆیاندا بشکێنیتەو، چونکە زۆربەی ولاتی جیهان و
 نەتەوێه کگرتووێهکان بەتەنگ سەرەخۆیی چیچانەکانەو نین و
 بەگروگرتیکی ناوخۆیی دادەنن، لەبەر ئەوەیە لە ئاست
 ئیشت و ئازاری چیچانەکاندا بی دەنگن و بەم جوړە یلتسن دەتوانی
 چیچانەکان بخاتە ژێر یەکیټی فیدرالی روس و بی ئەوەی لە ڕووی
 دبلۆماسیەو هیچ ئاستەنگیکی بیته ڕی، بە پیچەوانەو ئەوروپای
 رۆژئاوا یارمەتی دەدەن بۆ بنیات نانەوێه ئەو شوینانە ی کە لەشکری
 ڕوس کاول و وێرانیان دەکات.

لەمانگی تەمووزی ئەم سالدا دۆکۆزاگییف سەرۆکی حکومەتی
 چیچان کە لە لایەن (یلتسن) هەو پشەتگیری لی دەکری،
 ڕیککە و تننامە یەکی مۆرکردوو، کە ئۆتۆنۆمیەکی سنوردار بە چیچان
 بدری، ڕیاریشە لە ۱۷ ی دیسبەمەردا هەڵبژاردنیک لە چیچان بکری،
 ئەم ڕیککە و تننامە یە لە لایەن ڕاویژکارەکانی تری چیچانەو پەسند
 نەکراو، بۆیە جەوھەر دۆدایییف بەر لەوەی لە لایەن ڕوسەکانەو
 تیرۆر بکری ڕایگەیاندا کە شەرەکیان لەگەڵ حکومەتی ڕوسیا تا

ئىستا لەسەرەتادايەو دووپاتيشى كىردەو كەكارى تىرۆرسىتى ھەرگىز لەگەل پروسەكاندا ئەنجام نەدەن، بەلكو خەباتى پارتىزانى پەپرەو دەكەن تا سەرەخۆيى خۆيان بەدەست دەھيئن.

جاريكى تر نوینەرانى روسيا لەگەل چىچانەكان كۆدەبنەو بەمەبەستى راگرتنى شەپرو پىكدادان لەلايەك، لەلايەكى ترەو خۆش كردنى زەمىنەيەكى لەبار بۆ سەرکەوتنى يلتسن لەھەلبژاردندا كە لەمانگى حوزەيراندا ئەنجام دەدرى.

رادیۆى BBC یش بلۆى كىردەو كە حكومەتى پروسيا بەرنامەى كارى لەبارەى رهوشى نايندەى كۆمارى چىچان پىشكەش كرد كە لەدەقەكەيدا ئامارە بۆ سەرەخۆيى چىچان نەكراو، بەلام بەپىي پىلانەكە چىچانەكان لەناوچەكەدا دەسلەتتى دارايى و بەروبوومە تايبەتیهكانيان پى دەدرى، ھەرۋەھا پىلانەكە كۆمارى چىچان وەكو ولاتىكى خاوەن فیدرال لەچارچىۋەى پروسيا وەسف كىردەو.

(فىكتۆر چىرنۆمىردىن) سەرۆك وەزىرانى پروسيا پرايگەياند ئەگەرچى جەنگاۋەرانى چىچان پازى نىن لەسەر ھەردوو رىككەوتننامەى پىشۋوى تايبەت بە ئاگرپرو ئالوگۆپى دىلەكان كە لەگەل مۆسكۆ گەللەيان كىردبوو، مۆربەكەن، بەلام وەفدى ولاتەكەى بەردەوام دەبى دانوستاندن لەگەل وەفدى چىچانەكان كە بىرپارە (لەنازەران) پايتەختى كۆمارى ئەنگۆش دەست پى بكا تەو. ھەرۋەھا (چىرنۆمىردىن) گوتى ھىزەكانى پروسيا رىگا بە چىچانىەكان نەدەن كەخۆيان لەھەردوو رىككەوتنى پىشۋو بدزەنەو.

ئازانسى دەنگوباسى ئىنتىرتاس لەزارى (سىرگى گلەنتشكوى) لىپرسراوى روسياۋە پرايگەياند كە چىچانەكان تاكو ئىستا سوورن لەسەر ئەوەى مەسلەى سەربازى و سياسى پىكەوە باس بكرىن،

له بهرامبهر ئه وه شدا پوسيا مهرجی کشانه وهی هیزه کانی به دامالینی
چەك له چیچان گری داوه.

ئه و سه رچاوانه ی كه بو ئه م باسه سوودم ئی وه رگرتوون
ئه مانه ن.

1- Patrik Karam, Les guerres du Caucase, Paris, 1995.

۲- ((الشيشان بلاد مكوته بالحلم و الاساطير و المقاومة)) مجلة العربي العدد
۴۳۸، ۱۹۹۵.

۳- ((حرب الشيشان و الكسندر سولجنتسين)) جريدة الحياة، ۱۴ ايار ،
۱۹۹۵.

ولاتی باسك

جوړی خوین و لیځولینه وهی جیناته کان دهری دهخنه که
باسکه کان گه لیکن له هه موو گه لانی نه وروپا جوداوازن، پيش هاتنی
هوژه هیندو نه وروپییه کان، نه وان له ناوچه ی پیرینیزو چیاکانی
کانتابری، په گیان داگوتاوه، وهکو په ندکه دهلی: - ((پیش نه وهی
گاشه بهرد گاشه بهرد بی، باسکه کان باسک بوون)) .

ولاتی باسک (یان ولاتی زمانی باسک) وهکو باسکه کان به نه ته وهی
خویان دهلین، له سهر سنوری فرهنگسی - نه سپانی و به دریژایی
پیرینیزی روژئاوا بلاو بوونه ته وه، به دریژایی چاخه کان، شه پوولی
پومه کان، فیزیگوتنه کان، عه ربه کان، فرهنگسی و نه سپانه کان به سهر
ولاته که یاندا تیپه ریون، به لام باسکه کان به رگه یان گرتووه، به زوری
خووره وشتی خویان له ناو چیاو لیږه کانداه سهر بر دووه، بو نه وهی
بیانپاریزن، هه مان پیرینیزکه نه سپانیا له به شه که ی تری نه وروپا جیا
دهکاته وه باسکه کان یه ک دهخات.^(۱)

باسکه کان به نه ته وهی خویان دهلین (Euskal Herria) واته
ولاتی زمانی باسک که له هوت هه ریڼم پیک دیت، سی هه ریڼم
له بنده سستی فرهنگسadan و چوار هه ریڼم که ی تریش له ژیر دهستی
نه سپانیا دان، سالی (۱۹۸۰) سی هه ریڼم که ی نه سپانیا، بزکایا و
نهرابا و جیپوزکا و به په رسمی یه ک خران وهکو جقاتی ئوتونومی باسک،
به لام ولاتی باسک له سنووره په سمیه کان تیډه په ری و زمانی زگماکی
کونینه که یه کیان دهخا، زمانه که (۵۰۰۰) پیڼج هه زار سال پیش

ئىستا لىرە قسەى پى كراو، پىش ئەوۋى ھىندوئەروپپەكان بىن وبە سەر كىشورەكەدا بلاوبىنەو، ئەمپۇش زمانەكە لەناو شارەكان ولەلايەن شوانەكانى ناو شاخان قسەى پى دەكرى، (ھەرىمەكانى لاپوردى وبىھى نافارۋاوا زوبىرۋا)ى سنورى ئەسپانیاو ژىر مەوداى سىاسى فەرسا ولاتى باسكى باكور پىك دىنن، كەچى ھەرىمەكانى جىپوزكاواو بىزكاياو ئەراباونا فارۋا جارىكى تردابەش دەبن. ئەو سى ھەرىمەى جقاتى ئوتونۇمى باسك پىك دىنن ئەوۋى دوايش خوى جقاتىكى ئوتونۇمىيە بۇ خوى))^(۱)

((باسكەكەكانى پۇژئاواى چىايى پىرىنىزى لەلاى فەرسا لەبنەچەدا لەھەرىمى باسكى ئىسپانیاو ھاتون- ئەم كەمە نەتەوۋىيانە ھىچ كىشەيەكان لەگەل دەولەتى فەرسادا نىيە، چونكە ھەموو مافىكىيان پارىزراو، وەكو فەرسىيەكان مامەلەيان لەتەكدا دەكرىت وەكو ئىتالىاكان و ئەلمانەكان و ئەسپانەكان كە لەدەوروبەرى فەرسادا دەژىن))^(۲)

پىوانەكەى نىزىكەى (۲۵) ھەزاركىلۇمەتر چوار گۆشەيە، ژمارەى دانىشتوانى پىنچ مىيونە سى مىيۇن لەئەسپانیا دوو مىيۇنەكەى تر لە فەرسا دەژىن، جگە لەھەندى ئاوارەى باسك كە لە مەنفاكانى ئەوروپا بەتايىبەتى ئەمرىكاو ئوستراليا ژيان بە سەر دەبن.

بیروبوچوونی شاعیرونووسه رانی فرهنسی له باره باسکه کانه وه.

هه موو ولاتیک له شوینی باودا هاوبه شن، گهلی باسک له گهلی شتی
تردا نه وهی بو ماوه ته وه که فولتیر باسی کردووه دهلی: - ((گهلیکی
بجووکن که له سه پیرینیز بازینیی و سه ماده کهن)).

دونی لانگلو (DENIS LANGLOIS) پاریزهر و نووسه ری
فرهنسی، دواي وهرگرتنی خه لاتي مافه کانی مروقه، له باره ی باسکه وه
نووسیویه تی ((له سه خوانی نه وانم خواردووه، له ژیربنمیچیان
خه وتووم، له گه لیان دواوم و دلم پرهیوا بووه، جقاتیکی راسته قینه م
بو ده رکه وت، له وانه نا که شتی فولکلورین وله سه ره فه ی
موزه خانه کان داده نرین، به لکو جقاتیکی زیندوو که خاوه نی زمان
وکولتوری دیرینی خو ی هیه که به ئاواتی دوا پوژه، نه مانه گه لیکن،
یه کگرتن ودوستایه تی و برایه تی نیوانیان ته نیا هه ر قسه نییه، نه مانه
چقاتیکن ریزیان ده که نه یه که له به رامبه ر مه ترسی دا، به لام خه لکه که
گورانی ده لی و سه ما ده که ن نه که ته نیا بو خوشی، به لکو له نه نجامی
هه ست کردنیکی قوولی به وه ی که له ژیان دان.

میژووی خه باتی باسکه کان

گهلی باسک زور به توندی تی ده کوشن له پیناوی مافی ره وای
گه له که یان و پاراستنی داب ونه ریتی میلی تایبه تی خویاندا، به
دریژایی میژوو له خه بات و تیکووشانی بی وچان دان سه ریان بو
داگیرگه ران شو رنه کړدووه و به رده وام به رهنکاری شالاوو هیرشه کانی
داگیرکهران به تایبه تی فرهنسی و نیسپانی بوونه ته وه، نه م گه له ئازاو
چاو نه ترسه، بی کۆلدان بو دامه زرانندی ده وله تی نه ته وایه تی له

ههول و كۆشش دان، بۇ ئەم مەبەستەش گيان دەبەخشىن، بۇيە
مىژووى ئەم گەلە تىكۆشەرە، مىژوويەكى خۇيىناوى ھەيە كە لە
مىژووى گەلى كورد دەچى، ماوھەيەكى دوورودىرژە ئەم ھەريىمەي
باسك بەتايىبەتى ئەو بەشەي لەبن دەستى داگىركەرى ئىسپانىيادايە.

((سەرھەتاي بزوئەنەوئى نوئى پاميارىي وچەكدارى ((باسك)) بۇ
سالى ۱۸۹۵ دەگەريئەو. ئەو سەردەمە لە خەباتى پەوئى نەتەوئى
باسك دا، بە قۇناخىكى نوئى بوژانەوئى نەتەوئى دادەنرى، چونكە
((سابىنۇدى ئارانە كويرى)) باوئى بزوئەنەوئى رزگارخوئى باسك،
بيناي فەلسەفەي نەتەوئى باسكى كرد وچەمكى نەتەوئى باسك
ووولائى يە كپارچەي باسك و ئارم و نىشانەو ئالاي ئۆسكادىي
يگگرتووى دانا، ئەمە بوو ھۆي بزوئەنەوئى پۇشنىرىي بە ئاگا
ھاتنەوئى مىللى لەسەرتاسەرى ئۆسكادىي داو بەتايىبەتى لە
باشوورى ئۆسكادىي دا كە بە پىكھىنانى (پارتى نەتەوئى باسك-
P.N.V) خەباتى گەلى باسك بوو، خەباتىكى پاميارى، كۆمەلەيەتى،
شەھىد بوونى و رابەرو پىشەوئى بزوئەنەوئى، لە تەمەنى ۳۷ سالاندا
بەدەستى ئىسپانىيە داگىركەرهكان ولە يەكى لە بەندىخانەكانىدا،
ئەوئەندەي دىكە تاوى بە كپەو گېرى ئەو خەباتە رزگارخوئى
سەند. (۴)

سالى ۱۹۳۱ رژىمى پاشايەتى روخا و رژىمى كۆمارى دامەزرا،
باسكەكان رۆلىكى گىرگىيان گىرا، (بە سەرۆكايەتى خۇسىيە
ئەتئۆينۇدى ئاگرى) بۇ چەسپاندنى مافى چارەنووسى گەلەكەيان، لە
(۱۵)ى حوزىرانى سالى ۱۹۳۱ دا پاپرسىكى ئازادىيان لە ناوچەكانى
جىپوزكا، بىزكايوئەراباسازكرد. لە ۸۲٪ى دەنگەكانىيان بە دەست
ھىنا.

لە سالی ۱۹۳۶ فەرمانەرەوای کۆماری ئیسپانیا، یاسایی ئۆتۆنۆمی بە ھەرییمی، جیپوزکا، بزکایاو ئەرەبا بەخشی و سەرۆکی یەکییتی سیاسی نوێ ی بۆ ھەلبێژارد، بەلام سالی ۱۹۳۷ رژیمی دیکتاتور (فرانکو) یاسای ئۆتۆنۆمی پەت کردەو و حکومەتی باسک بەرەو مەنفای مەکسیک چوو^(۵)

نزیکی سە و پینچ سالە بزوتنەوای ئیتا (ETA) ی جودا خواز لە شەپێکی توندو بە ھێزدایە لە دژی فەرمانەرەوای ناوەندی ئیسپانیا و بەردەوام گیرمە کیشە بۆ حکومەتی ناوەندی دەنیتهو، بەسەرۆکایەتی (ئیری باتاسونا) کەچەندین جار لەبەرپەچی ھێرشێ دپندانە داگیرکەری ئیسپانیا پێگای تۆقاندن و کوشتنی گرتۆتە بەر بەرامبەر بەمەش حکومەتی مەدرید بەدەیهەا لەئەندامە چالاکەکانی لەگرتوو خانە ئاخیو، پێکخراوی (ETA) کورت کراوی ولاتی باسک و سەرەستی، سالی ۱۹۵۶ لەکۆبونەو یەکی نەھینی دا دروست بوو کەئالاکەیان (۱=۳+۴) کە مانای خستە پالی چوار ھەریمی ئیسپانیا بەسێ ھەریمی فەرەنسا دەگەیهنی تاکو بەسەر یەکەو دەولەتیکی ئازاد و یەگرتوو پێکەو بنین. (لەسالی ۱۹۶۱) ھو ئەم پێکخراو پڕۆسیسی سەربازی ئەنجام داو، بەدانانی تەقەمەنی تەقاندنەو لەبارەگاکانی لەشکرو پۆلیس دا، یەکەم جقین یان لەسالی ۱۹۶۲ کرد، بەدیار کردنی شوناسنامە ی شۆرشگێریان و لەسالی ۱۹۷۲ دا سەرەک وەزیرانی (بلانکو) ی حکومەتی فرانکو یان تیرۆر کرد لەمەدریدی پایتەخت دا^(۶) لەسالی ۱۹۷۸ دا یاسایەکی نوێ دەستووری دەرچوو کەمانای ئۆتۆنۆمی بەھەریم دا، دانیشتوانی لەسالی ۱۹۸۰ دا ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەیی دیاری کرا، بەلام پێکخراوی ئیتا و بالی سیاسی ئەم شیوازە ی پەت

کرده وه و له سالی ۱۹۸۳ دا بآلی سیاسی ریکخراوه که وازی له توند و تیژی و توقاندن هیئا و شیوازی ریککه و تننامه ی له گهل میریدا په پره و کرد، هر له سالی ۱۹۸۸ له جه زائیردا بآلی سهربازی له گهلدا بوو.^(۷)

جگه له ریکخراوی (ئیتا)، له ولآتی باسکدا پارتی تر هه ن که داوای جیابونه وه ده که ن له وانه پارتی نیشتمانی باسکی، حیزبی ئیسکوکارنا سونا و ریکخراوی ئیتا کیشه یه کی زوری بو حکومتی ناوه ندی ئیسپانیا نایه وه، سالی ۱۹۷۵ حکومتی ئیسپانیا هه لسا به هه لواسینی پینج ئەندامی چالاک، دوو سهرکرده ی ئیتا و سئ سهرکرده ی به ره ی شورشگیر ی ماوی به تاوانی کوشتنی پیاوانی پولیس تاوانبار کرابوون ئەمهش بووه هوی به رز بوونه وه دهنگی ناپه زایی له جیهاندا به به رژه وه ندی ریکخراوی باسک شکایه وه و سهرۆکی ئەو کاته ی مه کسک داوای له نه ته وه یه کگرتووه کان کرد که ئیسپانیا له نه ته وه یه کگرتووه کان ده رکری، سهرک وه زیرانی سوید هیرشی کرده سهر (فرانکو) به لئینی دا که یارمه تی ئابووری به شورش بدا، له ئەنجومه نی وه زیرانی ده ره وه ی بازاری ئەوپوپی هاوبهش دا سه رزه نشتی ئیسپانیا کرا به مهش ئیسپانیا تاراده یه ک دووره په ریز بوو.^(۸)

سالی ۱۹۹۸ هه لبرژاردنیکی سهرتاسه ری له هه ری می باسکی ئیسپانی دا ئەنجام درا به لآم ه یچ ئەنجامیکی یه ک لاکه ره وه ی به ده ست نه هیئا چونکه له لایه ک ریکخراوی ئیتا به رپگای ناگر به سته کی له گفتوگوکاندا له گهل مه رکه زدا نه یه توانی شتی به ده ست بخا، هه ره ها پارتی نیشتمانی باسکیش نه یه توانی زۆرینه ی دهنگه کان به لای خویدا رابکیشی، دوا ی هه لبرژاردنی سالی ۲۰۰۰ (خوسیه ماریا ازنا ر) سهرکه وتنی به ده ست هیئا، ئەمهش بووه هوی ئەوه ی سیاسه تی خوی

له گهل حيزبى نيشتمانى باسك دا بگورئ و ئالوزى و ئا ئارامى له نيوان
 حكومهتى مه دريدو حكومهتى ههرىمى باسك سهرى هه لدايه وه، پارتى
 نيشتمانى باسك سياسهتى سهر به خوئى باسكى راگه ياند به شيوازى
 دبلوماسى و سياسى نهك به شيوازى سهر بازى پهره ي به خه بات و
 تيكوشان ده دات. ژيانى ئابوورى له ههرىمى باسكدا گوراني باشى
 به خو وه بينى، به جورئ ريژه ي كرى له ههرىمى باسكدا به رزتره
 له ههرىمه كانى ترى ئيسپانيا، خوشگوزهرانى و چاك بوونى رهوشى
 ئابوورى كاريكى زورى كرده سهر دانىشتوانى ههرىمى باسك، ئه مه
 له لايهك، له لايهكى تره وه پارتى نيشتمانى باسك هه ول ده دا
 كه ريكخراوى ئيتا رازى بكا كه واز له توقانندن و توندو تيژى بهينى و
 بچيته سهر ميژى گفتوگو بو چاره سهر كردنى كي شه ي گه لى باسك وهك
 له ئيرله نده ي سه روو پوو دا. هه رچه نده بالى سياسى ريكخراوى
 (ئيتا) رهتى هه موو كاريكى توندو تيژى ده كاته وه كه ده بيته هو ي
 پشيو ي له وولاتدا و ئابوورى تووشى خراپى ده بئى كه ژيانى خه لكى
 به ره و ترسناكى ده بات، حكومهتى ناوه نديش گفتوگو ي به رده وام
 له گه ل پارتى نيشتمانى ئه نجام ده دات به تايبهتى پاش ئه وه ي
 له هه لبراردندا زورينه ي دهنگى به ده ست هئنا وه. حكومهتى ناوه ندى
 دهيه وي به زمانى هئمن و ئارامى مامه له له گه ل پارتى نيشتمانى بكات
 بو ئه وه ي په يوه ندييه كان به ره و ئالوزى و توندو تيژى نه چيته وه.

سەرچاوهكانى ئەم بـاسه

1- National Geograpy, Nov, 1995.

- ۲- لهئىنتهرنىت وهرگراوه.
- ۳- د. محمد عبد المجيد عامر دراسات في الجغرافيا السياسية والدولة، دار المعرفة الجامعية، اسكندرية، ص ٤٤٦.
- ٤- حوسين محمهد عزيز، خلتەىزاراويى، سليمانى، ٢٠٠٠، ل ٢٦٢-٢٦٥.
- ٥- مجلة السياسة الدولية، العدد (٤٣) القاهرة، ١٩٧٦، ص ١٦٠.
- ٦- جريدة الاهرام، ايتا الانفصالية، القاهرة، ٢٠٠١، بروانة مثنى امين قادر: قضايا العقوبات واثرها على العلاقات الدولية، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٣، ص ٦٠.
- ٧- جريدة السياسية الكويتية، ١٩٩٧.
- ٨- مثنى امين قادر: قضايا العقوبات واثرها على العلاقات الدولية، نفس المصدر السابق، نفس الصفحة.

سەرۆك مېتران قۇناغىكى نوئى بوو

لەمىژووى نوئى فەرەنسادا

لە پېنجى كانوونى دووھى سالى ۱۹۹۶دا، يەككە لەگەورەترين سياسىيەكانى فەرەنساو جيهان ميسو مېتران مائىناوايى لە شانويى سياسەت و ژيان كرد، گەلى فەرەنسا ھەردەم ويئەى ئەم كەلە زاناو سياسەتدارە لە بىر ناكەن، كەدواى ديگول بەگەورەترين سەرۆكى فەرەنسا دادەنریت، ميسو مېتران لە ۲۶ى ئۆكتوبەرى سالى ۱۹۱۶ لەخيزانيكى كاسوليكي بورجوازي، لە گوندى كرناك لەدايك بوو، لەتەمەنى ھەقدە سالىدا پرووى كردۆتە پاريس بۆ ئەوھى لەدوو زانكو بخوينيت يەككيان ياساو ئەوى تريان زانستى راميارى، كاتى خويندنى تەواو كرد، خاوەن چوار بېروانامە بوو، يەككيان لە ئەدەب و دووھميان لە ياساو سيئەميان لە ياساى گشتى و چوارەميان لە سياسىيەت بوو، لە ژيانى رۆژانەيدا كارى پاريزەرو رۆژنامەنووسى كردوون، كە بوونەتە ريگاخوشكەريك تاوھكو لە سياسەتدا گوئى ھونەرى بباتەو، ديارە لە مئالييەوھ ئيشى بۆ دەكرد و وەكو ئامانجى سەرەكى بيت لە ژياندا، لە شەپرى دووھمى جيهانىدا ميسو مېتران بىرىندار بوو، لەھوزەيرانى سالى ۱۹۴۰دا دەسبەسەر بوو، لە ديسمبەرى ۱۹۴۱دا لە گرتووخانە راي كرد، لە سالى ۱۹۴۲دا لە ھۆكومتى فيشيدا كارى مەھەزى گرتووخانەكانى لە ئەستۆ گرت، لەشەپرى بەرگرى سالى ۱۹۴۳دا رۆلى چالاكى گيپرا، ئەندامى يەكەم ھۆكومتى كاتى بوو، سالى ۱۹۴۶ بەجيگرى ھۆكومت ھەلبەرادر او لە

سالى ۱۹۴۷ دا كرا به وهزير، نزيكه ي پانزه پايه ي وهزارى له كۆمارى چوارهدا تاكو سالى ۱۹۵۸ بهرپوهبرد، له سالى ۱۹۵۸ دا چووه پريزي بهرگرى كردن و له سالى ۱۹۶۵ دا خوى بۆ سهروكايه تى ههلبژارد، ههچهنده سهركهوتنى بهدهست نههينا بهلام توانى ۴۰٪ ي دهنگهكان بهدهست بهينيئت و وهكو مونافيسيكي گهوره ي ديگول خوى نواند، له وكتاه وه له خهبات و تيكوشان بهردهوام بوو، بوى دهركهوت كه دهسهلات گرتنه دهست و بهرپوهبردى وولات، دهبيئت حيزيكي سياسى له پال بيت، بويه له سالى ۱۹۷۱ دا دهستى به كۆكردنه وه ي چهپهكان و دامهزاندنى پارتى سوشياستى فهرهئسى كردو توانى زور له لاوان و چينى مام ناوهندى بهلاى خويدا رابكيشيئت، گوپراينيكي بنههري له پارتى سوشياست كرد، بۆ ئه وه ي پيگه ي خوى بههيز بكات، بۆ ئه م مه بهسته هاريكاري له گه ل شيوعيهكان و راديكاله چهپهكان كرد.

له سالى ۱۹۷۲ دا خوى بۆ سهروكايه تى له دژى قاليڤرى جيسكارد ديستان ههلبژارد، به ژماره يه كى كه م شكستى هينا، به لام له سالى ۱۹۸۱ توانى خهونهكانى بهينيئته دى و له شانوى سياسيدا دهسهلات و هيز بگريئه دهست و فهرمانره وايى وولات بكات، له گهرمه ي سهركهوتنا گوتى: ئهستهنگهكان دهستى پيكرد، دهستى به گوپرانكاري ئابوورى كرد، به زياد كردنى مووچه ي فهرمانبه ران و كه م كردنه وه ي ته مه نى خانه نشينى و زياد كرد روژانى پشوودان، ريگاي بهرپه ها كردنى مونافه سه ي ئابوورى ئه وروپيدا، ئه م سياسه ته ي سهري نه گرت بويه له ههلبژاردنى سالى ۱۹۸۶ سهركهوتنى بهدهست نههينا، به لام جه ماوه رى زياد بوو، توانى بۆ ماوه ي دوو سال له گه ل حيزيى راستى شيراكدا كار بكات، به لام له سالى ۱۹۸۸ دا جاريكي تر

لهههلبژاردندا بهسەر شیراکدا زال بوو، بهمهش سهروکایهتی بو ماوهی
 حهوت سالی تر مسوگهر کرد. له ۱۹۹۱/۲/۷ د فهره نسو میتراڼ چووه
 پال ئه مههریکاو بهریتانیا بو ئازاد کردنی کویت، مسیومیتراڼ له
 تهله فزیوندا رایگه یاندو گووتی: ناخوشیه کی کوشنده جیهان
 دهگریتهوه، پاشان گوتی: - هیرش کردن شتی که پرووده دات و
 به کارهینانی چه کی کیمیایی چ له لایه ن له شکری عیراق یاخود
 هاوپه یمانه کان به کاری بهینیت، دژی دهووستین، چونکه ئه گهر ئیمه
 ئه مه به کهن ئه واهه به ره و چه رخی وه حشیه تگه ری ده گه پریینه وه، ئیمه
 له گه ل سه دو په نجا دهوله تدا مؤرمان کردووه، که نابیت ئه م جوړه
 چه که به کار بیت، پاشان جهختی له سه ره ئه وه کرد که ئه م شه ره به هیچ
 شیوه یه که نابیت شه ریکی گه وره ی جیهانی، به لکو به پرزگار کردنی
 کویت کو تایی دیت، جاریکی تر له سالی ۱۹۹۵ پارتی سوشیالیست
 نوشوستی هینا و جاک شیراک حکومه تی گرت دهست به م جوړه
 له ماوه ی چوارده سالی فرمانه روه واییدا توانی زوربه ی زوری
 سه روکه کانی جیهانی ببینیت و هه ولی زوریدا بو یه کی تی ئه وروپی
 به تایبه تی یه کگرتنی فهره نسا و ئه لمانیا، پشتگیری گه لانی جیهانی
 سییه می کرد، به تایبه تی خه باتی گه لی فه له ستین و خه باتی گه لی
 کورد و ئه رمه ن و به ره ره کان، نزیک کردنه وه ی باکوورو باشوور و
 چیکردنی دیالوگ له نیوانیادا.

له ته مه نی هه شتا سالی دا، که سایه تی ناسراوی فهره نسا فهره نسو
 میتراڼ ناوی له میژووی نویدا تو مار ده کریت له کاتی کوچ کردنیدا
 (هلموت کوْل) راویژکاری ئه لمانیا گو تی: به وون بوونی میتراڼ
 ئه وروپا خه ساره تیکی گه وره ی لیکه وت، پیاوی دهوله ت بوو، پۆلیکی
 مه زنی له دروست کردنی یه کی تی ئه وروپی بی نی به تایبه تی قوول

کردنەوێ پەيوەندی نیوان فەرەنسا و ئەلمانیا، لە برۆكسل سەرۆکی لیژنەى ئەوروپى (جاك سانتیر) گوتى میتران یەكێك بوو لەوانەى بەگەرمى بەرگرى لەمەسەلەى یەكیتى ئەوروپى دەکرد، (جۆن میجەر) ووتى: میتران بەشداری یەكى بى پایانى ژيانى گشتى كرد بەتایبەتى لە فەرەنسادا زۆر ئازایانە بەرنگارى نەخۆشیەكى كوشندە بۆوه كە نەخۆشى شیرپەنجەیه.

(جۆرج بۆش) گوتى: میتران لە جەنگى كەنداودا هەلۆیستی دۆستانەى هەبوو، پەيوەندی نیوان عێراق و فەرەنسای خستە لایەكەوه و ووتى: نابێت بەزۆردارى دەست بەسەر دەولەتى بگیریت كە لەنەتەوه یەكگرتوووەكاندا ئەندام بێت.

سەرۆك وەزیرانی سوید ئۆلف پالمە ۱۹۸۶ - ۱۹۳۷

بە قوربانی دیموکراسییەت بوو

شەوی (۲۸) ی شوباتی ۱۹۸۶ ئۆلف پالمە لە سینەمادا لەگەڵ ژنەكەیا بەرەو مال دەگەڕایەو بەبێ پاسەوان و بە پیاسە دەپۆیشتن لەدووری چەند سەد مەترێك كەسیكی چەپەل چاوەنواپی دەکرد، كە ئۆلف پالمە نزیك بۆو، گۆللەبارانی كردو لەچاوان بزربوو، لەدوای خۆیدا لاشەى گەورەترین سەرکردەى میژوویى سویدی بەجێهێشت، كەناویانگی لەسەرچەم جیھاندا ناسرابوو، شەهید كردنى ئۆلف پالمە ھەموو جیھانى ھەژاند، كۆمەڵێك پرسیاری لەدوای خۆیدا پووژاند، كى ئۆلف پالمەى كوشت؟ ھۆى كوشتنەكەى چى بوو؟ بۆچى كوژرا؟ چ لایەنێك ئەم كارە درندەییەى ئەنجامدا؟ ئایا سوید دۆژمنى ھەیە؟ لەبەرچى ئەمە پوویدا؟ ئەم پرسیارانە و چەندان پرسیاری دى تاكو ئیمڕۆ بى وەلام ماوەنەتەو.

كاتى ھەوالى كوشتنى ئۆلف پالمە بلابووە رۆژنامەى (Dagsnyheter) سویدی نووسیبوو چۆن ئەمە لە وولاتى ئیمەدا پروودەدات، لەوانەى شتى وا لە ئەمەریكا یاخود لە ئیتالیا پروودات، بەلام ناتوانرى بەراست بزانییت كە لەوولاتى سوید ئەمە پوویداو، بەش بەحالى خۆم ئەو شەوئى ئۆلف پالمە دلە مەزنەكەى لەلیدان كەوت شەو تا بەیانى خەو نەچوو چاوەكانم، چونكە باوەرم نەدەكرد كە نەك لە سوید بەلكو لەھەموو دنیادا كەسیك ھەبیّت دەستى بچیتە خوینی ئۆلف پالمە، كەبەواتای ووشە مروقیك بوو بۆ خزمەتکردنى

مرقۇقايەتى دروست ببوو، دلى لەگەل ھەژارو چەوساوەکانى جيهاندا
 بوو، دژى ستهم و زۆردارى بوو، لەگەل مافى لىقەوماواندا بوو، بەدل و
 بەگيان لە پىناوياندا خەبات و تىکۆشانى دەکرد بى سەلمىنەو ٺەم
 کارانەى زۆر ئازايانە جىبەجى دەکرد ھاوپى پىگای راستى ھەموو
 دۆزىكى دادپەرورانەى جيهانى سىيەم بوو، لەدژى گەمارۆى
 ئەمرىكى، (بەرگرى لە قىدل کاسترۆى) کرد بەدرىژايى شەپرى قىتنام
 خەباتى دژى ئەمەريکا دەکرد، دژى پەگەزپەرستى لەخوارووى
 ئەفەريقا بەتوندى وەستا، زۆر ھەولیدا بو ئازادکردنى (نىکسون
 ماندىلا) پشتگىرى کىشەى فەلەستىنى دەکرد، لەگەل رژىمى چەپى
 (نىکاراگوا) بوو دژى ئەمەريکىيەکان، سەرکردەى بى ھاوتای
 زمانى دايەلۆگ بوو، لەنيوان باکوور و باشووردا، ھەولى زۆريدا
 کەناکۆکىيەکانى نيوان باشوورو باشوور چارەسەر بکات، لەوانە
 کىشەى نيوان عىراق و ئىران، زۆر جار سەردانى ئىرانى کرد بو
 راگراتنى جەنگى نيوان عىراق و ئىران، لە دىمانەيەکدا کوردەکانى
 سوید لىيان پرسى بۆچى پشتگىرى گەلى کورد نەکات، لەو ئەمدا
 وتبووى کوردەکان داواى ئۆتۆنۆمى دەکەن، ئۆتۆنۆمىش مەسەلەيەكى
 ناوھەى ولاتە، ئىوھ داواى شتى گەورە تر بکەن، چۆن من
 پشتگىرىتان ناکەم، ھەردەم لەگەل کىشەکەتاندام و درىغى ناکەم.
 کوشتنى ئۆلف پالەم ھەموو لايەكى خستە کار بو دۆزىنەوھى سەرە
 دەزوويەكى گرپپەکە، پۆلىس و ناسايش بەدرىژايى سالانى ١٩٨٦-
 ١٩٨٧ لىژنەيەکیان لە چەندان کەسايەتى و نوینەرى دەولەت لەقازى و
 لىکۆلەرەو پىکھینا بو ئەم مەبەستەش بەسەدان لىکۆلینەو و بە
 ھەزاران گریمانەيان خستەروو، نویتىرین شىوازی زانستيان بەکار برد،
 بە یارمەتى و ھارىکارى توپى سىخورى جيهانى، بەلام سەر

ئەنجامەكەى بەداخراوہىى ماىہوہ، سوئدييەكان كوشتنى ئۆلف پالمە
لەگەل (جون كەنەدى) بەراورد دەكەن.

ئۆلف پالمە سەركردەيەكى خۆشەويست بوو، رووناكبيرىكى پىر
مەعريفەت بوو، سىياسەتمەدارو ئابوورى زانىكى پىر ئەزموون بوو،
جگە لە زمانى سوئدى زۆربەى زۆرى زمانە جىهانىەكانى وەكو
(ئىنگلىزى، فەرەنسى، ئەلمانى، ئەسپانى و نەروىجى) دەزانى.

لەكاتى فەرمانرەوايى كردنىدا لەنىوان (۱۹۶۹-۱۹۷۶) پاشان
لەنىوان (۱۹۸۲-۱۹۸۶)دا، زۆر بايەخى بەكاروبارى ناوخۆى سوئد
نەدەدا، زياتر خەرىكى كاروبارى جىهانى بوو، لەسىياسەتى دەرەوہدا
دژايەتى سۆقىەتى جارانى نەدەكرد، دژى بوونى سەربازى ئەمەريكى
بوو لە ئەوروپادا، ھەروہا پەخنەى لە مسيو مىتران گرت كە رىگەيدا
مووشكى (بىرشىنگ) لە ئەوروپادا بلاويىتەوہ، لەسىياسەتدا زۆر
واقىعيانە ھەنگاوى ھەلدەنا، لەھەوادارانى سەرمايەدارى ئارامو
پىوژەى سەربەست بوو، كوشتنى ئۆلف پالمە بىروباوہرىى جياوازى
چىكرد، ھەندى پىيان وابوو، ھۆى كوشتنەكەى سىياسىيە نەك تاكە
كەسى، چونكە قوربانىيەكە سەرۆكى حكومەتەو كەسىكە پاىەكى
ديارىكراوى ھەبوو لەدەسەلاتدا، ھەندىكى تر باوہريان وابوو ئەوہى
لە پشت ئەم كوشتنەيە لەوانەيە بيانى يىت، دوزمنى دەرەوہى زياترە
وہك ئەوہى لەناوہوہ بەرھەلستكارى ھەبى، كاتى خۆى پەنجەيان بۆ
(p.k.k) درىژكرد بەلام پولىس دەيويست بەھۆى كوردەوہ راستىەكان
بشارىتەوہ، لەدوايىدا پاشگەزيان لى كردو پەشيمان بوونەوہ، پاشان
گومان خرايە سەر كۆمپانىاي بازركانى چەكى ئەوروپى چونكە
كارگەى (فوش) كەچەكى بەمليارەھا دۆلار بەھىندستان دەفروشت
لەلايەن ئۆلف پالمەوہ قەدەغە كرا، ھەروہا نامارژە بەھەندى

کۆمپانیای بازرگانی (کانزایی) نیوان باشووری ئەفریقا و ئەوروپا دەکرا. چونکە ئۆلف پالمە وولاتە ئەوروپییەکانی ئاگادار کردبۆوە کە پەییوەندی خۆیان لەگەڵ رژیمی ڕەگەز پەرستی خوارووی ئەفریقا بپەڕن و گەمارۆی ئابووری بخەنە سەریان.

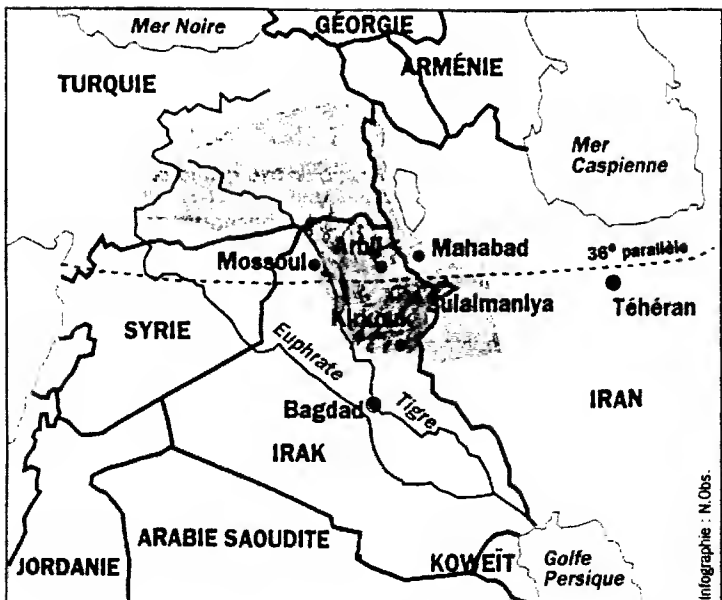
(CIA) ی ئەمریکی لە لیستی گومان لیکراوەکاندا بەتایبەتی لەسەر دەمی (رۆنالد ریگان) دا کە سیاسەتییکی ھێرشکەرانی ھەبوو، ئۆلف پالمەش وەک سەرکردەیەک ھەردەم دژی سیاسەتی دەرەوی ئەمەریکابوو، دەییوست خۆی لە سوید خانەنشین بکات و خۆی بۆ سکریتیری (UN) ھەلبژێری ئەمەش بە یەکێک لە ھۆیەکان دەژمێردری کە ئەمەریکا دەییوست لە دەستی رزگاری ببی، لەناو دەمی سویدیش ھەندی پۆلیسی نھینی کە مەیلی راستەروییان ھەبوو زۆر پقیان لە ڕەنگی چەپی ئۆلف پالمە دەبۆوە، ھەروەھا ھەندی ڕەگەز پەرست و (ترياک کیش) و تاوانکار بەتایبەتی (کریزپیترسۆن) کە بەلگەنامەییەکی باشیان لەسەر دروست کرد خیزانی ئۆلف پالمە پەنجەیی تاوانی بۆ درێژکردووە لە سەرەتادا دادگا بپریاری گرتنی دەرکرد، بەلام دادگای بالا بپیارەکەیی ھەلوەشاندووە بە بیانوی ئەوەی کە تاوانبار دانی بەتاوانەکەیی نەناوە، ھەروەھا چەکەکش دیار نییە، بۆیە دەبی (کریزپیترسۆن) ئازاد بکری و قەرەبووی ئەو رۆژانەیی بەندیخانەشی بۆ حساب بکری، ھەندی پۆلیسی سوید ھەریاش کوشتنی ئۆلف پالمە وولاتیان بەجی ھێشت و پوویان کردە ئەمەریکا، بەتایبەتی سەرۆکی پۆلیس خۆی خانەنشین کرد، لەکاتی کوشتنی ئۆلف پالمە، کۆمەڵی سیخوری باشووری ئەفریقا لەسوید بوون بەتایبەتی (تۆنی وایت) کە رووخساریکی بکوژی ھەیە و بکوژیکی رۆدییسی ڕەگەز پەرستە ئیستا لە قووبرس دەژی، خزمەتی تۆپی سیخوری تورکیا دەکات لەدژی

كوردەكان، زۆر لە سویدیيەكان سەفەریان بۆ باشووری ئەفریقا کرد
 بۆ ئەوەی زانیارییان چەنگ بکەوێ لەوانە وەزیری دادی سویدی
 ھەروەھا لیژنەی لیکۆلینەوێ ئۆلف پالمە و بەشیک لە رۆژنامەنووسان
 بەھۆی نەمانی ڕەگەز پەرستی لە باشووری ئەفریقا ساغ کردنەوێ
 ئەم کیشەییە شتیکێ ئاسان نییە، بۆیە ئەمەش وەکو بەلگەکانی تر
 بێ وەلام و بەداخراوێ دەمینیتەوێ ھیچ ئەنجامێک بەدەستەوێ نادات
 یەکی لەگەورە لێپرسراوی سیخوری ئەفریقا (یوجین دوکوک)
 کە تاوانبارە بەوێ شەش تاوانی ئەنجام داو، ھەروەھا دانی بەوێش
 ناوێ کە ئۆلف پالمەشی کوشتووە، ھەروەھا وتوێتی کە دەزگای
 سیخوری پیلانی کوشتنی ئۆلف پالمەیی جیبەجی کردووە لە تۆلە
 ئەمەیی کە ئۆلف پالمە وای لە وولاتانی ئەوروپا کردووە کە پزیمی
 (بریتۆریا) دوورە پەریز بکەن ئەوەندە ھەیە (دوکوک) ناسنامە
 کەسەکانی ئاشکرا نەکردووە، دەلی لە ژیان ماوون و ھەندیکیان لە
 دورگەیی نیوان یۆنان و قوبرس دەژین و پەییوەندییان بە تۆری
 سیخوری تورکیاوە ھەیە، ھەروەھا ئامارەییەکی بەھیز ھەیە کە ئەو
 کەسەیی تاوانەکەیی ئەنجامداوێ سویدی بوو بەلام بەرەچەلەك تورکە.

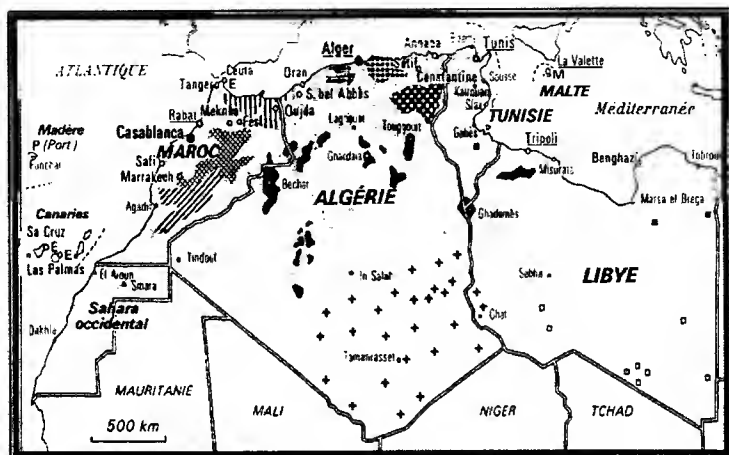

وینہ کان

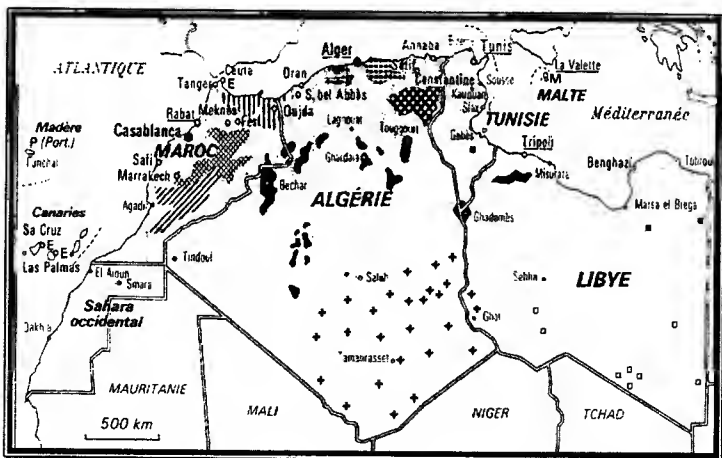

باشوری کوردستان

بەربەرەکان گەلی رەسەنی ئەفریقان

کیشہی بیابانی روژناوا

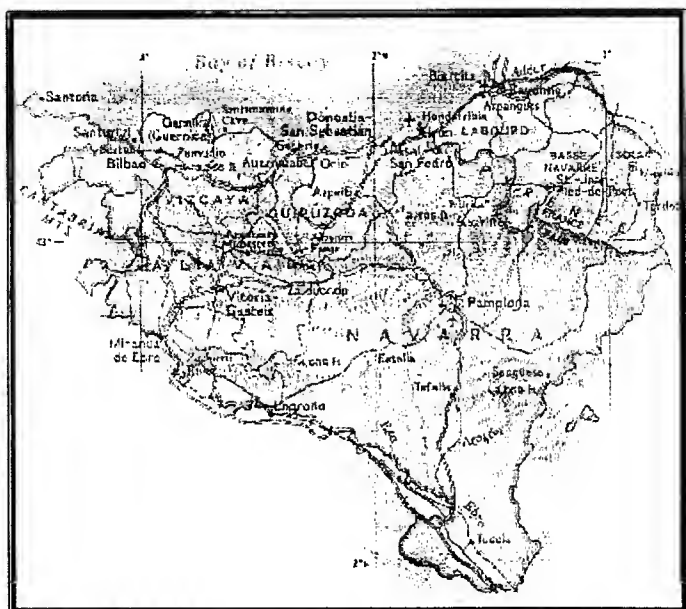

مەكەدونیا

چیچان

باسك

میسو میتھران و خیزانہ کھی

سەرۆك مېتەران

ئۆلف پالامە

پیرست

لاپەرە	بابەت
۵	پیشەکی
۹	کارەساتی مەلەبجە لە دیدی ئەو پوپیه کانهوه
۲۱	کوردستانی عیراق، پروداوو ژمارەکان دەپەیفن
۲۸	دەنگ دانەوهی راپەرینه کانی عیراق لە دەرەوهی ولات دا
۳۴	کۆمۆنیزم بەرمو کوی
۴۴	بەریەرەکان گەلی رەسەنی باکووری ئەفریقان
۶۰	کیشەیی بیابانی رۆژناوا
۷۴	مەکەدۆنیا
۸۱	میژووی خەباتی گەلی چیچان
۸۹	ولاتی باسک
۹۷	سەرۆک میتران قۇناغیکی نوێ بوو لە میژووی نوێی فەرەنسادا
۱۰۱	سەرۆک وەزیرانی سوید ئۆلف پالْمە ۱۹۲۷ - ۱۹۸۶ ه قوربانی دیموکراسییەت بوو

زنجیره‌ی چاپکراوه‌کانی سالی ۲۰۰۵ی

به‌ریوه‌به‌ریتی گشتیی چاپ و بلاوکردنه‌وه له وزارتتی رۆشنبیری

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێز	بابەت	جۆری چاپ
۳۰۱	بەناشتی کردنی پەرەمە	عەبدولعەزیز عومەر	پەرەمەیی	چاپکردن
۳۰۲	پیاوە بەکەر و جەکانی قەدەمەدا	ئاوێزان نوری	شیعەر	چاپکردن
۳۰۳	گۆلزاری تێکست ژمارە (۵)	چاپ و بلاوکردنه‌وه	گۆلزار	چاپکردن
۳۰۴	دەنگی بڵوریی دەق	عەبدولخالق بەعقوبی	لیکۆلێنە‌وه	چاپکردن
۳۰۵	رۆژناک	جەگەر خۆین	شیعەر	چاپکردن
۳۰۶	بۆ زمان	د. عیزەدین مستەفا	زمانەوانی	چاپکردن
۳۰۷	دووڕگەیی بێداری	تەها ئەحمەد رەسول	شائۆگەری	چاپکردن
۳۰۸	داستانی خەبات و مائاوا	شیخ حەسەنە سوورە	بیرەمەری	چاپکردن
۳۰۹	ماچی گۆلشەن و کانی‌اوەکانی کوردی	ئەحمەد هێرانی	ئەدەبی	چاپکردن
۳۱۰	شۆرش ۱۴ی ئەمەوزی ۱۹۵۸	عەبدولقادر سەلاح	رامباری	چاپکردن
۳۱۱	کورد لەجەندە تۆمارێکی مێژوویی	کەیان نازاد ئەنوەر	مێژوویی	چاپکردن
۳۱۲	فەرەهنگی کورد ناسین	مەلا عەبدولخالق شوانی	فەرەهنگ	چاپکردن
۳۱۳	شیخ محمد خەڵ مفسەر	عەمر عەلی محمد	ماجسۆنامە	چاپکردن
۳۱۴	دیوانی مەزەلوم	ئە/ ئومێد کاکە رەش	دیوانی شیعەر	چاپکردن
۳۱۵	دیوانی فۆلکلۆری ناوچەیی ئەردەلان	ئە/ ح. مومسەن	فۆلکلۆر	چاپکردن
۳۱۶	ئەنقالو رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکان	محمد رەئوف سەلاح	رامباری	چاپکردن

Nationalist questions and political events of Kurdistan and the world

By: Kamal Maarof

2004 –Suleymaniya